



TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ



**ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP 8-12 YAŞ
ARASI TİPİK GELİŞİM GÖSTEREN ÇOCUKLAR İLE
ANNELERİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLA
İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Hülya SALIK

**ÇOCUK GELİŞİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman
Prof. Dr. Neriman ARAL**

**ANKARA
2023**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ÖZEL GEREKSİNİMLİ KARDEŞE SAHİP 8-12 YAŞ
ARASI TİPİK GELİŞİM GÖSTEREN ÇOCUKLAR İLE
ANNELERİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLA
İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Hülya SALIK

ÇOCUK GELİŞİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Neriman ARAL

ANKARA

2023

Ankara Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlayıp sunduğum “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımdan yazılmıştır. Tezimin fikri tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan araştırma tarafımdan yapılmış olup tüm cümleler, yorumlar bana aittir. Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Hülya SALIK

Tarih:

İmza:

KABUL VE ONAY

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Çocuk Gelişimi Anabilim Dalında
Hülya SALIK tarafından hazırlanan
“Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren
Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin
İncelenmesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak OY ÇOKLUĞU / OY BİRLİĞİ ile kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 25.04.2023

İmza
Prof. Dr. Hatice BEKİR
Jüri Başkanı

İmza
Prof. Dr. Neriman ARAL
Üye

İmza
Prof. Dr. Figen GÜRSOY
Üye

Tez hakkında alınan jüri kararı, Ankara Üniversitesi Sağlık
Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Prof. Dr. Fügen AKTAN
Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan	ii
Kabul ve Onay	iii
İçindekiler	iv
Önsöz	vi
Şekiller	viii
Çizelgeler	ix
1.GİRİŞ	1
1.1. Aile Kavramı ve Ailenin Önemi	3
1.2. Özel Gereksinimli Çocuklar	4
1.3. Kardeş İlişkileri	6
1.3.. Kardeş İlişkilerinde Teorik Bakış Açıları	7
1.3.2. Kardeş İlişkilerinin Boyutu	10
1.3.3. Kardeş İlişkilerini Etkileyen Faktörler	12
1.3.4. Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri	14
1.4. Özel Gereksinimli Çocuklarda Aile İlişkileri	15
1.5. Özel Gereksinimli Çocuklarda Kardeş İlişkileri	18
1.6. Konu ile İlgili Araştırmalar	24
1.6.1. Yurtiçinde Yapılan Araştırmalar	24
1.6.2. Yurtdışında Yapılan Araştırmalar	31
1.7. Araştırmanın Amacı	37
2. GEREÇ VE YÖNTEM	40
2.1. Araştırmanın Modeli	40
2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu	42
2.3. Veri Toplama Araçları	45
2.3.1. Genel Bilgi Formu	45
2.3.2. Schaeffer Anne Davranışı Değerlendirme Ölçeği	46
2.3.3. Resim Bilgi Formu	47
2.4. Veri Toplama Yöntemi	47
2.5. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi	48
2.5.1. Nicel Verilerin Analizi	49
2.5.2. Nitel Verilerin Analizi	51
2.6. Araştırmanın Etik Boyutu	51
2.7. Araştırmanın Sınırlılıkları	52
3. BULGULAR	53
3.1. Nicel Verilere Ait Bulgular	53
3.2. Nitel Verilere Ait Bulgular	73
4. TARTIŞMA	78
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	94

ÖZET	97
SUMMARY	98
KAYNAKLAR	99
EKLER	114
Ek-1. Etik Kurul İzni	114
Ek-2. Kurum İzin Yazısı	116
Ek-3. Aydınlatılmış Onam Formu	117
Ek-4. Genel Bilgi Formu	118
Ek-5. Schaeffer Anne Davranışı Değerlendirme Ölçeği Anne Formu	120
Ek-5a. Schaeffer Anne Davranışı Değerlendirme Ölçeği Kardeş Formu	121
Ek-6. Resim Bilgi Formu	122
Ek-7. Ölçek Kullanım İzni	123
ÖZGEÇMİŞ	124



ÖNSÖZ

Kardeş ilişkisi aileye yeni bir bireyin katılacağı öğrenildikten hemen sonra başlayan ve yaşam boyu devam eden bir ilişki sürecidir. Bu süreç kardeşlerin yaşlarına, cinsiyetlerine, aradaki yaş farkı, ailenin ekonomik durumu gibi birçok etmenden etkileneceklerdir. Bu ilişki çocukların deneyimlediği ilk ilişkilerden olduğundan yetişkinlikte nasıl bir birey olacaklarında önemli rol sahibidir. Bu ilişki sürecine özel gereksinimli bir kardeş geldiğinde hem ilişkinin boyutu hem de bu ilişkiyi etkileyen etmenler değişmektedir. Özel gereksinimli kardeşin tanısı, problem davranışının olup olmaması kardeşler arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Günümüzde tanı grubu fark etmeksizin özel gereksinimli çocuk sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmada özel gereksinimi olan çocuklarda kardeş ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmamın her aşamasında benimle bilgi ve deneyimlerini paylaşan, desteklerini benden esirgemeyen, iş yoğunluğu arasında bana değerli vaktini ayıran tezdanışmanım Prof. Dr. Sayın Neriman ARAL'a çok teşekkür ederim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca engin bilgilerinden faydalandığım, beni yetiştiren canım hocalarım, Prof. Dr. Gülen BARAN, Prof. Dr. Figen GÜRSOY, Prof. Dr. Aysel KÖKSAL AKYOL, Prof. Dr. Aynur BÜTÜN AYHAN, Prof. Dr. Müdriye YILDIZ BIÇAKÇI, Prof. Dr. Ender DURUALP'a çok teşekkür ederim.

Varlıklarından her zaman güç aldığım, tüm kararlarımda en büyük destekçim olan annem Hatice SALIK; abilerim Hüseyin SALIK ve Hakan SALIK'a çok teşekkür ederim.

Lisans eğitiminden beri tanıdığım ve benim en büyük destekçilerimden biri olan ev arkadaşım, meslektaşım kıymetli arkadaşım Ayşenur AKBAŞ, varlığın ve desteklerin için çok teşekkür ederim.

Hem meslek yaşantımda hem de akademik hayatımda yol göstericim olan aynı zamanda Ankara'daki diğ r evim oldukları için Araştırma Görevlisi Samet Burak TAYLAN ve Fadime YANA  TAYLAN'a çok teşekkür ederim.

 zmir maceramda tanıştığım, her alanda bana tecrübelerini ileten ve bu çalışmanın verilerinin toplanması başta olmak üzere her alanında destekleyip yanımda olduğu için Mücahit ULA'ya çok teşekkür ederim.



ŞEKİLLER

Şekil 3.1. Resimde çizilen çekirdek aile	74
Şekil 3.2. Kardeşin aile bireyleri ile yaptıkları	75



ÇİZELGELER

Çizelge 2.1. Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların demografik özelliklerine göre dağılımı (n=70).	43
Çizelge 2.2. Araştırmaya dahil edilen tipik gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımı (n=70).	43
Çizelge 2.3. Araştırmaya dâhil edilen özel gereksinimli kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımı (n=70).	44
Çizelge 2.4. Araştırmaya dâhil edilen ailedeki özel gereksinimli çocukların anne ve kardeşleri ile anlaşma durumlarına göre dağılımı (n=70).	44
Çizelge 2.5. Annelerin ve tipik gelişim gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları pun ortalamalarına ilişkin normallik analizi dağılım sonuçları.	49
Çizelge 3.1. Annelerin öğrenim durumlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	54
Çizelge 3.2. Annelerin yaşlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	55
Çizelge 3.3. Babaların öğrenim durumlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	56
Çizelge 3.4. Babaların yaşlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	57
Çizelge 3.5. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).	58
Çizelge 3.6 Aile yapısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).	59
Çizelge 3.7. Tipik gelişim gösteren çocuğun cinsiyetine göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).	60

Çizelge 3.8. Tipik gelişim gösteren çocuğun yaşına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	61
Çizelge 3.9. Tipik gelişim gösteren çocuğun doğum sırasına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	62
Çizelge 3.10. Özel gereksinimli çocuğun yaşına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	64
Çizelge 3.11. Özel gereksinimli çocuğun cinsiyetine göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).	65
Çizelge 3.12. Özel gereksinimli çocuğun tanısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	66
Çizelge 3.13. Özel gereksinimli çocuğun doğum sırasına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	67
Çizelge 3.14. Özel gereksinimli çocuğun problem davranış durumuna göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).	68
Çizelge 3.15. Özel gereksinimli çocuğun anne ile anlaşma durumuna göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	69
Çizelge 3.16. Özel gereksinimli çocuğun kardeş ile anlaşma durumuna göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).	70
Çizelge 3.17. Anne ve tipik gelişim gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişkiyi ait Spearman Korelasyon analizi sonuçları.	72

1. GİRİŞ

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, evliliğin tamamlayıcı unsuru olarak çocuk sahibi olmak ister. Aileye bir çocuğun katılımı aile yapısında değişiklik meydana getirmektedir (Özekeş ve ark., 1998). Aileye yeni katılan çocuğun en yakın çevresini aile bireyler oluşturmaktadır (Kılınç, 2018). Ailenin özellikleri, çocuğun gelişimsel ihtiyaçları, biyolojik ve çevresel faktörler gibi etmenler birleşerek çocuğun gelişiminde etkin bir rol oynamaktadır (Özmen ve Çetinkaya, 2012). Çocuğun gelişim alanlarının desteklenmesinde, öğrenmenin sağlanmasında, sosyal yaşantının oluşturulmasında ve toplumsal kuralların öğrenilmesi gibi birçok faktörde ailenin önemi oldukça büyüktür (Kılınç, 2018). Ailede anne ve babalar çocukların temel ihtiyaçları olan beslenme, korunma, barınma, eğitim ve gelişim gibi temel ihtiyaçları karşılama görevi üstlenmektedir. Çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması, sevgi ortamında büyüülmesi çocukta temel güven duygusunun gelişimine katkıda bulunmaktadır (Çağdaş, 2012). Bebek dünyaya geldiği andan itibaren ilk etkileşimde bulunduğu kişi anne olup, anne-çocuk arasındaki etkileşimin sağlıklı olabilmesinin temeli de güvenli bağlanmanın oluşumundan geçmektedir (Kayılı, 2018). Freud, anne ve çocuk arasında gelişen etkileşiminin çocuğun kişiliğinin oluşumunda ve gelişiminde temel etken olduğunu ifade etmektedir (Geçtan, 2008).

Sağlıklı bir çocuğun aileye katılması aile bireyleri için kaygıya neden olurken özel gereksinimli bir çocuğun aileye katılması ailede karmaşıklık yaratmakta, ailenin beklentilerini ve dengesini değiştirmekte böyle bir durumda da aile yeniden dengeyi kurmakta zorlanmaktadır. Aileye özel gereksinimli çocuğun katılmasıyla birlikte aile içi roller değişmekte, sorumluluklar artmakta, eşler arası ilişkide değişiklikler meydana gelmektedir. Aileler günlük yaşamda birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bu güçlükleri aşarken de anneye daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Bu nedenle aile yaşantısında bozulmalar meydana gelmektedir. Bu durum sadece özel gereksinimli çocuk ile anne-baba arasındaki ilişkiyi değil kardeşler arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir. Çocukların

gelişiminde ve eğitiminde sadece anne-babanın değil, kardeşler arası etkileşimin de göz ardı edilmeyecek rolü bulunmaktadır (Kayılı, 2018). Ebeveynlerden sonra kardeşler de çocuklar için en önemli sevgi kaynağı olup (Aral ve Kadan, 2018) kardeşler de sosyal ve duygusal destek sağlamaktadır (Goetting, 1986). Birbirlerine bu desteği en iyi kardeşlerin sağladığını ifade etmektedir. Çocuğun içine doğduğu aile sisteminde kardeş bulunuyorsa anne babanın paralelinde yeni doğan çocuk kardeşle de doğrudan etkileşim içine girmektedir (Kayılı, 2018).

Kardeşler arasındaki iletişim ve ilişkiyi inceleyen alan yazındaki çalışmaların önemli bir etkisinin olduğu bilinmekte olup yaşam boyu sosyal, davranışsal ve duygusal faktörlerin her iki kardeş içinde geçerli olduğu düşünülür (Davis, 2010). Bunun yanı sıra kardeşinde özel bir gereksinim olan çocukların ilişkilerinde daha fazla bakım rolüne sahip olduğu bilinmektedir. Bakım veren rolü, tipik gelişen kardeşin tüm yaşamı boyunca devam ettiği hatta ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına destek olmadıklarında tipik gelişen kardeşin bakım rolü daha da artmaktadır (Egan ve Walsh, 2001). Özel gereksinimi olan kardeşi bulunan bireyler, bu duruma karşısında hem olumlu tepkiler olan gurur ile memnuniyet gibi duyguların yanı sıra, aynı zamanda kıskançlık, öfke ve küslük gibi olumsuz duygularla da tepki gösterebilmektedir (Zoylan, 2005).

Anne babanın özel gereksinime sahip çocuklarıyla daha çok vakit geçirmesi, maddi ve manevi kaynakların özel gereksinimli kardeşe yönltilmesi tipik gelişen çocukta kırgınlık gibi olumsuz duygulara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Tipik gelişen kardeşte endişe, korku, aşırı sorumluluk duygusu, özel kardeşe dair geliştirilebilecek olan düşmanlık duygularının sebebinde, özel ihtiyaca sahip kardeşin tüm bu sorunların kaynağı olarak görülmesidir (Eripek, 1996). Tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerinin engelinin türü, derecesi ve etkilenme düzeyi kardeşler arasındaki ilişkileri etkilemektedir.

Alan yazın incelendiğinde, özel gereksinimli çocukların sadece anneleri ya da sadece kardeşleri ile olan ilişkilerinin incelendiği çalışmaların olduğu görülmektedir (Arıkan Çolak, 2019; Taşçı-Karalı, 2017). Hem anneleri hem de

tipik gelişim gösteren kardeşleri içeren çalışmaları sınırlıdır. Oysa ki aile sisteminin içerisinde yer alan annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli çocuğun yaşantısına dair yadsınamaz etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu araştırma, özel gereksinimi olan kardeşe sahip hem tipik gelişim gösteren çocukların hem de annelerin özel gereksinimi olan çocuğa dair ilişkilerinin birlikte incelenmesi açısından farklılık göstermektedir. Bu bağlamda araştırma ile özel gereksinimli çocukların kardeşlerinin ve annelerinin özel gereksinimli çocuğa yönelik ilişkilerinin birbirlerinden etkilenme düzeyleri, kardeş ilişkilerinin çocukları gelecekteki ilişkilere hazırlayıcı nitelikte olması, kardeşler arası ilişkinin tipik ve özel gereksinimli olan iki tarafta olan çocuğun yaşantısını etkilemesi, çocukların anne ve kardeş ilişkilerine dair farkındalık oluşturacağı ve bütüncül bir bakış açısı ile özel gereksinimli çocukların aileleri başta olmak üzere alanda çalışan meslek elemanlarına, politika geliştirenlere önerilerde bulunulmasının yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

1.1. Aile Kavramı ve Ailenin Önemi

Aile kavramında tıpkı diğer kavramlarda olduğu gibi tarihsel süreç içinde değişiklikler olmuştur (Ar ve ark., 2022). Aile kavramı hem şekil hem de içerik olarak günümüze kadar büyük bir değişim yaşayan ve sürekli aktif bir yapıdadır (Canatan ve Yıldırım, 2011). İç göç, sanayileşme, modernleşme ve kentleşmeyle beraber aile kavramının geniş ölçüde değişmesine neden olmuştur (Ar ve ark., 2022). Önceki zamanlarda bu kavram, kan bağı, yasal bağ ve cinsel birliktelikle ilişkili olan bireylerden oluşmuş bir grup veya milli kültürel değerleri aktarma, nüfusu yenileme, kişilerin psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını sağlayan bir kurum olarak nitelendirilmiştir (Erkal, 2006). Ancak geleneksel yapıdan modern sürece geçişle birlikte aile kavramında; aile içi ilişkiler, rol, statüler ve evlilik gibi kavramlar ele alınmaya başlanmış ve bu kavramlarda önemli farklılaşmalar gerçekleşmiştir (Epik ve ark., 2017). Kavramlardaki bu değişim, aile kavramının tanımında da değişikliklere neden olmuştur (Gittins, 2011). Bu kapsamda aile kavramı; ailedeki çocukların ve bireylerin en önemli gereksinimlerinden biri olan

sevgi ihtiyacının karşılandığı, ailedeki üyelerin ait olma, saygı görme ve sevgi gibi sosyal ihtiyaçlarının sağlandığı; eğitim ve destekleyici özelliklere sahip bir kurum olarak tanımlanmıştır (Özkan ve Kılıç, 2013).

Aile kavramında meydana gelen değişim süreciyle beraber anne babanın iş hayatına aktif katılımının artması sonucunda anne babanın çocuklar üzerinde etkisi azalmış; iletişim şekilleri ve kuşaklar arası çatışmalar, ailenin yapısı, eşlerin rolleri farklılaşmıştır (Kandiyoti, 1984). Kadınların yaşamdaki rolleri anne, eş ve insanı olarak değişiklik gösterirken (Işıloğlu, 2006), önceki zamanlara göre babaların rolleri de değişmiş, babalar çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeye, çocuklarla ilgili konularda daha çok söz hakkı almaya başlamışlardır (Kuzucu, 2011). Aile yapısı, çekirdek aileye dönüşme süreciyle birlikte ailelerdeki bireylerin işlevsellik ve doyumunun arttığı, ihtiyaçların sağlandığı ve ailenin içinde bulunduğu toplumsal düzene uyum sağlayan bir oluşum haline geldiği görülmektedir (Nazlı, 2021). Aile kavramında meydana gelen bu değişikliklerden aile içi ilişkiler de önemli ölçüde etkilemiştir (Bayer, 2013). Aile ortamı, çocukların duygusal ve toplumsal gelişim süreçleri başta olmak üzere tüm gelişim alanlarındaki süreçlerine etki eden önemli bir kurum olması nedeniyle (Yavuzer, 1996) aile kavramındaki meydana gelen değişim sürecinden çocukların etkilenmesi kaçınılmaz bir gerçektir (Yörükoğlu, 1982).

1.2. Özel Gereksinimli Çocuklar

Bireyler arasındaki farklılıklar bir düzeye kadar kabul edilip, sonrasında özel ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır (Hajızada, 2022). Her çocuğun kendi vücut yapısı, öğrenme çabası ve duyguları bulunmaktadır. Bu özellikler her çocuk için farklı olup büyük ölçüde duygusal, psikolojik ve fiziksel özellikler olarak gruplandırılmaktadır (Hajızada, 2022). Özel ihtiyaçları olan birey, ilk olarak Amerika'da Anne ve Çocuk Sağlığı Dairesi tarafından duygusal, fiziksel ya da davranışsal bir durumu olan veya olması muhtemel olan, sağlık ve diğer hizmetlere normalden daha fazla ihtiyaç duyan bir birey olarak tanımlandı. Milli Eğitim

Bakanlığı'nın (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (2018), özel eğitime ihtiyacı olan bireyler olarak açıklanmakta ve kişisel ve gelişimsel açıdan akranlarından önemli ölçüde farklılık gösteren bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Özel ihtiyacı olan bireyler, farklılık dereceleri, engelin nedeni, oluştuğu dönem, özel gereksinimli çocuğun yaşı, cinsiyeti gibi birçok koşul göz önünde bulundurularak davranış ve öğrenme özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre özel gereksinimi bireyler (Yıldırım ve Akçamete 2014); otizm spektrum bozukluğu, zihinsel, bedensel, işitme ve görme yetersizliği olan ve özel yetenekli bireylerdir.

Özel ihtiyaçların sebepleri üç şekilde karşımıza çıkmaktadır; doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası. Doğum öncesi nedenler; anne yaşı ve çocuk doğurma sıklığı, akraba evliliği, genetik hastalıklar, maternal anemi, gebelik anemisi, mikrosefali, gebelikte kanama, ateş, bulaşıcı hastalıklar, kötü alışkanlıklar, kötü sağlık ve yetersiz beslenme olarak sıralanmaktadır (Koparan, 2003). Doğum anı nedenler arasında uygun olmayan ve sağlıklı alanlarda doğum, yanlış uygulamalar ve doğum sırasında yaşanan travmalar yer almaktadır. Doğum sonrası nedenler ise bazı bulaşıcı hastalıklar, doğum sonrası hipoksi, solunum yetmezliği, kazalar, çocuğa kaliteli bakım verilmemesi, çocuğun gelişimi sırasında gerekli maddi, manevi ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanamaması şeklinde sıralanmaktadır (Hajızada, 2022).

1.3. Kardeş İlişkileri

Çocuğun gelişiminde ve eğitiminde anne ve baba ile kurulan iletişimin aile ilişkilerinin çok yönlü bir etkisi olduğu bilinmektedir. Aile ortamında gerçekleşen kardeşle olan ilişkide hem aile hem de çocuklar açısından çok önemlidir. Kardeşle olan ilişkiler bir yandan arkadaşlık bir yandan da anne baba ilişkisine benzetilse de, bu konuda tartışmalar devam etmektedir. Kardeşlerin birbirlerini seçme şansının olmaması kardeş ilişkisini arkadaşlık ilişkisinden ayıran en önemli özelliktir. Bu nedenlerden dolayı kardeşlik ilişkisi yaşam boyu süren bir ilişkidir (Sumbas, 2020). Diğer ilişki biçimlerinden farklı olarak kardeş ilişkileri her iki tarafı da yaşamın önemli noktalarına hazırlar ve bu ilişki hiçbir zaman sona ermeden devam edebilir. Bu ilişkide ki güçle birlikte bireyler tüm yaşamını devam ettirmektedir. Kardeşlerin birbiri üzerindeki etkisi daha doğum öncesinde başlamaktadır. Anne babalar çocuklarını doğum öncesinde başlayarak aralarına yeni katılacak kardeş için hazırlamaya çaba sarfetmektedir (Girli, 1995). Bu hazırlık bireylerin farklı ortamda ihtiyaç duyabilecekleri sosyal becerilerinin gelişimine katkı sağlamakta, birbirleri için empati, paylaşma, yardımlaşma gibi prososyal becerilerle toplumsal ilişkileri öğrenmekte, sosyal iletişim ve etkileşimlerde önemli olan sevecenlik, sevgi ve güven duyguları için uygun bir zemin hazırlamaktadır (Yavuzer, 2012).

Cinsiyet fark etmeksizin kardeşler yardım, duygusal destek veya arkadaşlığın kaynağı olabilirler. Doğum sırası önce olan kardeşler öğretmen, bakım veren ya da kendinden sonra doğanlar için model olma gibi sorumlulukları üstlenebilir. Bazı durumlarda da kardeşler anne baba rollerini üstlenerek onların yerine geçip kardeşlerinin ihtiyaçları giderebilirler (Furman ve Buhrmaster, 1985). Sonuç olarak en yaygın ilişki türlerinden biri olan kardeş ilişkisinin küçük olan çocuğun doğumundan taraflardan birinin ölümüne kadar devam eden en uzun süreli ilişkilerden biri olduğu görülmektedir. Bireyin dış dünyaya açılmadan önce aile içinde olumlu ve olumsuz sosyal denemeler yapmasına fırsat vermesi açısından oldukça önemli olan kardeş ilişkisi; ileriki yıllarda arkadaşlık, evlilik, ebeveynlik gibi birçok role etki etmektedir. Bu süreçte ilişkiyi olumlu yönde sürdürmek, eğer

olumsuzluklar yaşanıyorsa düzenlemeler ve iyileştirmeler yapmak önemlidir (Kavi, 2021).

Kardeşlik kavramı, kişilerin sahip olduğu en uzun süreli bir kavram olduğundan, iki taraf arasında meydana gelen olumlu ve olumsuz deneyimler kişiliğin oluşup gelişmesinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Kardeşlerin aynı ortamda bulunmaları, insan hayatının dönüm noktalarından olan kritik dönemlerinde kardeşlerin beraber oldukları düşünüldüğünde bireylerin karakter ve kişilik gelişiminde kardeşler arasındaki ilişkinin, iletişimin ve etkileşimin önemi iyi anlaşılmaktadır (Yildiz, 2020).

1.3.1. Kardeş İlişkilerinde Teorik Bakış Açıları

Kardeş ilişkilerini açıklama ve tanımlamada; psikanalitik-evrimsel teorinin, sosyal psikolojik süreç, sosyal öğrenme ve aile-ekolojik sistem teorilerinin ve bakış açılarının etkili olduğu vurgulanmaktadır (Elder, 1996). Kardeş ilişkilerini psikanalitik evrimsel bakış açısı, var olan biyolojik temellerle; sosyal psikolojik bakış açısı, sosyal etkileşimin rolleriyle; sosyal öğrenme teorisi, pekiştirme ve gözleme dayalı öğrenme mekanizmalarıyla; aile-ekolojik sistem teorisi ise daha geniş sosyal ortamlarda var olmasıyla açıklamaktadır (Armahan, 2022). Kardeşler arasında var olan ilişkilerin ve bu ilişki süreçlerinin anlaşılması ve ortaya çıkan ya da çıkabilecek sorunlara çözüm üretme noktasında bu teorilerin ve bakış açılarının rehber niteliğinde olduğu ifade edilmektedir. bunlar aşağıda açıklanmıştır.

Psikanalitik evrimsel Teorinin temelleri modern psikolojiye ve Charles Darwin'in evrim teorisine dayanmaktadır. Kardeşler arasındaki var olan ilişki örüntülerini tanımlamak için 1900'lü yıllarda psikanaliz alanında Bowlby'nin bağlanma teorisi ve Adler'in bireysel psikoloji teorisi kullanılmıştır (Adler, 2003). Psikanalitik teoride duyu organlarıyla algılanmayan soyut kavramlar nörolojik olarak gözle görülebilen veriler ışığında araştırılmaktadır. Bu bakış açısı, nöroloji

biliminin farklı terimlerinden yararlanarak olay ve durumları ortaya çıkarmaktadır. Detaylandırmak gerekirse insan davranışlarını id, ego ve süperegö gibi üç kısımda tanımlayarak beyindeki topografik özellikleri açıklamaktadır (Özkarar, 2007). evrimsel psikoloji ise ilişki örüntülerini ifade ederken genellikle uzun evrimsel süreçleri her şeyin merkezine alarak ifade etmektedirler (Armahan, 2022). John Bowlby tarafından ifade edilen Etolojik Bağlanma Kuramında ise kişilerin sosyal ilişkilerindeki bireysel farklılıklar ve gelişimde meydana gelen değişimler ele alınarak incelenmektedir. Bu yaklaşım bebeğin hayata tutunmasında çok büyük bir rolü olan birincil bakım veren kişi ile bebek arasındaki duygusal bağa odaklanmaktadır. Bebek kendisine birincil bakım veren bireyle hem fiziksel hem de duygusal anlamda yakınlıklaştırmakta, bu durum doğumdan itibaren devam etmektedir. Bağlanmayla beraber içine doğduğu dünyayı anlamaya ve tanımaya çalışan bebek böylece kendisi için güvenli ve kendini rahat hissedebileceği bir ortam geliştirmiş olmaktadır (Franc ve ark., 2009). Bağlanma figürünün kaybı ya da figürün ortamda olmaması bebekte olumsuz durumlar oluşabilmektedir. Bu durumlar, kişilerin ileriki yaşantılarındaki ilişkilerine, beklentilerine ve duygularının şekillenmesine temel oluşturmaktadır (Nolen-Hoeksema ve ark., 2009). birincil bakım veren kişi ile bebek arasındaki ilişkide duygusal olarak güvenli bir bağ kurulmuş ise birey çevresindeki diğer kişilerle de güven odaklı ve yakın ilişkiler geliştirebilir. Aksi durumun yaşandığı ilişkilerde ise çatışma yaşanabilir. Ancak kardeşlerin olduğu süreçlerde ise ilişkilerde daha az sorunların yaşandığı bilinmektedir (East, 2009). Kardeşler arasındaki bağlanmanın kurulmasını, kardeşlerin birbiriyle kurduğu ilişki, birbirlerinin istek ve ihtiyaçlarını karşılamadurumları ve davranışları gibi etmenler etkilemektedir (Armahan, 2022). Birincil bakım veren kişinin olmadığı ilişkilerde büyük kardeşin var olması, ondan sonraki küçük kardeşleri rahatlatmakta ve güven duymalarına destek olmaktadır (Lamb ve Sutton-Smith, 2014). Adler, 1900'lü yıllarda aile sisteminde; kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde kardeşlerin de önemli rol oynadığına değinmiştir. Adler eşitlik kavramının anlam, önem ve biçimini fark etmesiyle birlikte bu kavramı kardeş ilişkilerine entegre ederek kardeşlere eşit şekilde davranma önemli olduğuna vurgu yapmıştır (Whiteman ve ark., 2011).

Sosyal psikolojik süreç teorisi, kişilerin nelerden hoşlandığını, kişilerin davranışlarını pekiştirme nedenlerinin neler olduğunu, bunların birbirlerinden nasıl etkilendiklerini açıklayan zihinsel mekanizmaları kapsamaktadır. Kişilerin hem kendi davranışlarının nedenlerine hem de ilişki kurduğu kişilerin davranışlarının nedenlerine odaklanmakta, olaylar karşısında sergilenen tepkilere dikkat çekmektedir. Uyum-Çatışma kavramlarının sosyal ilişkilerdeki yerini ve kişilerin birbirlerinin davranışlarının nedenlerini anlamasına zemin hazırlamaktadır (Whiteman ve ark., 2011).

Sosyal öğrenme teorisi, çocukluk dönemlerine ilişkin kardeşler arasındaki süreçleri açıklamada kullanılmaktadır. Gözlem ve pekiştirme yoluyla bireyler inanç, tutum gibi bilişsel davranışları içeren yeni davranış örüntüleri öğrenmektedir. Gözlem yoluyla öğrenme, sosyal öğrenmede aile içi ilişkilerde en çok kullanılan yöntemdir. Kişiler kendisinden yüksek statüde olan, kendilerine benzeyen, şefkat ve içtenlik gösteren modelleri taklit etmektedir (Senemoğlu, 2007). Özellikle sevgi, sıcak ve güçlü olarak görünen ebeveyn ya da yaşça büyük olan kardeş gibi bireyler güçlü model olarak görünmektedir. Çocuklar bu güçlü kişileri çevrelerindeki diğer kişilerle olan iletişim ve etkileşimlerini gözlemleyerek sosyal becerilerini geliştirirken, saldırganlık, çatışma, düşmanlık gibi olumsuz davranışları da öğrenip sıklıkla taklit edebilirler. Ayrıca kardeşler arasında yaşça büyük olan kardeşin diğerleri tarafından özenilme ihtimali her zaman daha fazladır (Slomkowski ve ark., 2001).

Aile-Ekolojik sistem yaklaşımı, ailede merkezine çocuğu ve onun gelişimini almaktadır. Ekolojik sistemin öncüsü olan Bronfenbrenner sistemi daireler şeklinde tasarlamış, daire sisteminin ortasına çocuğu yerleştirmiştir. Ortadaki daire dışında yer alan daireleri ise mikro, mezo, egzo ve makro alanları olarak adlandırmıştır. Çocuğa en yakın olan mikro alanında aile, yakın çevre ve okul yer alırken, mezo alanında kendisine yakın ve uzak olan dairelerle ilişkiler, egzo alanında uzak akrabalar ve aile büyükleri, son daire olan makro alanında ise çocuğun sosyal gelişimini ve ruh sağlığını etkileyen inanç, kültürel faktörler ve sosyal değerler yer almaktadır (Doğan, 2010). Bu daireler arasındaki etkileşimler yoluyla insan

davranışları oluşarak şekillenmektedir. Her bireyin yaşamında konumlanan ev, okul, kültür gibi sistemler yer almakta, bu sistemlerde oluşan herhangi bir değişim domino taşı etkisiyle bir diğer sistemi de etkilemektedir. Bu görüşten yola çıkarak çocuğun birinci dairesi olan aile yaşamında meydana gelecek tüm değişiklikler çocuğu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Armahan, 2022). Ekolojik sistem teorisi; kardeş ilişkilerinde hem kardeşlerin bireysel olarak hem de birbirleriyle etkileşim halinde oldukları sosyal çevreye atıfta bulunmaktadır (Pashı, 2017). Birinci daire olan aile dışında da kardeşler arasındaki ilişki her iki kardeşin ortak payda da bulunduğu sosyoekonomik durum, yakın çevre gibi etmenlerden etkilenmekte ve ilişkinin şekillenmesinde rol oynamaktadır (Danış, 2006).

1.3.2. Kardeş İlişkilerinin Boyutu

Kardeşler arası ilişki, kardeşler arasında bağlılık, taklit, kardeş bakımı, iş birliği ve duygusal destek, öfke ve çatışma, duygusal uyumsuzluk olmak üzere altı boyutta incelenmektedir.

Boyutlardan bir tanesi olan **kardeşler arası bağlılık**, aile yaşamındaki bazı etmenlerin kardeş ilişkilerindeki iletişim ve duygusal bağı güçlendirildiği ifade edilmiştir. Yaşları birbirine yakın olan, kardeş sayısı az olan ya da çekirdek ailelerden gelen kardeşlerde kardeşler arası bağlılığın fazla olduğu bilinmektedir (Bank ve Kahn, 1982). Bebeklerin kendisinden büyük olan kardeşlerine dair bir bağlılık geliştirdikleri, büyük kardeşlerin olmadığı durumlarda kaygılandıkları, duyguları tanıma ve ifade etmede büyük kardeşleri rol model aldıkları, yaşamının ilk yıllarında oyun arkadaşı seçimlerinde büyük kardeşlere öncelik verdikleri vurgulanmaktadır (Aksoy ve Yıldırım Berçin, 2008).

Bir diğer boyut olan **taklit** ise en önemli konulardan birinin doğum sırası olduğu söylenebilir. Sonradan doğan kardeşler kendinden önce doğan kardeşleri taklit ederek ileriki yaşamlarına hazırlanmakta, taklit eden çocukların davranışlarına, duygularına ve sosyal yaşantılarına dair ipuçları barındırmaktadır

(Aksoy ve Yıldırım Berçin, 2008). Kardeşin doğum sırasından sonra kardeşlerin cinsiyetleri de taklidi etkilemekte, aynı cinsiyetteki kardeşlerin farklı cinsiyete göre birbirlerini daha sık taklit edildiği bilinmektedir (Dunn, 1983).

Diğer bir boyut olan **kardeş bakımı**, dünyadaki pek çok toplumda kardeşlerin bakıcı ya da iş birliği geliştiren bir yapıda davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Aksoy ve Yıldırım Berçin, 2008). Bossard ve Boll (1956), çok çocuğu olan ve kardeşleriyle uzun süre evde vakit geçiren ailelerde büyük kardeşlerin anne-baba yardımcısı olarak rol üstlenme ihtimallerinin fazla olduğuna dikkat çekmiştir. Kardeş bakımı noktasında bir diğer hususunda kardeşin cinsiyetiyle ilişkili olduğu, büyük kız kardeşlerin bakım noktasında ebeveynlerine destek olduğu görülmektedir. Bu durumda bakımla veren büyük kız kardeşin kendi sosyal yaşantısından taviz vereceği verdiği belirtilmektedir (Goetting, 1986).

İş birliği ve duygusal destek boyutunda kardeşliğin en önemli görevleri arasında yer alan şefkat, iş birliği ve arkadaşlığın önemli katkıları bulunmaktadır. İşbirliğine dayalı ilişkiler geliştiren kardeş ilişkilerinde büyük kardeşten etkilenmektedir (Aksoy ve Yıldırım Berçin, 2008). Sosyal ilişkilerinin doğasına göre kardeş ilişkilerinde büyük kardeşler kendinden küçük olan kardeşlerin sosyal gelişimlerinde, oyuna katılmada önemli roller üstlenmektedir (Erstad, 2019).

Öfke ve çatışma boyutu, kardeşler arasındaki ilişki de yaşanan sık karşılaşılan duygulardan öfkeyi ve çatışmayı kapsamaktadır. Öfke yaşamda sık karşılaşılan ve aynı zamanda kardeşlerin birbirleriyle yaşam alanını paylaşımlarından kaynaklanan çatışmaları da beraberinde getirmektedir (Ekşi ve ark., 2021). Kardeşlerin birbirine yönelttikleri öfkede en önemli husus, öfkeyi uygun yolları kullanarak fiziksel şiddet ya da yüksek sesle dile getirmeden karşı tarafa neden ve nasılini anlatabilmektir (Meyer ve Vadasay, 2014).

Duygusal uyumsuzluk, kardeşlerin birbirlerine yönelik davranışlarında karşılıklılığın olmamasıdır (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008). Literatürde, kardeşler arasında olan etkileşimde %21 oranında etkileşimin karşılıklı olmadığı

saptanmıştır (Dunn ve Kendrick, 1982). Bu boyutta en yaygın olarak bir kardeşin düşmanca davranırken diğer kardeşin dostça yaklaştığı modelle karşılaşılmaktadır. Uyumsuz ve sosyalleşme arasında olan ilişkinin karmaşıklığı, akranlar aracılığıyla kardeş olma koşuluyla ifade edilmiştir. Çocukların doğum sırası fark etmeksizin çocukların davranışlarında çelişkili özellikler ortaya çıkarmaktadır (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008).

1.3.3. Kardeş İlişkilerini Etkileyen Faktörler

Kardeşler arasındaki ilişki sürekli canlı bir yapı göstermektedir. Kurulan kardeş ilişkileri çocukların içinde bulundukları gelişim dönemlerine göre değişiklik göstermekte; aile içi ilişkiler, kardeşlerin evde ve okulda olması gibi sosyal etmenlerden etkilenmektedir (Sinanmış ve Kolburan, 2019). Kardeş ilişkilerinde yakınlık, güç, çatışma ve rekabetin etkili olduğu öne sürülmektedir. Yakınlık, kardeşler arasındaki iletişim ve samimi duygularla ilgili bir kavram iken, güç faktörü kardeşler arasındaki yaş farkıyla açıklanmaktadır. Kardeşler arasında yaşanan tartışmalar ve kıskançlıklar ise genel olarak çatışma ve rekabet alanını oluşturmaktadır (Furman ve Buhrmester, 1985). Kardeş ilişkilerini etkileyen faktörler; doğum sırası, kardeşlerin yaş farkı, cinsiyeti, çocukların mizacı ve ebeveyn tutumları şeklinde incelenmektedir.

Doğum sırası ilk olan çocuklar, kendinden küçük olan çocuklara göre çeşitli sorumluluklar almaktadır. Bu çocukların sosyal ilişkilerinin ve liderlik özelliklerinin gelişmiş olduğu görülmektedir. Kardeşleri ile karşılaştıklarında ilk çocuklar kendi kabiliyetlerinin farkında olup kendine yeterli duygularını geliştirmişlerdir. Aynı zamanda ilk çocuklar, kardeşi üzerinde hâkimiyet kurabilir, kardeşine karşı saldırgan davranışlar gösterebilir ve kardeşi ile ilgilenmeyen bir davranış sergileyebilir (Yıldırım, 2005). Kardeşler arasındaki ilişkinin olumlu yönünü; büyük olan kardeşin üstlendiği oyun arkadaşı olma, sosyalleştirme ve model olma gibi roller oluşturur. Ayrıca küçük kardeşlerinin bedensel, zihinsel gelişimlerinin kazanılmasında, olaylar karşısında uygun davranışlar sergilemesinde

ilk çocuklar yol göstericidir.

Kardeşler arasındaki yaş farkına bağlı olarak ebeveynlerin tutum ve davranışlar değişmektedir. Yaş farkı az ise, ebeveyn daha demokratik ve daha anlayışlı olabilmekte, kardeşler arasında yaş farkı fazla olan aile yapısında ise anne-baba-çocuk ilişkisi farklı seyretmektedir. Bu kardeşler sevgilerini daha fazla göstermekte, yaş farkı daha az olan kardeşlerin paylaşımları ve yakınlıkları daha fazla olmakta, bireysel olarak çeşitli başarılarla da etki etmektedir. Anne-baba bakış açısında genellikle büyük çocuğun küçük kardeşine örnek davranış sergilemesini beklenmektedir. Olumlu davranışlar olmadığında anne babalar büyük çocuğu eleştirmektedir. Aynı şekilde küçük çocuğun da büyük kardeşin yaptıklarının aynısını yapmasını beklemektedir. Böyle bir ebeveyn yaklaşımı ise kardeş arasında ilişkilerin zayıflamasına neden olmaktadır (Atasoy, 2002).

Powell ve Ogle (1985), kardeş ilişkilerini cinsiyete göre incelendiğinde; erkek çocukların herhangi bir konuyu, kardeşleri dışındaki çocuklara daha iyi öğrettiklerini ifade etmişlerdir. Kız kardeşlerin öğrenmede erkek kardeşlere göre daha aktif oldukları, ablaların ise kız ve erkek kardeşlerine bir şeyi daha iyi öğrettikleri ifade edilmektedir (Cicirelli, 1991). Çocuklar aynı cinsiyetten olan akranlarıyla birlikte olmaktan daha çok hoşlanmaktadır. Yaş farkı fazla olan kardeşlerin arasındaki cinsiyet farkına bakılmaksızın daha sevecen, samimi ve işbirlikçi oldukları görülmektedir.

Kişiliğin doğuştan getirmiş olduğu alan olan **mizaç** ebeveynlerin genetik haritası çerçevesinde şekillenmektedir. Buna bağlı olarak kardeşlerin birbirinden farklı mizaç özelliklerine sahip olması genetik özelliklerle açıklanmaktadır (Santrock, 2011). Mizaç, yaşamın ilk yıllarında gelişmeye başlamakta, karşılaştığı değişimlerle hayat boyunca devam etmekte ve kalıtsal yapıya dayanmaktadır. Kardeş ilişkilerinde her çocuğun mizacı önemlidir. Mizaç olarak kin tutan, kolay uyum sağlayamayan çocukların, kardeşleriyle daha çok çatışmalı ilişkiler yaşadıkları vurgulanmaktadır.

Kardeşler arasındaki benzer yaklaşımların uyumda kolaylaştırıcı rol oynadığı düşünülmektedir (McHale ve Pawletko, 1992). **Ebeveynlerin tutumu** kardeş ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktadır. ebeveynlerin sevgisi özellikle annelerin çocuklarına olan sevgisi kardeşlerin birbirlerini desteklemesine neden olurken; olumsuz davranışları ise kardeş ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir (Dunn ve ark., 2001). Baumrind (1980)'e göre ebeveynler farklı davranış özelliklerine sahiptir. Davranış özellikleri çocuklarının sosyal gelişimlerini etkilemektedir. Etkili ebeveynler, çocuklarının neye gereksinimi olduğunu bilmekte, çocuklarına güvenmekte ve çocuklarına karşı daha esnek davranmaktadır. Bunlar da kardeş ilişkilerini olumlu yönde desteklemektedir (Şahin ve Mağden, 2004).

1.3.4. Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri

Kardeş ilişkileri gelişim dönemlerinde göre aşağıda incelenmiştir.

Erken çocukluk döneminde kardeş ilişkilerinde hem olumlu davranışlar hem de çatışma durumları sıklıkla yaşanmaktadır. Kardeşler arasındaki ilişkide problem çözme becerileri, analitik düşünce gibi sosyal becerileri geliştiren bir yapıdadır (Volling, 2003). Yaşamın ilk yıllarında kardeşler arasında oluşan duygusal bağ ve yakınlık sonraki zamanlardaki koruma ve sıcaklığa zemin hazırlamaktadır (Harris ve Glasberg, 2003).

Orta çocukluk döneminde, kardeşlerin hayatına okul sürecinin dahil olmasıyla birlikte daha az zaman geçirmeye başlamaktadır (Sezer Abacı, 2019). Bilişsel performansın artmaya başlamasıyla beraber bu dönemdeki çocuklar bilgilerini bireysel olarak öğrenmektedir (Darling ve Steinberg, 1993). Tüm bunların yaşanmasıyla beraber çocuklar değişmeye başlamakta ve bu değişiklikte kardeşler arasındaki ilişkiye yansımakta ve aynı zamanda okulla beraber çocukların arkadaşlık ilişkileri gelişmektedir. Bu değişimler kardeşler arasında hem yeni çatışmalarI hem de iş birliklerini arttırmaktadır (Sezer Abacı, 2019).

Ergenlik döneminin çocukların sosyal gelişimi başta olmak üzere birçok gelişim alanında değişiklikleri beraberinde getirdiği bilinmektedir. Kardeş ilişkilerinin orta çocukluk ve ergenlik döneminde azaldığı vurgulanmaktadır (Furman ve Buhrmester, 1985). Kardeşler arasındaki yaş farkı ne olursa olsun aralarındaki ilişki olumlu ya da olumsuz olması fark etmeksizin aradaki bağ ve duygusal yakınlık yaşam boyu devam etmektedir (Volling ve Blandon, 2003). Ergenlik dönemine kadar geliştirilen kardeş ilişkileri, akranlarıyla daha fazla ilişki kurup geliştirdikleri, bu dönemde önceki deneyimleriyle doğru orantılı olduğu bilinmektedir (Sezer Abacı, 2019). Kendilerinden daha büyük bir kardeşle kurulacak olan ilişki ergenlerde, ebeveyn ve akran kabulünden daha önemli bir sosyal destek sunmaktadır (Volling, 2003).

1.4. Özel Gereksinimli Çocuklarda Aile İlişkileri

Aile bireylerinin sahip olduğu stres, sosyal bir sistem olan ailenin bütün üyelerini etkilemektedir (Angın ve Erden, 2015). Aile içinde yeni doğan her bir çocuğun doğması, ebeveynlerin sorumluluk ve görevlerinin çeşitlenmesi kriz olarak isimlendirilmektedir (Duygun ve Sezgin, 2003). Yeni doğan bir çocuk ailede kriz yaratırken yeni doğan çocuğun farklı özelliklere sahip olarak dünyaya gelmesi ailede yaşanan krizi artırmaktadır. Bu kriz durumunu yönetme süreci; anne ve babanın kişilik özellikleri, ailenin beklentileri, aile içi iletişim süreci, ailenin ekonomik durumu, destek sistemleri, kültürel özellikleri, aile içindeki görevlerin dağılımı gibi değişkenlerden etkilenmektedir (Weber ve Stoneman, 1986).

Yeni doğan çocuğun özel ihtiyacının olması, sorumlulukların çoğalması, doğan çocuğun engelinin türüyle ilişkili olarak engelli bebeğin ihtiyaçların fazla olması aile içi rolleri ve ilişkileri daha fazla etkilemektedir (Angın ve Erden, 2015). Sağlıklı çocuktan farklı olarak özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynler farklı güçlüklerle mücadele etmektedir (Stoneman, 2001). Yaşamlarına engelli bir bireyin dahil olması bir dizi değişikliği beraberinde getirmekte ve aile bireylerinin duygusal ve sosyal süreçlerini etkilemektedir (Angın ve Erden, 2015).

Aile içi ilişkilerin güçlenmesi için çocuğun engel durumunun değerlendirilmesi, oluşabilecek olan problemlere yönelik çözüm yöntemlerinin artırılması, ailenin kaynak ve ihtiyaçlarının tespit edilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Robinson ve ark., 2002).

Ailenin özel gereksinimli bir çocuğa sahip olması kaygı verici bir durumdur. Bu kaygı verici durum, çocuğun ilk bakım sürecinden başlayarak eğitim sürecinin her aşamasında desteklenmesi gereken bir durumdur. Aile, çocuklarının engelli olduğunun bilgisini edinmesi ile birlikte hem çocuklarının ihtiyaçlarına cevap vermeye hem de sosyal destek sistemlerinin devreye girmesine gereksinim duymaktadır (Lusting ve Akey, 1999). Sosyal destek sisteminin aile ilişkilerinde kaygıyı azalttığı, kişilerin problem çözme süreçlerine katkıda bulunduğu, hayata ve birbirlerine karşı daha iyimser bakmalarını sağladığı ifade edilmektedir (Baltaş, 2007). Bakım veren annelerin, çocuklarının gereksinimleri ile ilgili sorumluluklarını babalara kıyasla daha fazla aldıkları bilinmektedir. Özel gereksinimli çocukların sağlık durumu ve davranışları üzerinde annenin babalara oranla daha büyük bir etkiye sahip oldukları görülmektedir (Heller ve ark., 1997). Özel gereksinimli çocuğa sahip olan annelerin çocuklarının günlük bakımını ve sorumluluklarını kendi üzerlerine aldıkları görülmektedir (Marcenko ve Mayers, 1991).

Özel gereksinimli çocukların bakımının zorluğu, bakım veren kişinin depresyon sürecini tetiklediği bilinmektedir. Bakım verme sürecinde görev dağılımlarının gerçekleşmesi ailelerin stres düzeyini azaltıcı etkiye sahiptir. Aileler, yaşanan stres düzeyini yönetemediklerinde öfke ve kaygı gibi duyguların artmasına neden olduğu bilinmektedir. Özel gereksinimli çocukların bakımını genelde annelerin üstlendiği ve bu durumun annenin ruhsal iyilik halini olumsuz etkilediği bilinmektedir. Ancak aile kavramı bir sistem olarak ele alındığında; özel gereksinimli bir bireyin varlığı hem anneyi hem de ailede bulunan diğer bireyleri duygusal ve davranışsal olarak etkilemektedir. Aile yapısı içerisinde anne, baba ve kardeşlerin etkileşimi sistem içerisindeki tüm bireylere etki etmektedir (Minuchin, 1974).

Özel gereksinimli çocukların bulunduğu ailelerin sorunları; ekonomik, sosyal, psikolojik ve bilgi eksikliği olmak üzere dört ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar aşağıda açıklanmıştır.

Ekonomik sorunlar içerisinde özel gereksinimli bireyin tedavi ve eğitim giderleri ele alınmakta, bunlar aileye önemli bir maliyet yaratmaktadır. Devletin sosyal hizmet mekanizması olsa da ailelerin ekonomik zorluklar yaşadığı bilinmektedir (Gültekin ve Sezer, 2017).

Sosyal sorunlar yaşayan ailelerde yalnızlaşma içe kapanma yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Aile içerisinde özel gereksinimli çocuğun olması toplumsal çevrenin etkisini de beraberinde getirmektedir. Çevreden gelen söylemler, batıl inanışlar aile içerisindeki yükü artırmakta ve ailenin toplum içerisinde uzaklaşarak yalnızlaşmasına neden olmaktadır (Kandel ve Merrick, 2007).

Psikolojik sorunlar depresyon boyutunda değerlendirilmektedir. Özel gereksinimli çocuğa sahip aileler mevcut engel durumunun getirdiği zorluklarla mücadele etmekte, bunlar da ailelerde psikolojik sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Tipik gelişim gösteren çocukların ailelerinin ebeveynlerine göre özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin yüksek düzeyde depresyon belirtileri gösterdikleri bilinmektedir (Demir ve ark., 2012).

Bilgi eksikliğine bağlı sorunlar kapsamında, özel gereksinimli çocuğa sahip aileler çocuklarının tanı alması sürecindeki bilgi eksiklikleri ele alınmaktadır. aileler bilgi eksikliklerinden dolayı süreci yönetmekte zorluk yaşamaktadır. Ayrıca aileler çocukları tanı aldıktan sonra sürecin yönetimi konusunda psikolojik desteğe de ihtiyaç duymaktadır. Özellikle mevcut durumun kabullenmesi noktasında ebeveynlerin kaygı duydukları belirtilmektedir.

1.5. Özel Gereksinimli Çocuklarda Kardeş İlişkisi

Aile kavramına sosyal bir sistem olarak bakıldığında her bir bireyin etkileşimi fonksiyonel yapıyı etkilemektedir. Toplumsal yapı içerisindeki özel gereksinimli bireyler göz önünde bulundurulduğunda her bir bireyin ihtiyacı kendine özgü nitelikler taşımaktadır. Özel gereksinimli çocukların ihtiyaçları ve yaşadıkları sorunlar, toplumun bir birimi olan aile sistemindeki her bir bireye etki etmektedir. Özel gereksinimli çocukların bakım sürecini üstlenen ebeveynler çeşitli sorunlarla baş etmeye çalışırken genel olarak diğer çocuklarının ihtiyacını görmezden gelmekte veya unutmaktadır. Aile içerisindeki tipik gelişim gösteren çocuklarında duygusal ve sosyal sorunlar yaşadığı ve bu ihtiyaçlarının karşılanmadığında kendilerini yalnız hissetme duygularını yoğun bir şekilde hissettikleri bilinmektedir. Aile içerisinde olan etkileşimin niteliğinden de kardeşlerin etkilendiği görülmektedir.

Aile içerisinde kardeş ilişkileri önemli bir nitelik taşımaktadır. Kardeş ilişkilerinde bireyler duygularını düzenlemeyi, yakın ilişki kurmayı deneyimlemektedir. Bu deneyimler kişinin sosyal yaşama hazırlanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Hayatın her döneminde etkili olan kardeş ilişkileri, özel gereksinimli bireyin olduğu aile sisteminde olumlu ve olumsuz birtakım etkilere neden olmaktadır. Özel gereksinimli olmak bireylerin yaşam sürecine birtakım zorluklar getirmektedir. Özel gereksinimli bireyin kendisinin etkilenmesi ile beraber aile sisteminde yer alan diğer bireylerde birtakım zorluklara maruz kalmaktadır. Özel gereksinimli çocuklar sosyal ilişkilerinde kısıtlamalar yaşamakta, bununla birlikte tipik gelişim gösteren kardeşler sosyal çevreden etkilenmektedir. Özel gereksinimli kardeşe sahip olan çocukların yalnızlık, utanç, suçluluk gibi zorlu duygular yaşadıkları vurgulanmaktadır (Naylor ve Prescott, 2004).

Otizm tanısına sahip çocukların davranışları tipik gelişim gösteren kardeşlerinin uyum, davranış ve sosyal ilişkilerini etkileyebilir. Otizmin belirsiz olması, her çocukta seyrinin farklı olması ailedeki tipik gelişim gösteren diğer

kardeş ve kardeşlerin uyumunda sorunlara neden olmaktadır (Fisman, 2000; Rodrigue ve ark., 1992). Bu tanıya sahip olan çocukların tipik gelişim gösteren kardeşleriyle yapılmış olan alan yazın çalışmaları incelendiğinde; çalışmalarda özellikle kardeşlerin sosyal uyumları konusunda çalışıldığı görülmektedir. Bahsi geçen bu çalışmalarda tipik gelişim gösteren kardeşlerin içselleştirme-dışsallaştırma sorunlarının olduğu (Ross ve Cuskelly, 2006; Verte ve ark., 2003) ve daha fazla problem davranışa meyilli oldukları (Hastings, 2003; Meyer ve ark., 2011; Ross ve Cuskelly, 2006; Verte ve ark., 2003) belirtilmektedir. Farklı çalışmalarda da tipik gelişim gösteren kardeşler açısından otizmlili kardeşe sahip olmanın avantajları bulunduğu belirtilmiştir. tipik gelişim gösteren kardeşlerin daha empatik, sabırlı, sosyal iletişimi güçlü, sorumluluk sahibi ve benlik saygılarının yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Benderix ve Sivberg, 2007; Kaminsky ve Dewey, 2001; Macks ve Reeve, 2007; Verte ve ark., 2003). Otizmlili çocukların tipik gelişim gösteren kardeşlerinde genellikle dikkat sorunu, arkadaşlık ilişkilerinde problemler ve yalnızlık hissetme gibi sorunları olduğu görülmektedir (Bagenholm ve Gillberg, 1991; Kaminsky ve Dewey, 2001).

Özgül öğrenme tanısına sahip çocukların; akademik başarılarının düşük olması, iletişim sorunları, sosyal becerilerinin zayıf olması, akranları tarafından kabul görmeme gibi başlıca uyum sorunları yaşamaktadır (Korkmazlar, 1992). Bu zorluklar incelendiğinde kardeşi olan özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların hem kardeşlerinin hem de kendilerinin yukarıda bahsedilen problemlerden etkilendikleri görülmektedir (Dyson, 1997). Aile sisteminde hem özgül öğrenme güçlüğü tanısı olan hem de sağlıklı bir çocuk olduğunda, gelişimi normal olan çocuklar anne babalarının tanıdığı kardeşlerine farklı davrandıklarını ve onlarla fazla ilgilendiklerini düşünüp buna farklı zaman dilimlerinde değişik tepkiler verebilmektedir (Silver, 1993). Tipik gelişim gösteren bir çocuk özgül öğrenme tanısını anlamakta güçlük çekebilmekte, özellikle okul öncesi dönemdeki çocuklar, özgül öğrenme yetersizliğinde fiziksel bir değişiklik olmadığından bu durumu kavramakta zorlanmaktadır. Okul çağından itibaren çocuklar tanı hakkında yavaş yavaş bilgi sahibi olmaya sınıflarındaki arkadaşlarını evdeki kardeşlerini

gözlemleyerek anlamaya başlamaktadır. Hames (2005), çocukların öğrenme güçlüğü tanısını algılayabilmesi için videonun araç olarak kullanıldığı bir çalışma yapmışlardır. Burada kardeşinde öğrenme güçlüğü olan çocuklar, olmayanlara göre tanısı olan bir kişinin içinde bulunduğu güçlükleri iyi anladığını bulmuştur. Lardieri ve ark., (2000) özgül öğrenme güçlüğüne sahip kardeşi olan tipik gelişim gösteren çocukların kardeşlerini dışladığını, onlarla çatışmalı ilişkiler kurduğunu; Dyson (1997)'de özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların tipik gelişim gösteren kardeşlerinin daha olgun özelliklere sahip olduğunu ve kız kardeşlerin anne babalarını model alarak özgül öğrenme güçlüğü olan kardeşleriyle yaşlarından beklenmeyecek bir sorumluluk alabildiklerini belirtmişlerdir.

Özel gereksinimli kardeşe yönelik tipik gelişim gösteren kardeşin his ve tepkileri sürekli değişim içindedir. Tipik gelişim gösteren kardeş, tanısı olan kardeşine hem uyum sağlamaya çalışmakta hem de onun beraberinde getirmiş olduğu sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Engelli kardeşe sahip çocukların tepkisi yaşına ve gelişim düzeyine göre değişmektedir (Evcimen, 1996). Engelli çocukların ailelerinde işbirliği ve rekabet, kardeş ilişkileri yoluyla öğrenilen erken becerilerden biridir. Aileler, engelli çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için engelli çocuklara daha fazla ilgi ile hoşgörü gösterebilir, işbirliği ve rekabet konusunda özelleştirilmiş kurallar geliştirebilir. Bu durum da kardeşler arasında haksız rekabet koşullarını yaratabilmektedir (Türkdoğan, 1998).

Açık iletişim, rollerde esneklik ve aile bireylerinin her birine gösterilen hassasiyet, sağlıklı işleyen bir aile için temel unsurlardır. Özel gereksinimli çocuklara karşı gösterilen aşırı ilgi, tipik gelişim gösteren kardeşlerin işleyişini ve gelişimini engelleyebilir. Okul öncesi dönemde tipik gelişim gösteren çocuk, engelli kardeşinden daha büyükse, yoğun ebeveyn baskısı ve kardeş kıskançlığı yaşayabilir; yaşı küçükse kardeşlerine bakma konusunda anne babasıyla yarışabilir, anne babasının ilgisini çekmek için engelli kardeşinin uygunsuz davranışlarını taklit edebilir (Bayhan ve Yükselen, 2001).

Ergenlikte ortaya çıkan kıskançlık, yaş ilerledikçe çatışma ve anlaşmazlık şeklinde devam edebilir. Anne babaların ayrımcılık yapmadığı ailelerde bile bir dereceye kadar rekabet ve çekişme bulunmaktadır. Kıskançlık ilerleyen dönemlerde rekabete dönüşebilmektedir. Bunu yapabilen ebeveynler başarılı sayılmaktadır. Ancak kardeşler arasındaki çatışmaların zaman zaman şiddetlenmesi normal görülmelidir. Çünkü kardeşler hem birbirine muhtaçtır hem de düşmandır. Özellikle anne ve babalarının yanındayken şikayetleri veya sorunları üst düzeydeyken, tek başlarına kaldıklarında az sorun yaşarlar (Yörükoğlu 1998). Kardeş çatışmalarının çoğu, ebeveynlerin dikkatini çekmeyi amaçlamakta ve bu çatışmalara müdahale eden ebeveynler, çocuğu çatışmayı bağımsız olarak çözmeyi öğrenme fırsatından mahrum bırakarak çatışmanın tekrarlanma olasılığını artırmaktadır (Eripek, 1993).

Özel gereksinimi olan kardeşle büyüme, normal kardeşin günlük yaşamında birbirinden farklı değişikliğe neden olmakta, psikolojik uyum ve gelişmesinde zorluklara yol açabilmektedir. Engelli kardeşi olan ergenler, engelli kardeşini gelecekte nelerin beklediğini, engelli kardeşinin toplum tarafından kabul edilip edilmeyeceğini, evlendiği kişinin özel gereksinimli kardeşini benimseme durumu merak edebilir. Engelli kardeşlerinin sorumlulukları ve kendi çocuklarının engelli olup olmayacağı konusunda endişe duyabilir (Powell ve Ogle 1985). Tüm bu duygusal ve davranışsal tepkiler kardeşten kardeşe değişmektedir. Kardeş tepkilerinin olumludan olumsuz doğru değiştiğini göstermektedir. Engelli bir kardeşin duygusal etkisi sadece zararlı olmamakla birlikte birçok ailede yapısında özel gereksinimi olmayan çocuklarda dahi birbirlerine karşı olumsuz duygular geliştirebilmekte ve bazı ailelerde zihinsel engelli bir çocuğun varlığı aile ilişkisindeki tüm sorunları geri getirmektedir. Zihinsel engelli çocuklar her şeyin sorumlusu olarak görülmekte, sürekli suçlanmakta, ancak bu durumlara son verilerek iletişim ve davranışları düzeltilerek sağlıklı aile ilişkileri sağlanabilir (Eripek, 1993).

Sosyal destek, ebeveynlerin çocuklarından istek ve beklentileri, ebeveynlik tutumları gibi ebeveyne ilişkin özellikleri ve çocukların davranışları ve

gelişimleri gibi çocuğa özgü özellikleri olumlu yönde etkilemektedir (Evcimen, 1996). Zihinsel engelli çocuklar ile aileleri arasındaki ilişki incelenirken zihinsel engelli çocukların önce çocuk, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin ise öncelikle aile oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu gerçek dikkate alınmadan doğrudan çocuğun ruhsal bozukluğunu vurgulamak ve ailedeki tüm sorunları açıklamak için çocuğun ruhsal bozukluğunu kullanmak eksik ve yanıltıcıdır. Çünkü zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin yaşadığı sorunların çoğu, bazen başka aileler tarafından da yaşanmaktadır (Eripek, 1993).

İşitme engelli çocuğu olan ailelerin çocuk gelişimi konusunda bilgi, destek, maddi, sosyal hizmetler, farkındalık gibi birçok ihtiyacı bulunmaktadır (Bekar ve ark., 2021). İşitme engelli çocuğu olan ailelerin %90-95'i, başlangıçta ne yapacaklarını bilemedikleri görülmektedir (Mitchelle ve Kretschmer, 2004). Engelli bir çocukla aynı evde yaşamak tüm aile bireylerinin planlarını, beklentilerini ve yaşamlarını etkileyebilir. Stres, kaygı ve depresyon ile değişen duygu durumları aile üyelerinin yaşam kalitelerini olumsuz etkileyebilmektedir (Aysan ve Özben, 2007). Engelli bireyin evindeki yaşam kalitesini belirleyen temel unsurlardan biri, günlük yaşamda bireye yüklenen sorumlulukların psikolojik etkisidir.

Barr ve ark., (2008), konuşma engelli çocukların kardeşlerinin iletişim becerilerinde zorlandıklarına vurgu yapmışlardır. Başkaları tarafından anlaşılmayan kardeşler kardeşlerinin ihtiyaç ve beklentilerini açıklamak ihtiyacı duymaktadır. Konuşma ve dil güçlüğü çeken kardeşlere karşı tipik gelişim gösteren kardeşler aileye kıyasla azalan aile ilgisi nedeniyle küskünlük ve kıskançlık duyguları yaşadıkları görülmektedir. Görme engeli olan çocukların gelişimi tipik seyreden akranlarına göre fiziksel olarak önemli ölçüde daha az aktif oldukları vurgulanmaktadır (Longmuir ve Bar-Or, 2000). Ayrıca görme engelli çocuklar, hareketsiz davranış nedeniyle bozulmuş denge ve motor becerilerde gelişim geriliği göstermektedir (Bouchard ve Tetrault, 2000). Aileler, görme engelli çocukların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Görmek doğumdan yetişkinliğe kadar engelli çocukların gelişiminde çok büyük etkiye

sahiptir. Ebeveyn tutumlarının en önemli özelliklerinden biri tutarlılıktır. Okula giden görme engelli çocuklar kaynaştırma okullarına devam etmektedir. Kaynaştırma okullarına devam eden görme engelli çocukların öğretme ve öğrenmeye yönelik tutumların olumlu olduğu vurgulanmaktadır. Çocuklar, özellikle tatillerde kardeşler ve aile ile vakit geçirmekten hoşlanmaktadır. Bu süreçteki etkileşimler geçici olduğu için öğretme boyutuna yönelik olumsuz tutumlar görülmektedir. Buradaki olumsuz tutumlara çocukların yatılı okullara (özel okullar) devam etmesi neden olmaktadır. Bu yüzden, anne babaların çocukların ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için çeşitli stratejilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Lakshmi ve ark., 2009).

Bozbey Akalın (2005) tarafından yapılan bir çalışmada hiperaktivite bozukluğu ve dikkat eksikliğine sahip olan çocukların kardeşlerinin hem sosyal hem de davranışsal problemleri daha sık yaşadığı, tipik gelişim gösteren kardeşlerin ise daha fazla tepki gösterdikleri belirlenmiştir. Dikkat eksikliği ile hiperaktivite bozukluğu olan çocukların kız ve erkek kardeşleri birbirlerine karşı daha saldırgan davranış göstermektedir. Bu davranışların oluşmasında aile tutumlarının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Serebral palsili çocukların ebeveynleri farklı engel gruplarıyla karşılaştırıldığında birbirinden farklı güçlüklerle mücadele etmek durumunda kalsa da serebral palsili çocukların gelişiminde tipik gelişim gösteren kardeşlerin önemli bir rolü vardır. Buna karşın tipik gelişim gösteren kardeşlerin rolünün alan yazında yeterince ele alınmadığı görülmektedir (Dew ve ark., 2008; Kuo ve Geracı, 2012). Örneklendirmek gerekirse, anne babaların özel gereksinimli çocuk yetiştirmeye yönelik olumsuz tutumları daha fazlayken bu duruma daha olumlu bakmaktadırlar (Dew ve ark., 2008). Bu bulgu, kardeşlerin birbirine destek olmasını sağlayan bir anlayışın var olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Avustralya'da yapılan bir çalışmada Dew ve ark. (2014), gelişimi tipik seyreden çocukların ve serebral palsili kardeşlerinin beraber yaşama ve büyüme durumlarının gelecek süreçteki ilişki düzeylerini yordadığı belirtilmiştir. Gelişimi tipik seyreden çocuklar, ana baba görevlerini yapmaya, yaşamı boyunca

kardeşlerinin yanında olmaya devam etmiştir. Bu araştırmanın sonucunda serebral palsili çocuk ve kardeşleri ile uyum içinde yaşamalarının uzun dönemdeki ilişkilerini etkileyebileceği bulunmuştur.

1.6. Konu ile İlgili Araştırmalar

Kardeş ilişkileri ya da özel gereksinimli çocuklarda kardeş ilişkileriyle ilgili günümüze kadar birden çok çalışma yapılmıştır. Güncel araştırmalara yer verilebilmek için son on yıl (2012-2022) içinde kardeş ilişkileriyle ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Bu bağlamda kardeş ilişkileri ve özel gereksinimli çocuklarda kardeş ilişkilerine dair yurtiçinde ve yurtdışındaki bilimsel çalışmaların özetleri aşağıda tarih sırasına göre sunulmuştur.

1.6.1.Yurtiçinde Yapılan Araştırmalar

Topaloğlu (2012) çalışmasında otizmli çocuklar ile normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkilerinin düzenlenmesi ve yürütülmesinde annelerinin rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 6-14 yaş arasında hem otizmli hem de normal gelişim gösteren çocuğa sahip 29 anne ile gerçekleştirilen nitel çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formuyla verilere ulaşılmıştır. Görüşmelerde ses kaydı alınmış ardından betimsel analizle çözümlemeler yapılmıştır. Yapılan bu araştırmada kardeşlerin oyun oynamaları, zaman geçirmeleri, duygularını ifade etmeleri, taklit, yaşanan çatışmalar, otizmli olan kardeşin ihtiyaçlarını karşılama, kardeşin problemleri ve problem davranışları, kardeşin engeline yönelik açıklamalarla ve kardeşler arasındaki ilişkideki boyutları öğrenmekle ilgili bulgular elde edilmiştir. Bulgular ışığında da annelerin kardeşler arasındaki ilişkileri düzenlemede zorlandığı ve destek ihtiyaçları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kalecik (2013) araştırmasında otizmlı çocukların ve kardeşlerinin otizmlı olan kardeşleri ile yaşadıkları sorunları belirlemeyi amaçlamıştır. Tipik gelişim gösteren çocuğun yaş, cinsiyet, doğum sırası, öğrenim durumu ve okul durumu; otizmlı çocuğun yaşı ve cinsiyetine, kardeşler arasındaki yaş farkına, ailenin sosyodemografik özelliklerine ve otizmlı çocuğun davranışlarına göre fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma; İstanbul'un Şişli, Bağcılar ve Bakırköy ilçeleri ve Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesinde bulunan yedi özel eğitim merkezine devam eden 18 yaşından küçük 125 otizmlı çocuk (89 erkek, 36 kız) ve bunların 7-24 yaş arasında olan 125 tipik gelişim gösteren kardeşleri (69 erkek, 56 kız) ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kardeş sorunlarını ortaya çıkarmak amacıyla "Kişisel Bilgi Formu" ve Mc Hale ve ark.. (1986) tarafından geliştirilen, Ahmetoğlu (2004) tarafından geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılan "Kardeş Problemleri Anketi" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; kardeşlerin sorunları, tipik gelişen kardeşin öğrenim durumu ve okul türü, doğum sırası, cinsiyet, kardeşlerin yaş farkı, ebeveyn mesleği, baba öğrenim durumu, aile yapısı ve gelir durumunun kardeş ilişkilerinde farklılaşmaya neden olmadığı; tipik gelişim gösteren çocukların yaşları, otizmlı çocuğun yaşı, otizmlı kardeşin davranışları, kardeş sayısı, anne öğrenim düzeyinin farklılaşmaya neden olduğu belirlenmiştir.

Üstündağ ve Bumin (2014) yaptıkları çalışmada, özel gereksinimli çocuklar ile kardeşlerine uygulanan grup etkinliklerinin çocukların topluma katılımları ve kardeş ilişkileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın deney grubuna 4 özel gereksinimi olan çocuk ve gelişimi tipik seyreden kardeşleri, kontrol grubuna 4 özel gereksinimli çocuk ve tipik gelişim gösteren kardeşleri katılmıştır. Çalışmada Demografik Bilgi Formu, Çocuk-Adolesan Katılım Skalası ve Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Deney grubundaki çocuklara 4 hafta süreli haftada bir gün bir buçuk saat ilgi ve isteklerine göre grup etkinlikleri uygulanmıştır. Deney ve kontrol grubundaki çocuklara eğitim öncesinde ve 4 haftanın sonunda değerlendirme ölçekleri tekrar uygulanmış ve uygulamanın etkililiği incelenmiştir. Müdahale öncesi ve sonrası ölçek sonuçlarında farklılık olmasına rağmen, deney ve kontrol grubu verilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Özel gereksinimli çocuklara uygulanan grup

etkinliklerinin daha çok sayıda çocuğun katılımı ile kardeş ilişkilerine etkisinin inceleneyeceği çalışmaların yapılmasının uygun olacağı önerilmiştir.

Angın ve Erden (2015) çalışmalarında özgül öğrenme güçlüğü veya otizm spektrum bozukluğu tanılı 9-17 yaş arasındaki herhangi bir nörogelişimsel geriliği olmayan bireylerin tipik gelişim gösteren kardeşlerinin annelerinin kabul-red düzeyi, psikolojik uyumluluğu ve kardeş ilişkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. çalışmaya 9-17 yaş arasında olan 138 birey dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen 92 katılımcının kardeşinde otizm spektrum bozukluğu veya özgül öğrenme güçlüğü tanısı bulunurken, 46'sının kardeşinde tanı bulunmaktadır. Çalışma verilerinde varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan kız kardeşlerin annelerini reddeden kişi şeklinde algıladıkları erkek kardeşlerin de psikolojik uyumlarında düşmanlık ve olumsuz öz yeterliliği daha şiddetli yaşadıkları, kardeş ilişkilerinin çatışmalı olduğu görülmüştür. Kardeş tanısının, anne kabulü kontrol boyutlarında anlamlı fark oluşturduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra kardeşlerin kardeş ilişkilerindeki tutumları kardeşlerin tanılarına göre farklılaşmaktadır. Bu çalışma özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin ihtiyaçlarına yönelik farkındalık oluşturmuştur.

Güvenç (2016) yaptığı araştırmada özel gereksinimli kardeşi olan çocuk ve ergenlerin kardeş tutumları ile ebeveynlerinin kabul-red ilişkisini incelemiştir. Araştırma grubunu İstanbul ilinde farklı kademelerde özel eğitim okullarına devam eden ve destek eğitim hizmeti alan 70 özel gereksinimli çocuğun 12-18 yaş arasındaki gelişimi tipik seyreden kardeşleri ile ebeveynleri oluşturmaktadır. Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmış, Demografik Bilgi Formu ve Ebeveyn Kabul-Red Formları ile veriler toplanmıştır. Kardeş tutumları, ebeveyn kabul-red durumu, kardeşin yaş, cinsiyet, engel türü ve ebeveynlerin yaşı, öğrenim düzeyi, sosyoekonomik seviyesine göre farklılığı incelenmiştir. Verilerin analizi için korelasyon ve t-testi kullanılmıştır. Tipik gelişim gösteren 12-18 yaş arasındaki çocukların özel gereksinimli kardeşlerine yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına ilişkin kabul ve reddi durumunda annenin öğrenim düzeyi, babanın ise çocuklarının engel

durumuna göre farklılaştığı görülmüştür. Çocukların engeli olan kardeşlerine yönelik tutumlarıyla ebeveynlerinin kabul edici ve reddedici özellikleri arasında orta düzey pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ebeveynlerin özel gereksinimli çocuğa yönelik kabul veya red tutumu, tipik gelişim gösteren kardeşin özel gereksinimli kardeşine ilişkin tutumunu şekillendirdiği görülmektedir.

Özen Çınar ve ark. (2017) yapmış oldukları araştırmalarında özel gereksinimli kardeşi olan ve olmayan kardeşler arasındaki ilişkileri karşılaştırmıştır. Çalışmaya zihinsel yetersizliği tanısı olan kardeşe sahip çocuklar ve anneleri dahil edilmiştir. Zihinsel yetersizlik tanısı almamış kardeşi olan çocukların anneleri ve kardeşlerinden de araştırmanın karşılaştırma grubu oluşturmuştur. Zihinsel yetersizliğe sahip 8-18 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren ve araştırmaya katılmaya gönüllü 60 özel gereksinimli çocuğun anne ve kardeşi alınmıştır. Karşılaştırma grubuna da aynı şekilde tipik gelişim gösteren 8-18 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren ve araştırmaya katılmaya gönüllü 60 tipik gelişim gösteren çocuğun anne ve kardeşi alınmıştır. Veriler Bilgi Formu, Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği Anne ve Kardeş formu kullanılarak toplanmıştır. Veriler her iki grup içinde yüz-yüze görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Verilerin toplanma aşamasında anne ve kardeşin etkileşime geçmesine izin verilmemiştir. Özel gereksinimli kardeşe sahip kardeşlerin uzak durma, nazik olma, empati, birliktelik alt boyutlarında kardeş ve anne algılamalarına göre anlamlı farklılık bulunmuşken, karşılaştırma grubu için sadece nazik olma alt boyutunda bir anlamlılık söz konusudur. Araştırmada özel gereksinimli kardeşi ve tipik gelişim gösteren kardeşi olan çocukların ilişkilerinde farklılık bulunmamıştır. Özel gereksinimli kardeşi olan çocukların kardeşlerine karşı daha nazik olduğu bilgisine ulaşılmıştır ve ilişkileri daha olumlu değerlendirilmiştir. Özel gereksinimli çocukların grubundaki anneler ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin kardeş ilişkilerinde farklılık olduğu bulunmuştur.

Malgaz Güçlü (2018) araştırmasında özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin kardeş tutumları ve kaygı düzeylerinin birtakım değişkenlere göre incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Iğdır ilindeki özel eğitim ve

rehabilitasyon merkezlerinde bulunan özel gereksinimli çocukların 9-12 yaşındaki 110 kardeşi oluşturmaktadır. Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri ve Özel Gereksinimli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ile araştırmanın verileri toplanmıştır. Veriler Anova, t testi ve korelasyon analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada kardeşe yönelik tutum ölçeğine göre anne öğrenim durumunun anlamlı farklılık oluşturmadığı, baba öğrenim durumunun ise anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Ailenin sosyoekonomik durumu ve kardeşin engelinin türü arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Kaygı envanterinde ise cinsiyet, anne-babanın yaşıyor olması ve babanın çalışması değişkenleri ile anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Çalışmada, kaygı ölçeği ile kardeş sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken, özel gereksinimli kardeşe yönelik tutum ölçeği ve kaygı envanteri arasında ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Kürtüncü ve Arslan (2019) araştırmalarında özel gereksinimli çocuğu olan ailelerde kardeşler arası ilişkiyi ortaya koymak, aile işlevselliği ve kardeş problemlerinin kardeş ilişkilerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu araştırma Zonguldak il merkezinde dört özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden 125 çocuk ve bunların anne-baba-tipik gelişim gösteren kardeşleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri Genel Bilgi Formu, Aile Değerlendirme Ölçeği, Kardeş Problemleri Anketi, Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (Kardeş Formu) kullanılarak toplanmıştır. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme ve Aile Değerlendirme Ölçeği karşılaştırmalarında baba alt boyutu problem çözme ve anne alt boyutu davranış kontrolü hariç tüm alt boyutlarda puanlar arttıkça Kardeş Problemleri Anketi toplam puanı azalmıştır. Kardeş Problemleri Anketi-Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği karşılaştırmalarında da birliktelik-ilgili olma, empati ve nazik olma alt boyutlarında puanlar arttıkça Kardeş Problemleri Anketi toplam puanının arttığı, çekinme ve uzak durma alt boyutu puanı arttıkça Kardeş Problemleri Anketi toplam puanının azaldığı görülmüştür. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği-Aile değerlendirme ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Pak (2020) çalışmasında özel gereksinimli kardeşe sahip çocukların anneleriyle olan ilişkileri hakkında değerlendirmeler yapmak ve bu ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamak için öneriler verilmesini amaçlamıştır. araştırma karma araştırma yöntemlerinden gömülü desen kullanarak gerçekleştirmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı çalışmada maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile özel gereksinimli 40 çocuk ve annesi, üç farklı gelişim döneminden üç özel gereksinimli kardeş dahil edilmiştir. Çalışmanın verileri birebir görüşme tekniği ile toplanmıştır. Çocuk-aile ilişki ölçeği, Anne-çocuk görüşme formu ve açık uçlu sorulardan oluşan ölçme araçları ile veriler toplanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre ailede özel gereksinimli bir çocuğun varlığının anne-çocuk ilişkisini olumsuz olarak etkilediği görülmüştür. Özellikle kardeş kız ve özel gereksinimli çocuktan yaşça büyük olduğunda anne-çocuk ilişkisi puan ortalamasının anlamlı düzeyde düşük olduğu görülmüştür.

Yılmaz ve Çakır (2021) araştırmalarında otizm spektrum bozukluğu tanılı kardeşe sahip ergenlerin kardeşlerine yönelik tutumlarının farklı demografik değişkenlere göre incelenmesi amaçlamıştır. Çalışma grubu, Denizli ve İzmir’de yaşayan otizm spektrum bozukluğu tanılı kardeşi olan 254 ergenden oluşmuştur. Kişisel Bilgi Formu, Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmada kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutunda anlamlı bir farklılık görülmüştür. Araştırmada gelir değişkenine göre yılmazlık kaynakları ve kardeş tutumunun alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Armahan (2022) çalışmasında otizm spektrum bozukluğuna sahip çocukların kardeşleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi ve “Kardeşler İçin Yüceltme ve Güçlükler Ölçeği’nin” geçerlik ve güvenirlik çalışmasının yapılması amaçlanmıştır. Çalışmaya 596 özel gereksinimli çocuğun kardeşi katılmıştır. Çalışmanın verileri Demografik Bilgi Formu, Schaffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği kullanılarak toplanmış ve özel gereksinimli kardeşi olan çocuklarda kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan “Kardeşler İçin Yüceltme ve Güçlükler Ölçeği” kullanılmıştır.

İlk olarak bütün özel gereksinimli çocukların kardeşlerinden veriler alınarak geçerlik-güvenirlilik çalışması yürütülmüş, ardından otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeş ilişkilerini; ailelerine ilişkin değişkenler, otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa ilişkin ve kardeşe ilişkin değişkenler bakımından incelenmiştir. Çalışmaya katılan otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeş ilişkilerinde; tipik gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, toplam kardeş sayısı, anne ve babanın yaşları, çalışma durumu, babaların otizm spektrum bozukluğuna sahip çocukla geçirdikleri zaman, otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğun cinsiyeti, otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğun doğum sırasına göre anlamlı farklılık görülmezken, tipik gelişim gösteren kardeşlerin, kardeşiyle geçirdikleri zaman, anne-baba öğrenim durumu, babanın otizm spektrum bozukluğuna sahip çocukla geçirilen zaman, otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğa tanı konulma zamanı ve otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğun öğrenim durumuna göre anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Yurtiçinde son on yıl içinde yapılan çalışmalar incelendiğinde; yapılan araştırmalarda özel gereksinimli çocuklarda kardeş ilişkilerde tanı gruplarına göre özellikle de otizm spektrum bozukluğu tanı grubunda kardeş ilişkilerine yönelik araştırmaların sayıca fazla olduğu görülmüştür. Kardeş ilişkilerinde annenin rolüne daha çok odaklanıldığı ve dolayısıyla da uygulanan yöntemlerde tipik gelişim gösteren kardeş ve anne ile etkili sonuçlar alındığına sıkça yer verilmiştir. yurtiçinde özel gereksinimli çocuklarda kardeş ilişkili konulu araştırmalarda annelerin öğrenim durumları, çocukların cinsiyetlerinde ve doğum sırası gibi değişkenlerde anlamlı farklılıklar bulunmazken; ailenin çocuklarla geçirdikleri zaman, anne yaşı, annenin engelli çocuğa karşı tutum ve davranışları, annenin engelli çocuğuna olan davranışlarından tipik gelişim gösteren çocuğun etkilenme durumlarında anlamlı farklılıklar olduğu ortaya konmuştur.

1.6.2. Yurtdışında Yapılan Çalışmalar

Nielsen ve ark. (2012) çalışmalarında otizm spektrum bozukluğu, Down sendromu, fiziksel engeli sahip ve diyabet hastası olan çocuklara sahip ailelerdeki kardeş ilişkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmaya 108 ebeveyn dahil edilmiştir. çalışmanın verileri 28 maddelik schaefer kardeş davranış envanteri ile toplanmıştır. Ebeveynler, kardeş ilişkilerini çok empatik, oldukça fazla nazik ve ilgili; nadiren kaçınan olarak değerlendirmiştir. Anneler, kardeş empatisini babalardan daha yüksek; büyük kardeşleri de, küçük kardeşlerden daha çekingen; babalar ise erkek kardeşleri kız kardeşlerden daha nazik olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Down sendromlu veya otizm spektrum bozukluğuna sahip çocukların kardeşleriniN, ortopedik engeli ya da diyabetli olan çocukların kardeşlerinden daha nazik ve ilgili oldukları belirlenmiştir. Kardeşlerle ilgi müdahalelerde bu bulguların dikkate alınmasının, müdahale çalışmalarının her çocuğun ve ailenin ihtiyacına göre bireyselleştirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Smith ve ark. (2013), araştırmalarında kardeşlerden birinin gelişimsel engeli olduğunda iletişim ve etkileşim modellerini ve ayrıca kardeş ilişkisi kalitesinde iletişim becerilerinin rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmaya ikili ve üçlü iletişim gruplarından oluşan 30 kardeş dahil edilmiştir. Kardeş çiftleri bağlı ve bağımsız iletişimciler olarak kategorize edilmiştir. Bağımsız iletişimciler ve kardeşleri, sözdizimsel karmaşıklık açısından farklılık göstermiştir ancak tipik gelişim gösteren kardeşlerin etkileşimde etkin oldukları ve iletişim durumundan bağımsız olarak daha fazla çeşitlilik gösteren sözcükleri kullandıkları görülmüştür. İletişim durumu, kardeş ilişkisindeki sıcaklığa/yakınlığa, rekabete veya çatışmaya etki etmediği, ancak bağımsız iletişimcilerin kardeşlerinin en fazla yardım etme ve yönetme davranışında bulundukları belirlenmiştir. Bu sonuçlar, engelli çocukların aileleri için kardeş ilişkisinde iletişim becerilerinin rolünü anlamada ilk adımı temsil etmektedir.

Roper ve ark. (2014) çalışmalarında aile sistemleri teorisini teorik bir çerçeve olarak kullanarak, yapısal eşitlik modellemesi ile engellilik türü, bakıcı

yükü ve kardeş ilişkileri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri araştırmışlardır. Normal gelişim gösteren veya engelli bir çocuğu yetiştiren 172 aile çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcılar, engelli çocukların aileleri için düzenlenen toplantılarda ve çalıştaylarda gönüllü oldular ve ayrıca kartopu örnekleme yoluyla da işe alındılar. Anneler ve babalar, bakıcı yükü ve kardeş ilişkisi algıları hakkında bağımsız olarak öz-bildirim anketlerini doldurdular. Anneler, babalara göre daha fazla bakım yükü yaşamaktadır. Otizmli çocukların ebeveynleri, normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerine göre daha yüksek düzeyde bakıcı yükü bildirmiştir. Down sendromlu ve çoklu engelli çocukların anneleri, normal gelişim gösteren çocukların annelerine göre daha olumlu kardeş ilişkileri bildirmiştir. Anne ve babaların bakıcı yükü algıları, kardeş ilişkisi algıları ile negatif yönde ilişkilidir. Bakım veren yükü, otizmli çocuğa sahip olma ile olumlu kardeş ilişkileri arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Sonuçlar, engelli çocukları yetiştiren ailelerin incelenmesinde bir sistem çerçevesi kullanmanın faydalarını göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar, engelli çocukların ailelerine yönelik ebeveyn yükünü hafifletmeye ve olumlu kardeş ilişkilerini geliştirmeye yardımcı olan müdahalelere odaklanmalıdır.

Diener ve ark. (2015) araştırmalarında, otizm spektrum bozukluğuna sahip erkek çocuk olan ailelerde annelerin ve kız kardeşlerin kardeş ilişkileri algılarını, otizm spektrumlu gençler için tasarlanmış aile odaklı 3d teknoloji programı doğrultusunda incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma yedi kız kardeş ve altı anne ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma da yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Kız kardeşler ve annelerin kardeş ilişkisine ilişkin algıları arasındaki hem benzerlikler hem de farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kız kardeşler ve anneler, erkek kardeşlerin becerilerini ve yeteneklerini vurgulayan teknoloji programına katılımı bağlamında karşılaştırıldığında, günlük yaşam etkinlikleri bağlamında kardeş ilişkisini farklı bir şekilde açıklamışlardır. Günlük yaşam bağlamında, kız kardeşler hem olumlu hem de olumsuz nitelikleri içeren ikili ilişkileri tanımlarken, anneler kardeş ilişkisindeki zorluklara odaklanmışlardır. Hem anneler hem de kız kardeşler, kardeş ilişkisindeki "kız kardeş" rolünü bir bakıcı rolü olarak tanımlamışlardır. Teknoloji programı bağlamında hem anneler hem de kız kardeşler, erkeklerin rollerinin günlük yaşam bağlamına göre olumlu bir şekilde değiştiğini

algılamışlardır. Kız kardeşler, erkek kardeşlerinin 3D tasarımıdaki başarılarından gurur duyduklarını söylerken, anneler çocuklarının programa olan ortak ilgileri nedeniyle birbirleriyle daha çok ilgilendiklerinden söz etmişlerdir.

Floyd ve ark. (2016) zihinsel engelli kız ve erkek kardeşleriyle ilişkilerinde yakınlık ve çatışma yaşadığı varsayımından hareketle çalışmalarında kesitsel (n = 106) ve boylamsal (n = 35) kardeş örneklerinde (11-38 yaş) yakınlık ve çatışma boyutlarını incelemişlerdir. Yakınlık için, doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, bu kardeşlerin duygusal yakınlığı karşılıklı paylaşım davranışlarından ayırmıştır. yaşta ve zaman içindeki değişikliklere göre duygusal yakınlığın arttığı ve ergenlikten genç yetişkinliğe doğru paylaşımlı çatışmada genel bir azalma olduğu belirlenmiştir. kesitsel olarak, kardeşler bakım hizmeti verdiğinde yakınlığın daha fazla olduğu ve birlikte yaşamadıklarında ise kardeşler arasında çatışmanın daha çok olduğu görülmüştür. Kardeş kümelenme özelliklerinin (cinsiyet, doğum sırası, yaş aralığı) bu gelişim döneminde sınırlı etkileri olduğu bulunmuştur. Bulgular, kardeş ilişkilerinde ömür boyu süren gelişimsel değişim ve kalıcı bağlılığın bir kombinasyonunu desteklemektedir.

Tomeny ve ark. (2017), araştırmalarında engelli bireylerin yetişkin tipik gelişim gösteren kardeşleriyle ilişkilerine ilişkin araştırmaların sınırlı olduğu çalışmaların sonuçlarının büyük ölçüde değiştiği görüşünden hareket ederek otizm spektrum bozukluğu veya zihinsel engeli olan bireylerin tipik gelişim gösteren yetişkin kardeşiyle ilişkilerini incelemişlerdir. Çalışma 82 yetişkin tipik gelişim gösteren kardeşi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kendileri ve özel gereksinimli kardeşleri hakkında soruların yer aldığı anket formları kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, özel gereksinimli kardeşlerini anlamada yetişkin tipik gelişim gösteren kardeşlerin tutumlarının dikkate alınmasının önemli olduğunu göstermektedir. Olumlu kardeş ilişkisi tutumu yüksek olan tipik gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerine daha fazla yardım/destek sağladığı, daha yüksek genel yaşam doyumuna sahip olduğu belirlenmiş, ayrıca stres ve depresif belirtiler düzeyleriyle negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Tipik gelişim gösteren yetişkin kardeşler daha önceki çocuk araştırması ile uyumlu olarak otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin

kardeşleri, zihinsel engelli bireylerin kardeşlerine kıyasla daha az olumlu kardeş ilişkisi tutumuna sahip olduğu görülmüştür. Son olarak, sağlanan yardımın depresif semptomlar ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin stresiyle ilgili kardeş ilişkisi tutumlarında dolaylı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Genel olarak sonuçlar, kardeş ilişkisi tutumlarının, kardeşlerden birinin zihinsel veya gelişimsel bir engeli olduğu durumlarda kardeş ilişkilerini kavramsallaştırırken dikkate alınmasının özellikle önemli olabileceğini göstermektedir.

Lima-Rodriguez ve ark. (2018) çalışmalarında zihinsel engelli bir çocuk veya ergenin aile yapısına etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmada; sistematik bir literatür taramasıyla son 5 yıl içinde PubMed, Scopus, CINAHL, PsycINFO ve Psycodoc veritabanlarında özet ve tam metni yayınlanan, iyi metodolojik kaliteye sahip, ulaşılabilen İspanyolca, İngilizce, Portekizce, İtalyanca veya Fransızca dillerindeki orijinal makaleler incelenmiştir. Araştırma sonucunda genellikle bakımın aile içinde sağlandığı ve en fazla sorumluluğu annelerin aldığı, annelerin öznel iyi oluşlarının babalara göre daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca anneler eşinden destek aldığı durumlarda annelerin yaşam kalitesinin yüksek olduğu, aile yapısında anne baba rollerinin ve maddi giderlerin artması, ekonomik kaynakların azalması nedeniyle aile içindeki bireylerde dayanıklılık ve başa çıkma durumlarının arttığı, kardeşlik ilişkinin sıcaklığı ve durumu/gücünün davranış sorunlarından etkilenebildiği belirlenmiştir. Tüm bunlar doğrultusunda aile bağlarının güçlendirilmesinde ailedeki sosyal desteğin artmasının önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu ailelerin artan bakım talebi, azalan kaynaklar veya diğer aile sağlığı sorunları nedeniyle bireysel ilgiye ihtiyaç duyabileceklerine dikkat çekilmiştir. Aile merkezli bir bakım yaklaşımı kullanan hemşirelerin, bu aileleri belirleyerek aile sağlığını ve aile üyelerinin esenliğini sağlamaya yardımcı olabilecekleri vurgulanmıştır.

Avieli ve ark. (2019) araştırmalarında, ömür boyu engelli bir bireye sahip ailelerde kardeş ilişkilerini ve bunların aile üyeleri tarafından yaşam boyunca nasıl şekillendirildiğini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışma bir ebeveyn, bir kardeş ve engelli yetişkin bir kardeştan oluşan 15 aile ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada

derinlemesine görüşmeler yapılmış, görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yapılan içerik analizi, "Bir çocuk değil, bir ebeveyn bakıcısı - ebeveyn-vekil kardeş; "Bir şekilde ayrıldık" - yabancılaşmış kardeş; "Bir çeşit mesafeyi korumak benim için önemli - görgü tanığı kardeş; "Ona söylemek istedikleri bir şey olduğunda hep beni gönderiyorlar – arabulucu kardeş; "Onu ölümüne seviyorum - arkadaş kardeş olmak üzere beş kardeş ilişkisi modelini ortaya çıkarmıştır. Yetişkin kardeş ilişkilerinin bu kalıpları, aile dinamikleri, değerleri ve mirasları ile ilişkili olarak tartışılmış; uygulamaya ve araştırmaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Zaidman-Zait ve ark. (2020) çalışmalarında tipik gelişim gösteren çocukların çizimlerinde kardeşi zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların kardeş ilişkilerinin incelenmesi amaçlamışlardır. Ayrıca tanısı olan ve olmayan kardeşler arasındaki kardeş ilişkileri tipik gelişim gösteren kardeşlerin sosyal-duygusal uyumu açısından da incelenmiştir. çalışmaya, 28 çocuk zihinsel engel tanılı çocukların 8-13 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren kardeşleri (31 çocuk) ve onların anneleri dahil edilmiştir. Çalışmada kardeş ilişkilerini belirlemek için anket formu ve çocukların çizimleri kullanılmıştır. Çocukların sosyal- duygusal uyumu hakkında annelerden bilgi alınmıştır. Anneler ve tipik gelişim gösteren çocukların doldurdıkları anket ile çocukların çizimleri fenomenolojik analitik yaklaşım kullanılarak objektif görsel göstergeleri sanat temelli çalışmalarla değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, zihinsel engelli kardeşi olan çocuklar için daha yüksek düzeyde olumlu ilişkiler de dahil olmak üzere kardeş ilişkilerinde farklılıklar olduğu; çocuk çizimleri de bu çocuklar için ilişkilerinin olumlu olduğu belirlenmiştir. Kardeş ilişkisinin nitelikleri ile çocukların sosyal-duygusal uyumu arasında önemli bir ilişki saptanmıştır. Çocukların çizimlerinin, kardeş ilişkilerinin benzersiz yönlerine ilişkin anlayışı derinleştirmek için yararlı bir veri toplama aracı olduğuna vurgu yapılmıştır.

Watson ve ark. (2021), yaptıkları araştırmada otizm spektrum bozukluğu olan bir çocuğun kardeşi olma deneyimine odaklanan nitel araştırmaları incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri altı veri tabanında anahtar kelimeler

kullanılarak sistematik inceleme yoluyla toplanmıştır. Çalışma, dahil edilme kriterlerini karşılayan on beş çalışma ile gerçekleştirilmiş, çalışmalar tematik bir sentez ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda otizm spektrum bozukluğu olan bir kardeşe sahip olmanın, tipik olarak gelişen kardeşin öz kimliğini ve kişisel gelişimini çeşitli şekillerde etkilediği bulunmuştur. Benzer şekilde, otizm spektrum bozukluğu olan kardeşle ve diğer bireylerle etkileşimlerin, tipik gelişim gösteren kardeşlere hem fayda sağlayabildiği hem de onlara meydan okuyabilecek sayısız deneyime neden olabildiği belirlenmiştir. Tipik gelişim gösteren kardeşlerin olumsuz deneyimlerle başa çıkma yeteneğinin odak noktayı oluşturması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çalışma sonucunda, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların tipik gelişim gösteren kardeşlerini desteklemede hangi yöntemlerin en etkili olduğunu belirlemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hanvey ve ark. (2022) tarafından yapılan çalışmada, engelli veya kronik hasta bir kardeşle büyüyen kardeşlerin yaşam deneyimlerini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmaya bir erkek veya kız kardeşle büyüyen 16 kardeş dahil edilmiştir. Kardeşlerin yaşam deneyimlerini belirlemek için görüşmeler yapılmış, çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmada engelli veya kronik hasta çocukların kardeşleri, sosyal etkileşimlerine ve ilişkilerine, sosyal desteklerine ve esenliklerine odaklanarak kardeş olarak çocukluk ve ergenlik deneyimleri incelenmiştir. Yapılan tematik analiz sonucunda sosyal etkileşimler sırasında görünmezlik duyguları, aile rollerinin veya yaşam koşullarının içselleştirilmesinden kaynaklanan psikolojik zorluklar ve suçluluk ve kendini suçlama duyguları ile kardeşler bazen kendi ihtiyaçlarını anlayamadıkları aile ve akran gruplarının desteği, olumsuz deneyimlerinin doğrulanmasına yardımcı olduğu için sosyal destek olmak üzere dört ayrı tema belirlenmiştir. Bulgular, olumsuz duyguları ele almaya ve benzer deneyimlere sahip kişilerden sosyal desteğin mevcudiyetine odaklanarak kardeşler için daha fazla desteğin gerekli olduğunu göstermektedir.

Özel gereksinimli çocukların kardeş ilişkileriyle ilgili yurt dışında yapılan

alışmalar incelendiğinde; engel grubu olarak yoğunlukla bir tanının olmadığı hatta kronik hastalığa sahip çocuklarda da kardeş ilişkilerine yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. yurtiçindeki çalışmalara paralel olarak kardeş ilişkilerini değerlendirmeye yönelik çalışmalarda annelerle daha fazla çalışıldığı, ancak babalarında dahil olduğu bir iki çalışmanın olduğu gözlenmektedir. Çalışmalarda, annelerin kardeş ilişkilerinde daha çok olumsuzluklara odaklandıkları, ancak normal gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşleriyle ilişkilerini daha olumlu olarak değerlendirdikleri, hem anneler hem de normal gelişim gösteren kardeşler, kardeşlerin bakım veren rolünün olduğunu dile getirdikleri ortaya konulmuştur. Alan yazındaki araştırmalar; Cinsiyet, yaş ve doğum sırası gibi faktörlerin kardeş ilişkileri üzerindeki etkisinin az olduğu; özel gereksinimli kardeşe sahip olmanın tipik gelişim gösteren kardeşlerin tüm yaşamı ve kişilik gelişimi başta olmak üzere bir çok alanda etkilediğini göstermektedir.

1.7. Araştırmanın Amacı

Çocuğun tüm gelişim serüveninde kritik önemi anlama sahip olan kardeşlik ilişkileri, kardeşlerden birinin özel gereksinimi olduğunda daha da önem kazanmaktadır. Özel gereksinimli çocukların bakımının zor ve zaman gerektirmesi, toplumsal olarak birtakım engellerle karşılaşılması aile bireyleri arasında anlaşmazlığa da neden olmaktadır. Gelecek kaygısı, ekonomik sıkıntılar, eğitsel sorunlar, toplumsal kabul gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sıkıntılardan daha çok annenin etkilendiği görülmekte ve anneye daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Bebeğin bakımı, eğitimi, tedavisi gibi özel gereksinimli çocuğu doğrudan etkileyen faktörlerle anne başa çıkmaktadır. Anneye daha fazla sorumluluk yüklenmesi aile içindeki ilişkilerde bozulma yaşanmasına neden olmakta ve tipik gelişim gösteren kardeşin anne ile arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir. Kardeşlerden birinin özel gereksinimli olması kardeşi psiko-sosyal yönden etkilemektedir (Aral ve Gürsoy, 2012).

Çocuğun tüm gelişiminde önemli bir yeri olan kardeşlik ilişkileri, bir kardeş gelişimsel açıdan dezavantajlı olduğunda daha da önem kazanmaktadır. Özel gereksinimli kardeşe sahip olmak, tipik gelişim gösteren kardeşin kaygı düzeyini etkileyebileceği gibi kardeşlerin daha fazla birlikte zaman geçirme ya da birbirlerine daha çok güvenme eğilimi göstermesini de sağlayabilmektedir (Lamb ve Tamis-Lemonda, 2016).

Annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli çocuğun tüm yaşamında gerek sosyal ilişkilerinde, topluma uyum sağlamalarında gerekse gelişimlerinin desteklenmesinde ne denli önemli etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda araştırmada özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuklar ve annelerin özel gereksinimli çocukla kardeş ilişkilerinin incelenmesi, özel gereksinimli çocuğun gelişimine ve engelinin getirdiği özelliklerine göre annenin ve tipik gelişim gösteren kardeşin özel gereksinimli kardeşiyle ilişkilerindeki farklılıkların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda kardeş ilişkileri ve bu ilişkileri güçlendirmeye yönelik önerilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır.

Anne ve tipik gelişim gösteren kardeşler açısından kardeş ilişkilerinde;

- Annelerin ve babaların yaşı, öğrenim durumları, aile yapısı ve ailedeki çocuk sayısı;
- Tipik gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti, yaşı, doğum sırası;
- Özel gereksinimli çocuğun cinsiyeti, yaşı, tanısı, doğum sırası, problemli davranışının olup olmama durumu, anne ve kardeşle anlaşma durumu anlamlı bir farklılığı ortaya koymakta mıdır?

- Anne ve tipik gelişim gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?
- Tipik gelişim gösteren çocukların çizdikleri resimlerde kardeş ilişkilerini yansıtmakta mıdır?



2. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın modelinin, çalışma grubunun, veri toplama araçlarının, veri toplama yönteminin, verilerin değerlendirilmesi ve analizinin sunulduğu gereç ve yöntem aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuklar ve annelerin özel gereksinimli çocukla ilişkilerinin incelenmesi amacı ile yapılan çalışmada karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntemde nitel ve nicel yaklaşımlar bir arada kullanılmakta ve elde edilen bulgular geleceğe yönelik tahminde bulunmaya imkan sağlamaktadır (Creswell ve Tashakkori, 2007). Bu yöntem, ortaya konan sorunları farklı şekillerde irdelemek için pragmatist felsefe ilkeleriyle nicel ve nitel yöntemlerin beraber kullanılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Karma yöntemde, birbirinden farklı desenler vardır. Bu çalışmada da çeşitleme (triangulation) deseni kullanılmıştır. Bu desen, verilerin karşılaştırılmasına imkan sağlar ve anlamlılaştırılmasına katkı sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Bu kapsamda araştırma karşılaştırmalı ve ilişkisel modeller kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İki den fazla olan değişkenlerde değişimin derecesi ile varlığını betimlemeyi amaçlayan ilişkisel tarama modelinde ilişki aranacak veriler ayrı olarak sembolleştirilmektedir. Sembolleştirme işlemi, ilişkisel çözümlemeye olanak verilecek şekilde yapılmaktadır (Karasar, 2017).

Araştırmanın nitel boyutunda gelişimi tipik seyreden kardeşlerin engelli olan kardeşlerine dair algılarının belirlenmesi için fenomenoloji (olgubilim) modeli

kullanılmıştır. Bu model, bir ya da birkaç bireyin bir fenomen ya da kavramla ilgili yaşadıkları deneyimlerin ortak yönlerini açıklamaya çalışmaktadır (Creswell, 2013). Olgubilim, kişilerin algılamalarının, tanımlamalarının, hislerinin, eleştirilerinin, anlamlandırmalarının ve karşılarındaki kişi ile nasıl konuşabildiklerine odaklanmaktadır (Patton, 2014). Olgu bilimsel çalışmalar tamamiyle bireysel algılara dikkat çekmekte ve deneyimi içeridekinin bakışıyla araştırmaya çalışmaktadır (Tanyaş, 2014).

Kişinin kendi içindeki durumu ve kişiliği ile ilgili detaylı bilgi sahibi olmak için projektif testlerden de yararlanılmaktadır (Metin, 2009). Projektif testlerle; işaretler yoluyla, ifade edici dili yeterince gelişmemiş olan çocuğun kendini ifade etmesine olanak tanıyan, çocukların içsel karmaşalarını, korkularını, aile bireyleriyle olan iletişimini ve farklı kişilere dair görüşlerini yansıtmak ve ilerideki değerlendirmeler için genelleme hedeflenmektedir (Knoff, 1986). Resim, bu bağlamda; olumsuz ve dışarı yansıtılmayan duyguların en az hasarla dışarı aktarılabilceği bir güvenlik kilidi olarak düşünülmektedir (Yavuzer, 2007).

Resim, çocuğu yetişkinlere tanıtan bir araç olmakla beraber, çocuğun zeka, kişilik gibi birçok alanda etki gösteren ifade aracı olarakta kritik öneme sahiptir. Alan uzmanlarının çoğu çocukların çizdikleri resim ile ruhsal durumları arasındaki ilişkinin var olduğunu belirtmektedir. Bu sebeplerle resmin çocuk/yetişkin hakkında bilgi veren bir araç olarak kullanılması olağan olduğu ifade edilmektedir. (Haltmatow, 2016). Bu doğrultuda özel gereksinimli çocukların tipik gelişim gösteren kardeşlerinin “Kardeşinle Bir Günü Çiz” yönergesi doğrultusunda kardeşleriyle ilişkilerini resimledikleri resimler incelenerek veriler elde edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırma, Çanakkale ve İzmir il ve ilçelerinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel ve resmi özel eğitim merkezlerine devam eden özel gereksinimli çocukların anneleri ve tipik gelişim gösteren kardeşleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yapılabilmesi için 09.03.2021 tarihli Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Onayı (Ek-1) alınmıştır.

Etik kurul onayından sonra Çanakkale ve İzmir il ve ilçelerinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel ve resmi özel eğitim merkezlerinden sözlü ve yazılı izinler alınmıştır (Ek-2).

Özel ve resmi özel eğitim merkezlerinin yöneticileri ve eğitimcileri ile görüşülmüş, bu görüşmeler doğrultusunda anneler ulaşılmış, annelere araştırmanın amacı ve içeriği ile ilgili bilgi verilmiştir. Bilgilendirmeden sonra çalışmaya katılım sağlayacağını belirten annelerden hem kendileri hem de tipik gelişim gösteren çocukları için Aydınlatılmış Onam Formu (Ek-3) ile onam alınmıştır. Bu kapsamda araştırmaya hem özel gereksinimli hem de 8-12 yaş arasında tipik gelişim gösteren çocuğu olan, çalışmaya gönüllü olarak katılan 70 anne ile 8- 12 yaş aralığında olan, tipik gelişim gösteren ve çalışmaya katılmayı kabul eden 70 tipik gelişim gösteren çocuk dahil edilmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen annelerin ve babaların demografik özelliklerine ait dağılımlar Çizelge 2.1'de sunulmuştur.

Çizelge 2.1. Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların demografik özelliklerine göre dağılımı (n=70).

Demografik Özellikler	n	%	Demografik Özellikler	n	%
Anne Yaş			Baba Yaş		
29 yaş altı	13	18,6	30-34 yaş	17	24,3
30-34 yaş	19	27,1	35-39 yaş	24	34,3
35-39 yaş	22	31,4	40 yaş ve üzeri	29	41,4
40 Yaş ve Üzeri	16	22,9			
Anne Öğrenim Durumu			Baba Öğrenim Durumu		
İlkokul	25	35,7	İlkokul	12	17,1
Ortaokul	10	14,3	Ortaokul	13	18,6
Lise	15	21,4	Lise	25	35,7
Yüksek öğretim	20	28,6	Yüksek öğretim	20	28,6
Aile Yapısı			Ailedeki Çocuk Sayısı		
Çekirdek aile	50	71,4	İki çocuk	43	61,4
Geniş aile	20	28,6	Üç çocuk ve fazla	27	38,6

Çizelge 2.1 incelendiğinde annelerin %31,4'ünün 35-39 yaş grubunda, %22,9'nun da 40 yaş ve üzeri olduğu; %35,7'sinin ilkokul mezunu, %28,6'sının yüksek öğretim mezunu olduğu saptanmıştır. Babaların %41,4'ü 40 yaş ve üzeri, %34,3'ünün 35-39 yaş aralığında; %35,7'sinin lise %28,6'sının yüksek öğrenim mezunu olduğu belirlenmiştir. Ailelerin %77,1'inin çekirdek aile olduğu; %61,4'ünün iki, %38,6'sında üç ve fazla çocuğa sahip olduğu görülmüştür.

Araştırmaya dâhil edilen tipik gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine ait dağılımlar Çizelge 2.2'de ifade edilmiştir.

Çizelge 2.2. Araştırmaya dahil edilen tipik gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımı (n=70).

Demografik Özellikler	n	%	Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyeti			Yaşı		
Kız	32	45,7	8 yaş	18	25,7
Erkek	38	54,3	9 yaş	11	15,7
Doğum sırası			10 yaş	13	18,6
1. Doğum	44	62,9	11 yaş	5	7,1
2. Doğum	21	30,0	12 yaş	23	32,9
3. Doğum	5	7,1			

Çizelge 2.2'de görüldüğü gibi çalışmaya katılan tipik gelişim gösteren kardeşlerin %54,3'ünün erkek çocuk, %45,7'sinin kız çocuk olduğu; tipik gelişim gösteren kardeşlerin %32,9'unun 12 yaş, %25,7'sinin de 8 yaş olduğu ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin doğum sıralarının %62,9'unun ilk çocuk, %30'unun da ikinci çocuk olduğu bulunmuştur.

Araştırmaya dâhil edilen özel gereksinimli kardeşlerin demografik özelliklerine ait dağılımlar Çizelge 2.3’te verilmiştir.

Çizelge 2.3. Araştırmaya dâhil edilen özel gereksinimli kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımı (n=70).

Demografik Özellikler	n	%	Demografik Özellikler	n	%
Tanısı			Doğum Sırası		
Zihinsel yetersizlik	30	42,9	1. Doğum	13	18,6
Dil-konuşma güçlüğü	12	17,1	2. Doğum	41	58,6
Otizm spektrum bozukluğu	28	40,0	3. Doğum	16	22,9
Cinsiyet			Yaşı		
Kız	32	45,71	1-3 yaş	18	25,7
Erkek	38	54,28	4-6 yaş	25	35,7
Problemli Davranışı			7-11 yaş	14	20,0
Var	32	45,7	12-18 yaş	13	18,6
Yok	38	54,3			

Çizelge 2.3’te belirtildiği şekilde araştırmaya dahil edilen ailelerdeki özel gereksinimli kardeşlerin %42,9’nun zihinsel yetersizlik, %40’nın da otizm spektrum bozukluğu tanılarının olduğu; özel gereksinimli kardeşlerin %45,71’nin kız, %54,28’inin erkek; %35,7’sinin yaşının dört-altı yaş aralığında, %25,7’sinin de bir-üç yaş aralığında olduğu; özel gereksinimli kardeşlerin %58,6’sının ikinci çocuk olduğu; %54,3’ünde davranış problemi olmadığı belirlenmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen ailedeki özel gereksinimli çocukların anne ve kardeşleri ile anlaşma durumlarına ait dağılımlar Çizelge 2.4’de verilmiştir.

Çizelge 2.4. Araştırmaya dâhil edilen ailedeki özel gereksinimli çocukların anne ve kardeşleri ile anlaşma durumlarına göre dağılımı (n=70).

Anlaşma Durumu	n	%	Anlaşma Durumu	n	%
Anne			Kardeş		
Çok iyi	26	37,1	İyi anlaşılır	34	48,6
İyi	25	35,7	Bazen İyi Bazen Kötü	31	44,3
Bazen iyi bazen kötü	19	27,1	Hiç anlaşamazlar	5	7,1

Çizelge 2.4’te görüldüğü üzere araştırmaya dahil edilen özel gereksinimli çocukların %37,1’inin annelerin ile çok iyi %35,7’sinin de iyi anlaştığı; %51,4’ünün de kardeşleri bazen iyi bazen de kötü anlaştıkları belirlenmiştir.

Araştırmanın nitel çalışma grubunu; özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren ve çalışmaya katılan “Kardeşinle Bir Günü Çiz” yönergesi doğrultusunda kardeşleriyle ilişkilerini resimleyen 15 tipik gelişim

gösteren tipik gelişim gösteren kardeş dahil edilmiştir. Bu çocukların %46,66'sının kız çocuk, %53,33'ünün erkek çocuk olduğu; özel gereksinimli kardeşlerinin % 53,33'ünün otizm, %40,00'nin dil konuşma güçlüğü ve %6,66'sının da zihinsel yetersizlik tanısı olduğu belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, annelere ve çocuklara ilişkin özellikleri belirlemek amacıyla hazırlanan “Genel Bilgi Formu” (Ek-4) annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli çocukla kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla Schaeffer-Edgerton (1979) ve Mc Hale ve ark. (1986) tarafından geliştirilen, Ahmetoğlu ve Aral tarafından (2008) Türkçeye uyarlanan ve geçerlik-güvenirliliği yapılan “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” (Ek-5 ve Ek-5a) ve özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasında tipik gelişim gösteren kardeşlere, “Kardeşinle Bir Günü Çiz” yönergesi doğrultusunda çizilen resmin incelenmesi amacıyla hazırlanan “Resim Bilgi Formu” (Ek-6) kullanılmıştır.

2.3.1. Genel Bilgi Formu

Genel bilgi formu araştırmaya katılan annelerin tipik gelişim gösteren ve özel gereksinimli çocuklarının sosyodemografik özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu kapsamda form anne ve babanın yaşı ve öğrenim durumları ile aile yapısı, çocuk sayısına; tipik gelişim gösteren çocuklarının cinsiyeti, yaşı ve doğum sırası ile özel gereksinimli kardeşiyle anlaşma durumuna; özel gereksinimli çocuklarının cinsiyeti, tanısı, yaşı, doğum sırası ile problemli davranışlarının olup olmama durumu, anneye anlaşma durumuna yönelik sorulardan oluşmaktadır (Ek-4).

2.3.2. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği

Araştırmada Schaeffer-Edgerton (1979) tarafından geliştirilen ve Mc Hale ve arkadaşları (1986) tarafından tekrar gözden geçirilen tipik gelişim gösteren çocukların özel gereksinimli kardeşleriyle olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla kullanılan Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Ahmetoğlu ve Aral (2008) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında anne ve kardeş için oluşturulan formlar türkçeye çevrilmiştir. Geri-çeviri tekniğiyle tekrar ingilizceye çevrilen formlar özgün ifadeleriyle karşılaştırılmıştır.

Türkçeye çevirisi yapılan bu formların geçerlik, çalışması için kapsam geçerliği, madde analizi ve yapı geçerliğinin bir yolu olarak faktör analizi kullanılmıştır. Nazik olma (1, 2, 4, 8, 10, 12, 19, 20, 21. madde), birliktelik-İlgili olma (3, 6, 9, 11, 17, 22, 25. madde), uzak durma, çekinme (5, 7, 14, 15, 23, 26. madde), empati (13, 16, 28, 29, 30. madde), fiziksel saldırganlık (18, 24, 27. madde) olmak üzere beş alt boyuttan oluşan ölçekte 30 madde bulunmaktadır. ölçekteki bazı maddeleri 1 ile 5 arasında (Hiçbir zaman- Nadiren- Bazen Sık sık- Her zaman, bazı maddeler (2, 8, 10, 12, 20 ve 21) ise tersine başak bir değişle 5 ile 1 arasında puanlanmaktadır.

Ölçekteki her bir alt boyut kendi içinde değerlendirilerek puanlanmakta, her bir bölümden yüksek puan alınması o bölüme ilişkin kardeş ilişkilerinin olumlu olduğunu göstermektedir (Ahmetoğlu ve Aral 2008). Ölçeğin alfa değeri Nazik olma için .81; Uzak Durma-Çekinme için .71; Birliktelik-İlgili Olma için .90; Empati için .80; Fiziksel Saldırganlık için .73 olarak bulunmuştur. Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen geçerlik ve güvenirlik çalışması sonucunda, Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin, 30 madde ile beş alt boyuttan oluşan, geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği 8-18 yaş arasında bulunan tipik gelişim gösteren çocuklara uygulanmakta ve ortalama 15-20 dakika sürmektedir (Ahmetoğlu, 2004). Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği özel gereksinimli çocukların kardeşleriyle yapılan çalışmalarda kullanıldığından tercih edilmiştir.

2.3.3. Resim Bilgi Formu

Araştırmada, “Kardeşinle bir günü çiz” yönergesi doğrultusunda tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşi ile geçirdikleri bir günü çizmeleri istenmiştir. Tipik gelişim gösteren kardeşlerin çizdikleri resimler Resim Bilgi Formu (Ek-6) ile değerlendirilmiştir. Resim bilgi formunda resmin kimlerden oluştuğuna, resim çizerken neler hissedildiğine, özel gereksinimli kardeşin resim de var olup olmadığına, bu resimde kardeşin kendini nasıl hissettiğine, resme dair değiştirmek istenilenler ile resmi vermek istedikleri kişinin isme yönelik sorular bulunmaktadır. Çocukların kardeşleriyle ilişkilerini incelemek ve çizdikleri resimleri değerlendirmek amacıyla hazırlanan form ile ilgili dokuz uzmandan (1 ölçme ve değerlendirme alanında uzman, 1 özel eğitim alanında uzman, 1 çocuk gelişimci, çocuk gelişimi ve okul öncesi eğitim alanında görev yapan 6 öğretim üyesi) görüş alınmıştır. Uzman sayısının dokuz olması nedeniyle anlamlılık .75 olarak alınmıştır. Kapsam geçerlilik oranları hesaplandığında tüm maddelerin .75 ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle ölçme aracından madde çıkarılması yoluna gidilmemiş, bir başka ifadeyle oluşturulan ölçme aracındaki tüm maddelerin ölçülmek istenen özelliği ölçtüğü sonucuna varılmıştır.

2.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın, etik kurallara uygun şekilde gerçekleştirileceğine dair Ankara Üniversitesi Etik Kurulundan 09.03.2021 tarihinde etik kurul izni (Ek-1) alınmıştır. Araştırmanın yürütüleceği MEB’e bağlı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine gidilerek araştırmanın amacı anlatılarak yazılı izinler alınmıştır (Ek-2). Daha sonra kurumlara ziyaretler yapılarak kurumların yönetici ve eğitimcilerine araştırmanın amacı anlatılarak sözlü izinler de alınmıştır.

Sözlü izinlerin de alınmasından sonra kurumlar aracılığıyla ailelere ulaşılmıştır. Covid 19 Pandemi süreci nedeniyle annelerle çevrimiçi toplantılar yapılarak araştırmanın amacına ilişkin bilgiler annelere aktarılmıştır. Araştırmaya

katılmayı kabul eden, 8- 12 yaş aralığında tipik gelişim gösteren çocuğu olan anneler hem kendileri hem de tipik gelişim gösteren çocuğu için onam formları (Ek-3) gönderilerek doldurmaları istenmiştir. Anneler hem kendileri hem de çocukları için onam formlarını doldurduktan sonra 1 Mayıs 2021- 1 Ağustos 2021 tarihleri arasında bazı annelerden Google form aracılığıyla çevrim içi ve bazı annelerle yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır.

Tipik gelişim gösteren çocukların verileri ise bazı çocuklarla telefon ile görüşerek, bazı çocuklarla yüz yüze görüşme yapılarak elde edilmiştir. Yüz yüze görüşülen çocuklar Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğini doldurduktan sonra, onlara kardeşin ile ilgili bir resim çizmek ister misin? sorusu yöneltilmiş, resim çizmeyi kabul eden 15 tipik gelişim gösteren çocuğa “Kardeşinle bir günü çiz” yönergesi verilmiş ve çocukların resimlerini tamamlamaları beklenmiştir. Resimini tamamlayan çocuğa Resim Bilgi Formundaki sorular yöneltilerek resmini anlatması istenmiş, çocukların resmi ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar kayıt altına alınmıştır.

2.5. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Araştırmaya katılan anneler tarafından doldurulan Genel Bilgi Formları değerlendirilerek betimsel özellikleri verilmiştir. Araştırmaya katılan edilen anneler ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği formundaki maddelere verdikleri cevaplar bilgisayara aktararak kayıt altına alınmıştır. Araştırmada karma desen kullanılmasından dolayı hem nicel hem nitel analiz yöntemlerine yer verilmiştir. Nicel verilerin analizinde SPSS programından elde edilen veriler spss istatistik paket programına kaydedilerek gerekli istatistiksel analizler yapılmıştır. Nitel verilerin analizin kısmında ise içerik analizi uygulanmıştır.

2.5.1. Nicel Verilerin Analizi

Araştırmaya dâhil edilen anneler ve tipik geliş gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nden elde edilen verilerin analiz çalışmasında spss paket programı kullanılmıştır.

Annelerin ve tipik geliş gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden elde edilen puanların dağılım durumlarını tespit etmek için normallik analizi yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen anne ve tipik geliş gösteren çocukların sayısının 50'den fazla olması nedeniyle KolmogorovSmirnov test sonuçları ile Kurtosis ve Skewness değerlerine bakılmıştır (Büyüköztürk ve ark., 2016).

Annelerin ve tipik geliş gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına dair normallik analizi sonuçları Çizelge 2.5'de verilmiştir.

Çizelge 2.5. Annelerin ve tipik geliş gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin normallik analizi dağılım sonuçları.

Ölçek Alt Boyutları	ANNE				KARDEŞ			
	X	p	Basıklık	Çarpıklık	X	P	Basıklık	Çarpıklık
Nazik Olma	33,60	,072	-0,056	-0,410	33,70	,001	0,464	-0,796
Birliktelik-İlgili Olma	24,40	,200	-0,624	-0,194	24,15	,017	-0,771	-0,357
Uzak Durma-Çekinme	10,20	,000	5,786	1,884	9,47	,000	3,846	1,756
Empati	20,11	,000	-0,070	-0,919	20,37	,000	0,340	-0,937
Fiziksel Saldırganlık	4,91	,000	0,175	1,134	4,78	,000	1,755	1,510
Toplam	93,34	,042	-0,561	-0,332	92,48	,200	-0,028	-0,135

Çizelge 2.5'te annelerin ve tipik geliş gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından elde edilen puan ortalamalarına ait normallik analizi sonuçları incelendiğinde, alt boyutlarından anne ve kardeşlerin aldıkları puanların anlamlı olduğu ($p<.05$), bu doğrultuda dağılımın normal dağılım göstermediği belirlenmiştir.

Normallik analiz sonuçlarına göre verilerin analizinde nonparametrik kullanılmıştır. Bu kapsamda annelerin ve tipik gelişim gösteren çocukların sosyodemografik özellikleri ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı; ikili gruplarda Mann Whitney U, ikiden fazla grubun olması durumunda da Kruskal Wallis testleriyle analiz edilmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2016). Kruskal Wallis analizi sonucunda farklılığın anlamlı olduğu durumlarda farkı yaratan grubu bulmak için Mann Whitney U Testi kullanılmıştır (Büyüköztürk ve ark., 2016). Araştırmada, güven aralığı %95 olarak belirlenerek, $p < 0,05$ değerleri istatistiksel olarak anlamlı belirlenmiştir. Bu doğrultuda yapılan analizlere aşağıda yer verilmiştir.

Annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının;

- Ailenin sahip olduğu çocuk sayısı ve aile yapısı; tipik gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti, yaşı; özel gereksinimli kardeşlerin cinsiyeti, problemli davranış durumu ve kardeşle anlaşma durumlarına göre anlamlı farklılık olup olmadığı Mann Whitney U testi ile;

- Annelerin ve babaların yaşı, öğrenim durumu; tipik gelişim gösteren kardeşlerin doğum sırası; özel gereksinimli kardeşlerin yaşı, tanısı, doğum sırası ve anne ile anlaşma durumlarına göre anlamlı farklılık olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir.

- Gruplar arasında anlamlı fark bulunduğunda, anlamlılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc testi yapılmıştır.

- Anne ve tipik gelişim gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için Spearman Korelasyon analizi yapılmıştır.

2.5.2. Nitel Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda genellikle analizler değil de betimlemeler kullanılmaktadır. Analiz çalışmasının bir zamanı olmamakla beraber ya verilerin toplanmasında ya da veriler toplandıktan sonra gerçekleştirilebilir (Büyüköztürk ve ark., 2016). Çalışmada nitel verilerin analizinde içerik analiz yöntemi kullanılarak çözümlleme yapılmıştır. Çocukların çizdikleri resimlerle ilgili açıklamaları içerik olarak değerlendirilmiş ve çocukların vermiş oldukları yanıtlar temalara ayrılmıştır. Çocukların çizdikleri resimlerle ilgili formdaki sorulara vermiş oldukları cevapların geçerliliği sağlamak amacıyla cevaplar doğrudan alıntı şeklinde sunulmuş ve bulgular bölümünde doğrudan alıntılara yer verilmiş, ocuklar K1, K2,..... K15 olarak kodlanmıştır.

2.6. Araştırmanın Etik Boyutu

Özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki çocukların kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada etik kurul kararı Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 09.03.2021 tarihinde alınmıştır (Ek-1). Araştırmada kullanılan Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme lği için ölçekleri uyarlayan araştırmacılar ile irtibata geçilerek e-posta aracılığıyla izinler alınmıştır (Ek-7). Ayrıca alışma başlamadan önce araştırmaya katılmayı kabul eden annelerden, aydınlatılmış onam formunu (Ek-3) doldurarak çalışmaya gönüllü olarak katıldıklarına, tipik gelişim gösteren çocuklarının katılmalarına izin verdiklerine dair beyanlarını bildiren izin belgesi alınmıştır. Onam formu aracılığıyla annelere; yapılacak çalışmanın amacı, paylaşılan bilgilerin gizli tutulacağı ve çalışmadan istedikleri zaman ayrılabilirler konusunda bilgi verilmiştir. Ayrıca çocuklardan da çalışmaya gönüllü katılım konusunda bilgi verilmiş ve onlardan da çalışmaya katılım konusundan onam formunu doldurmaları istenmiştir.

2.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki çocukların kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği için Çanakkale ve İzmir ilinde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden kardeşi olan özel gereksinimli çocukların, çalışmaya katılmayı kabul eden 8-12 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren kardeşleri ile çalışmaya katılma konusunda onamları alınan annelerinden elde edilen veriler ile sınırlıdır.



3. BULGULAR

Özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki çocukların kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda annelerden ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Ayrıca çocukların çizdikleri resimlerde kardeş ilişkileri boyutunda değerlendirilerek nitel veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere dair bulgular nicel ve nitel bulgular olmak üzere iki başlık halinde aşağıda dile getirilmiştir.

3.1. Nicel Verilere Ait Bulgular

Özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki çocukların kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda elde edilen nicel veriler aşağıda sunulmuştur.

Annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarıyla;

- Anne ve babanın öğrenim durumları ve yaşı ile aile yapısı ve ailedeki çocuk sayısına ait analizler Çizelge 1- 6 arasında;
- Tipik gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti, yaşı, doğum sırasına ait analizler Çizelge 7- 9 arasında;
- Özel gereksinimli kardeşlerin yaşı, cinsiyeti, tanısı, doğum sırası, problemli davranışlarının durumu, anne ve kardeşle anlaşma durumlarına ait analizler Çizelge 10- 16 arasında sunulmuştur.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından anne ve tipik gelişim gösteren çocukların aldıkları puanlar arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için yapılan Spearman Korelasyon analizi sonucu analizler Çizelge 17 verilmiştir.

Annelerin öğrenim durumlarına ve yaşlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait değerler Çizelge 3.1 ve Çizelge 3.2’de sunulmuştur.

Çizelge 3.1. Annelerin öğrenim durumlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70)

ÖLÇEK ALT BOY.	Anne					Kardeş		
	Anne Öğr.*	n	Ort.	KV	p	Ort.	KV	p
Nazik Olma	1	25	34,76±6,57	3,270	0,35	33,92±5,12	0,796	0,85
	2	10	31,56±7,67			32,10±8,16		
	3	15	35,20±5,72			35,00±5,49		
	4	20	31,90±6,38			33,25±5,97		
İlgili Olma	1	25	25,44±5,75	4,493	0,21	22,72±5,58	5,411	0,14
	2	10	23,30±6,29			23,40±6,96		
	3	15	26,07±6,88			26,93±5,76		
	4	20	22,40±5,39			24,25±4,95		
Çekinme	1	25	9,52±2,69	2,213	0,52	9,52±3,61	0,473	0,92
	2	10	11,20±4,39			9,30±4,19		
	3	15	9,20±3,84			9,20±3,21		
	4	20	11,30±5,81			9,70±4,08		
Empati	1	25	20,96±4,30	4,228	0,23	20,08±4,40	0,816	0,84
	2	10	19,10±4,95			19,70±4,52		
	3	15	20,93±3,81			21,20±3,53		
	4	20	18,95±4,21			20,45±3,36		
Fiziksel Sal.	1	25	4,36±2,23	5,721	0,12	4,60±2,04	3,203	0,36
	2	10	6,30±2,95			6,00±2,91		
	3	15	4,20±1,52			4,33±1,76		
	4	20	5,45±2,87			4,75±2,63		
Toplam	1	25	95,04±12,81	3,412	0,33	90,84±10,76	4,359	0,22
	2	10	92,33±14,59			90,50±16,74		
	3	15	95,60±12,38			96,67±12,12		
	4	20	90,00±8,91			92,40±8,09		

*(1. İlkokul; 2. Ortaokul; 3. Lise; 4. Yüksek Öğrenim); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.1. incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından hem anne hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin elde ettikleri puan ortalamalarının annenin öğrenim durumuna göre anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.

Çizelge 3.2. Annelerin yaşlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70)

ÖLÇEK ALT BOY.	Anne						Kardeş		
	Anne Yaş*	n	Ort.	KV	p	P-Hoc	Ort.	KV	p
Nazik Olma	1	13	32,00±6,30	4,890	0,18		34,08±4,87	4,421	0,21
	2	19	35,95±6,15				35,79±6,25		
	3	22	34,27±6,27				33,36±5,14		
	4	16	31,07±6,97				31,38±6,67		
İlgili Olma	1	13	23,85±5,58	3,756	0,28		24,23±4,99	7,025	0,07
	2	19	26,53±5,18				26,47±6,14		
	3	22	24,45±5,65				24,14±4,91		
	4	16	22,25±7,47				21,38±6,21		
Çekinme	1	13	11,62±4,35	4,157	0,24		10,54±3,67	3,373	0,33
	2	19	9,74±4,37				9,26±4,64		
	3	22	9,05±2,63				8,73±2,35		
	4	16	11,19±5,58				9,88±3,98		
Empati	1	13	18,23±4,19	8,874	0,03	1-2 2-4	19,85±3,72	6,816	0,07
	2	19	21,79±3,58				21,58±4,09		
	3	22	20,82±4,09				20,82±3,79		
	4	16	18,69±4,71				18,75±3,73		
Fiziksel Sal.	1	13	5,92±2,75	2,646	0,44		4,38±2,57	3,576	0,31
	2	19	4,32±1,95				4,42±2,17		
	3	22	4,82±2,58				4,95±2,24		
	4	16	4,94±2,69				5,31±2,47		
Toplam	1	13	91,62±9,60	4,404	0,22		93,08±8,35	7,339	0,06
	2	19	98,32±11,02				97,53±12,62		
	3	22	93,41±11,43				92,00±9,75		
	4	16	88,47±14,09				86,69±12,22		

*(1. 29 Yaş Altı; 2. 30-34 Yaş; 3. 35-39 Yaş; 4. 40 Yaş ve Üzeri); KV=Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.2. incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin empati alt boyutundan annelerin elde ettikleri puan ortalamalarının anne yaşı göre anlamlı bir farklılık (KV= 8,874 $p<0.05$) yarattığı saptanmıştır. Anne empati puan ortalamasının 30-34 yaş grubunda daha yüksek (21,79) olduğu belirlenmiştir. Yapılan post-hoc testi sonucunda da anne yaşı 29 yaş altı ve 30-34 yaş ($p<0.05$), 30-34 yaş ve 40 yaş üzeri ($p<0.05$) arasında anne empati puanı açısından anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Babaların öğrenim durumlarına ve yaşlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait değerler Çizelge 3.3 ve Çizelge 3.4’de ifade edilmiştir..

Çizelge 3.3. Babaların öğrenim durumlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.	Baba Ö. D.*	n	Anne			Kardeş		
			Ort.	KV	p	Ort.	KV	p
Nazik Olma	1	12	34,42±6,24	1,108	0,77	33,17±5,13	0,850	0,83
	2	13	32,38±8,00			33,23±7,01		
	3	25	34,46±6,30			34,24±5,88		
	4	20	32,90±6,25			33,65±5,91		
İlgili Olma	1	12	25,42±6,64	0,231	0,97	22,67±6,21	1,297	0,73
	2	13	24,69±5,91			23,92±4,19		
	3	25	24,12±5,95			24,44±6,72		
	4	20	23,95±6,30			24,85±5,27		
Çekinme	1	12	9,92±3,68	1,640	0,65	11,75±5,19	6,138	0,10
	2	13	9,08±3,09			7,77±1,64		
	3	25	10,76±4,08			9,36±2,63		
	4	20	10,40±5,47			9,35±4,22		
Empati	1	12	20,33±4,72	2,408	0,49	20,25±3,77	0,953	0,81
	2	13	21,85±2,73			21,54±2,90		
	3	25	19,64±4,55			19,88±4,85		
	4	20	19,45±4,49			20,30±3,31		
Fiziksel Sal.	1	12	4,50±2,75	1,748	0,62	5,08±2,75	0,938	0,81
	2	13	5,46±2,85			5,15±2,64		
	3	25	4,76±2,11			4,64±1,73		
	4	20	5,00±2,66			4,55±2,58		
Toplam	1	12	94,58±13,07	0,913	0,82	92,92±12,65	0,160	0,98
	2	13	93,46±13,00			91,62±9,64		
	3	25	94,04±12,57			92,56±14,13		
	4	20	91,70±10,40			92,70±8,24		

*(1. İlkokul; 2. Ortaokul; 3. Lise; 4. Yüksek Öğrenim); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.3 incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin aldıkları puanların babanın öğrenim durumuna göre farklılaşmadığı görülmüştür.

Çizelge 3.4. Babaların yaşlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

			Baba				Kardeş			
ÖLÇEK ALT BOY.	Baba Yaş *	n	Ort.	KV	p	P-Hoc	Ort.	KV	p	P-Hoc
Nazik Olma	1	17	31,71±5,68	4,960	0,08		33,65±5,83	3,235	0,19	
	2	24	35,75±5,56				35,46±4,60			
	3	28	32,93±7,44				32,28±6,61			
İlgili Olma	1	17	23,18±4,97	5,498	0,06		24,12±5,41	10,86	0,00	2-3
	2	24	26,83±4,90				27,17±3,91			
	3	29	23,10±6,98				21,69±6,19			
Çekinme	1	17	11,94±4,51	13,337	0,00	1-2 2-3	10,06±4,66	4,066	0,13	
	2	24	8,04±2,53				8,54±3,15			
	3	29	10,97±4,65				9,90±3,42			
Empati	1	17	18,47±4,62	11,685	0,00	1-2 2-3	20,12±3,62	8,655	0,01	2-3
	2	24	22,50±2,30				22,38±2,00			
	3	29	19,10±4,60				18,86±4,59			
Fiziksel Sal.	1	17	5,59±2,58	1,741	0,41		4,82±2,43	2,440	0,29	
	2	24	4,33±1,83				4,33±2,16			
	3	29	5,00±2,85				5,14±2,39			
Toplam	1	17	90,88±10,03	4,075	0,13		92,76±8,31	8,742	0,01	2-3
	2	24	97,46±9,38				97,88±9,00			
	3	28	91,32±14,17				87,86±12,93			

*(1. 34 Yaş Altı; 2. 35-39 Yaş; 3. 40 Yaş ve Üzeri); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.4.'de Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne çekinme (KV=13,337 p<0.01), anne empati (KV=11,685 p<0.01) alt boyutlarından annelerin; Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin ilgili olma (KV=10,860 p<0.01), empati (KV=8,655 p<0.01) alt boyutlarından tipik gelişim gösteren çocukların elde ettikleri puan ortalamaları ile kardeş toplam puan ortalamalarının (KV=8,742 p<0.01) babanın yaşına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne çekinme (11,94), anne empati (22,50); kardeş ilgili olma (27,17), kardeş empati (22,38) alt boyutlarından ve kardeş toplam (97,88) puanından tipik gelişim gösteren kardeşlerin elde ettikleri puan ortalamalarının baba yaşı 35-39 yaş arasında olanların daha

yüksek olduğu bulunmuştur. Yapılan post-hoc testi sonucunda anne çekinme ve anne empati puanı açısından baba yaşı 34 yaş ve altı ve 35-39 yaş ($p<0.01$), 35-39 yaş ve 40 yaş ve üzeri ($p<0.01$) arasında; kardeş ilgili olma, kardeş empati alt boyutları ile kardeş toplam puanı açısından 35-39 yaş ve 40 yaş ve üzeri ($p<0.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmıştır.

Ailenin sahip olduğu çocuk sayısına ve aile yapısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait sonuçlar Çizelge 3.5 ve Çizelge 3.6 arasında sunulmuştur.

Çizelge 3.5. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test ($n=70$).

ÖLÇEK ALT BOY.	Çocuk Sayısı *	n	Anne			Kardeş		
			Ort.	Z	P	Ort.	Z	p
Nazik Olma	1	43	34,58±6,81	-1,831	0,06	34,95±5,85	-1,717	0,06
	2	27	32,04±5,72			31,70±5,45		
İlgili Olma	1	43	26,35±6,05	-3,633	0,00	25,47±5,75	-2,562	0,01
	2	27	21,30±4,67			22,07±5,22		
Çekinme	1	43	10,49±4,77	-0,256	0,79	9,74±4,29	-0,085	0,93
	2	27	9,74±3,35			9,04±2,41		
Empati	1	43	20,77±4,45	-1,013	0,14	20,79±4,02	-1,389	0,16
	2	27	19,07±3,87			19,70±3,70		
Fiziksel Sal.	1	43	4,65±2,46	-1,447	0,14	4,58±2,18	-0,995	0,32
	2	27	5,33±2,53			5,11±2,52		
Toplam	1	43	96,84±11,63	-3,351	0,00	95,53±11,18	-2,952	0,00
	2	27	87,78±10,07			87,63±10,17		

*(1. İki çocuk; 2. Üç ve fazla çocuk); Z= Mann Whitney U Test

Çizelge 3.5 incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma ($Z=-3,363$ $p<0.001$) alt boyutundan annelerin, kardeş ilgili olma ($Z=-2,562$ $p<0.01$) alt boyutundan tipik gelişim gösteren kardeşlerin elde ettikleri puan ortalamaları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne toplam ($Z=-3,351$ $p<0.01$) ve kardeş toplam ($Z=-2,952$ $p<0.01$) puan ortalamasının ailedeki çocuk sayısına göre anlamlı düzeyde farklı olduğu belirlenmiştir. Hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin anne ilgili

olma (26,35) ve kardeş ilgili olma (25,47) puan ortalamasının; hem annelerin (96,84) hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin (95,53) toplam puan ortalamalarının iki çocuğa sahip ailelerde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 3.6. Aile yapısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.	Aile Yapısı *	n	Anne			Kardeş		
			Ort.	Z	p	Ort.	Z	p
Nazik Olma	1	50	34,50±6,64	-1,849	0,06	34,10±5,85	-0,645	0,51
	2	20	31,35±5,63			32,70±5,98		
İlgili Olma	1	50	25,42±5,96	-2,085	0,03	25,04±5,76	-2,142	0,03
	2	20	21,85±5,64			21,95±5,26		
Çekinme	1	50	10,28±4,58	-0,138	0,89	9,24±3,97	-1,794	0,07
	2	20	10,00±3,46			10,05±2,84		
Empati	1	50	20,94±3,85	-2,463	0,01	21,10±3,58	-2,378	0,00
	2	20	18,05±4,72			18,55±4,19		
Fiziksel Sal.	1	50	4,70±2,41	-1,371	0,17	4,62±2,20	-1,133	0,25
	2	20	5,45±2,67			5,20±2,59		
Toplam	1	50	96,00±11,12	-2,752	0,00	94,10±11,47	-1,926	0,05
	2	20	86,70±11,21			88,45±10,44		

*(1. Çekirdek Aile; 2. Geniş Aile); Z= Mann Whitney U

Çizelge 3.6 incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma ($Z=-2,085$ $p<0.05$), kardeş ilgili olma ($Z=-2,142$ $p<0.01$) alt boyutundan; anne empati ($Z=-2,463$ $p<0.01$), kardeş empati ($Z=2,378$ $p<0.01$) alt boyutundan hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin elde ettikleri puan ortalamaları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam ($Z=-2,752$ $p=0.006$) puan ortalamasının aile yapısına göre anlamlı düzeyde farklı olduğu belirlenmiştir. Hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (25,42) ve kardeş ilgili olma (25,04), anne empati (20,94), kardeş empati (21,10) alt boyutlarının ve annelerin toplam (96,00) puanının çekirdek ailelerde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tipik gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetine, yaşına ve doğum sırasına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait sonuçları Çizelge 3.7 ve Çizelge 3.9 arasında sunulmuştur.

Çizelge 3.7. Tipik gelişim gösteren çocuğun cinsiyetine göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.	Cins*	n	Anne			Kardeş		
			Ort.	Z	p	Ort.	Z	p
Nazik Olma	1	32	34,94±6,16	-1,399	0,16	35,25±4,91	-1,910	0,06
	2	38	32,46±6,72			32,39±6,36		
İlgili Olma	1	32	26,31±5,60	-2,446	0,01	25,84±5,44	-2,356	0,01
	2	38	22,79±6,02			22,74±5,70		
Çekinme	1	32	9,59±3,68	-1,089	0,27	9,44±4,17	-0,894	0,37
	2	38	10,71±4,70			9,50±3,26		
Empati	1	32	21,34±3,62	-2,186	0,02	21,13±3,77	-1,541	0,12
	2	38	19,08±4,57			19,74±3,96		
Fiziksel Sal.	1	32	4,34±2,04	-1,648	0,09	4,38±2,14	-1,758	0,07
	2	38	5,39±2,75			5,13±2,43		
Toplam	1	32	96,53±10,44	-1,988	0,04	96,03±10,42	-2,484	0,01
	2	38	90,59±12,58			89,50±11,46		

*(1. Kız; 2. Erkek); Z= Mann Whitney U Test

Çizelge 3.7 incelendiğinde hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma ($Z=-2,446$ $p<0.01$), kardeş ilgili olma ($Z=-2,356$ $p<0.01$) alt boyutundan; anne empati ($Z=-2,186$ $p<0.05$) alt boyutundan elde ettikleri puan ortalamaları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam ($Z=-1,988$ $p<0.05$) ve kardeş toplam ($Z=-2,484$ $p<0.01$) puan ortalamasının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklı olduğu belirlenmiştir. Hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (26,31) ve kardeş ilgili olma (25,84), anne empati (21,34) alt boyutlarının ve annelerin toplam (96,53), kardeşlerin toplam (96,03) puanının kızlarda daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çizelge 3.8. Tipik gelişim gösteren çocuğun yaşına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.			Anne			Kardeş		
	Yaş*	n	Ort.	KV	p	Ort.	KV	p
Nazik Olma	1	18	32,47±6,60	2,917	0,57	32,56±5,16	7,439	0,11
	2	11	36,55±5,72			37,36±4,39		
	3	13	34,00±6,53			31,69±5,63		
	4	5	32,40±6,69			34,40±8,50		
	5	23	33,09±6,94			33,83±6,19		
İlgili Olma	1	18	23,61±5,07	2,527	0,64	23,39±4,78	5,849	0,21
	2	11	26,64±6,00			27,27±4,41		
	3	13	23,54±6,75			21,46±6,60		
	4	5	22,40±7,70			24,60±8,99		
	5	23	24,87±6,20			24,70±5,39		
Çekinme	1	18	10,50±4,18	1,058	0,90	9,61±3,20	2,555	0,63
	2	11	9,27±3,72			8,82±3,31		
	3	13	9,85±3,00			10,69±4,84		
	4	5	10,20±2,59			9,60±2,51		
	5	23	10,61±5,52			8,96±3,77		
Empati	1	18	19,83±4,03	1,146	0,88	19,72±3,27	2,986	0,56
	2	11	20,09±4,32			21,36±2,80		
	3	13	20,15±4,81			19,38±5,01		
	4	5	19,00±4,90			19,80±5,97		
	5	23	20,57±4,37			21,09±3,73		
Fiziksel Sal.	1	18	5,44±2,62	3,786	0,43	5,06±2,36	5,839	0,21
	2	11	4,36±2,06			3,55±1,04		
	3	13	5,54±2,67			5,23±2,74		
	4	5	4,60±1,82			5,40±2,07		
	5	23	4,48±2,63			4,78±2,47		
Toplam	1	18	92,29±10,44	1,615	0,80	90,33±11,34	6,237	0,18
	2	11	96,91±11,84			98,36±8,64		
	3	13	93,08±13,51			88,46±10,60		
	4	5	88,60±16,95			93,80±21,23		
	5	23	93,61±11,52			93,35±9,97		

*(1. Sekiz yaş; 2. Dokuz yaş; 3. On yaş; 4. On bir yaş; 5. On iki yaş); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.8 incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından hem anne hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin aldıkları puan ortalamalarının çocuğun yaşına göre anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.

Çizelge 3.9. Tipik gelişim gösteren çocuğun doğum sırasına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.	Doğ. Sır *	n	Baba				Kardeş			
			Ort.	KV	p	P-Hoc	Ort.	KV	p	P-Hoc
Nazik Olma	1	44	35,00±6,10	5,071	0,07		34,93±5,49	7,064	0,02	1-3
	2	21	31,00±6,69				32,43±5,78			
	3	5	32,00±7,62				28,20±6,53			
İlgili Olma	1	44	25,48±5,58	6,056	0,04	1-3	25,75±5,15	10,871	0,00	1-2 1-3
	2	21	23,52±6,57				22,43±5,85			
	3	5	18,60±4,72				17,40±3,78			
Çekinme	1	44	10,27±3,82	0,380	0,82		9,45±3,71	0,101	0,95	
	2	21	10,19±5,46				9,57±3,99			
	3	5	9,60±2,70				9,20±2,39			
Empati	1	44	20,73±4,00	3,506	0,17		21,43±3,18	7,499	0,02	1-2
	2	21	19,48±4,83				18,71±4,55			
	3	5	17,40±3,65				18,00±4,18			
Fiziksel Sal.	1	44	4,77±2,29	3,414	0,18		4,64±2,23	0,883	0,64	
	2	21	5,57±2,98				5,19±2,64			
	3	5	3,40±0,89				4,40±1,67			
Toplam	1	44	96,25±11,01	6,886	0,03	1-2 1-3	96,20±10,16	13,888	0,00	1-2 2-3
	2	21	89,76±11,18				88,33±9,99			
	3	5	80,25±14,61				77,20±10,03			

*(1. Birinci çocuk; 2. İkinci çocuk; 3. Üçüncü çocuk); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.9 incelendiğinde hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma ($Z=6,056$ $p<0.05$) ile kardeş ilgili olma ($Z=10,871$ $p<0.01$) alt boyutlarından elde edilen puan ortalaması ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam ($Z=6,886$ $p<0.01$), kardeş toplam ($Z=13,888$ $p<0.01$) puan ortalamasının doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklı olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin kardeş nazik olma ($Z=7,064$ $p<0.05$) ve kardeş empati ($Z=7,499$ $p<0.05$) alt boyutlarından elde edilen puan ortalamalarının doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır.

Hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (25,48) ve kardeş ilgili olma (25,75), kardeş nazik olma (34,93), kardeş empati (21,43) alt boyutlarının ve annelerin toplam (96,25), kardeşlerin toplam (96,20) puanının birinci doğan çocuklarda daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Yapılan post-hoc testi sonucunda anne ilgili olma ve kardeş nazik olma puanı açısından doğum sırası birinci ve üçüncü ($p<0.01$) olanlar arasında; kardeş ilgili olma ve anne toplam puanı açısından doğum sırası birinci ve ikinci ($p<0.05$), birinci ve üçüncü ($p<0.01$) olanlar arasında; kardeş empati puanı açısından doğum sırası birinci ve ikinci ($p<0.05$) olanlar arasında; kardeş toplam puanı açısından doğum sırası birinci ve ikinci ($p<0.05$), ikinci ve üçüncü ($p<0.01$) olanlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Ayrıca yapılan post-hoc testi sonucunda doğum sırası birinci ve üçüncü ($p<0.01$) olanların kardeş nazik olma puanı; doğum sırası birinci ve ikinci ($p<0.01$) olanların kardeş empati puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir.

Özel gereksinimli çocuğun yaşına, cinsiyetine, tanısına, doğum sırasına, problemli davranışlarının durumuna, anne ve kardeşle anlaşma durumlarına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait sonuçları Çizelge 3.10 ve Çizelge 16 arasında sunulmuştur.

Çizelge 3.10. Özel gereksinimli çocuğun yaşına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.			Anne				Kardeş			
	Yaş*	n	Ort.	KV	p	P-Hoc	Ort.	KV	P	P-Hoc
Nazik Olma	1	18	35,50±4,83	14,700	0,00	1-3,4 2-3,4	34,44±5,09	5,623	0,13	
	2	25	36,24±6,17				35,60±4,60			
	3	14	29,08±7,19				31,43±7,75			
	4	13	30,46±5,35				31,46±5,90			
İlgili Olma	1	18	25,11±4,14	3,399	0,33		25,39±4,51	6,013	0,11	
	2	25	25,84±5,97				25,36±5,23			
	3	14	22,64±6,77				23,79±6,96			
	4	13	22,54±7,28				20,54±5,91			
Çekinme	1	18	9,33±3,41	8,233	0,04	1-3 2-3	9,78±4,48	6,138	0,10	
	2	25	8,96±3,35				8,16±2,32			
	3	14	12,86±6,47				10,36±4,96			
	4	13	10,92±2,72				10,62±2,43			
Empati	1	18	21,11±3,25	5,490	0,13		21,61±2,62	8,380	0,03	1-4 2-4 3-4
	2	25	20,92±4,43				21,00±3,45			
	3	14	18,93±4,58				20,57±4,15			
	4	13	18,46±4,61				17,23±4,68			
Fiziksel Sal.	1	18	4,67±2,20	2,514	0,47		4,17±2,38	10,160	0,01	1-3 2-3
	2	25	4,44±2,16				4,16±1,49			
	3	14	5,64±2,84				6,21±2,78			
	4	13	5,38±3,04				5,31±2,43			
Toplam	1	18	95,72±6,35	4,867	0,18		95,39±6,73	5,946	0,11	
	2	25	96,40±12,67				94,28±9,25			
	3	14	89,77±12,46				92,36±16,15			
	4	13	87,77±14,05				85,15±12,33			

*(1. 1-3 yaş; 2. 4-6 yaş; 3. 7-11; 4. 12-18 yaş); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.10.'da Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne nazik olma (KV=14,700 p<0.01), anne çekinme (KV=8,233 p<0.05) alt boyutlarından annelerin; Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin empati (KV=10,860 p<0.05), fiziksel saldırganlık (KV=8,655 p<0.01) alt boyutlarından tipik gelişim gösteren çocukların elde ettikleri puan ortalamaları özel gereksinimli çocuğun yaşına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne nazik olma (36,24) boyutundan elde edilen puan dört-altı yaş grubunda; anne çekinme (12,86) alt boyutundan elde edilen puan yedi-on bir yaş grubunda; kardeş empati (21,61) alt boyutundan elde edilen puan bir-üç yaş grubunda; ve kardeş fiziksel saldırganlık (6,21) puanından elde edilen puan yedi-on bir yaş grubunda diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Yapılan post-hoc testi sonucunda anne nazik olma puanı açısından özel gereksinimli çocuğun yaşı 1-3 yaş ve 7-11 yaş ($p<0.01$), 1-3 yaş ve 12-18 yaş ($p<0.05$), 4-6 yaş ve 7-11 yaş ($p<0.01$), 4-6 yaş ve 12-18 yaş ($p<0.01$) arasında; anne çekinme puanı açısından 1-3 yaş ve 7-11 yaş ($p<0.05$), 4-6 yaş ve 7-11 yaş ($p<0.01$) arasında; kardeş empati puanı açısından özel gereksinimli çocuğun yaşı 1-3 yaş ve 12-18 yaş ($p<0.01$), 4-6 yaş ve 12-18 yaş ($p<0.01$), 7-11 yaş ve 12-18 yaş ($p<0.01$) arasında kardeş fiziksel saldırganlık puanı açısından 1-3 yaş ve 7-11 yaş ($p<0.01$), 4-6 yaş ve 7-11 yaş ($p<0.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Çizelge 3.11. Özel gereksinimli çocuğun cinsiyetine göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları ($n=70$).

ÖLÇEK ALT BOY.			Anne			Kardeş		
	Cins.*	n	Ort.	Z	P	Ort.	Z	p
Nazik Olma	1	32	34,24±5,65	-0,508	0,61	34,17±5,57	-0,084	0,93
	2	38	33,15±7,06			33,37±6,13		
İlgili Olma	1	32	24,28±5,8	-0,245	0,80	24,24±5,41	-0,478	0,63
	2	38	24,49±6,29			24,1±6,06		
Çekinme	1	32	10,07±3,54	-0,283	0,77	8,86±2,36	-0,356	0,72
	2	38	10,29±4,76			9,9±4,36		
Empati	1	32	20,28±4,06	-0,228	0,82	20,45±3,59	-0,030	0,97
	2	38	20±4,49			20,32±4,16		
Fiziksel Sal.	1	32	4,55±2,2	-0,715	0,47	4,55±2,25	-0,651	0,51
	2	38	5,17±2,67			4,95±2,38		
Toplam	1	32	93,69±11,27	-0,018	0,98	92,28±11,16	-0,715	0,47
	2	38	93,1±12,36			92,63±11,71		

*(1. Kız; 2. Erkek); Z= Mann Whitney U Test

Çizelge 3.11. incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından hem anne hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin aldıkları puan ortalamalarının özel gereksinimli çocuğun cinsiyetine göre anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.

Çizelge 3.12. Özel gereksinimli çocuğun tanısına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.	Tanı *	n	Anne				Kardeş		
			Ort.	KV	p	P-Hoc	Ort.	KV	p
Nazik Olma	1	30	32,72±6,04	1,965	0,37		33,07±5,52	0,930	0,62
	2	12	33,75±5,64				34,50±4,81		
	3	28	34,46±7,44				34,04±6,73		
İlgili Olma	1	30	22,47±5,49	6,657	0,03	1-2	23,17±4,79	2,272	0,32
	2	12	26,92±5,33				25,00±4,67		
	3	28	25,39±6,45				24,86±7,02		
Çekinme	1	30	10,33±3,58	2,960	0,22		8,77±2,03	0,854	0,65
	2	12	8,75±3,82				9,33±4,19		
	3	28	10,68±5,07				10,29±4,67		
Empati	1	30	19,37±4,18	2,512	0,28		19,93±3,41	2,060	0,35
	2	12	21,42±3,60				20,75±3,36		
	3	28	20,36±4,64				20,68±4,64		
Fiziksel Sal.	1	30	5,17±2,36	2,337	0,31		4,67±2,15	0,036	0,98
	2	12	5,08±2,75				4,83±2,37		
	3	28	4,57±2,56				4,89±2,53		
Toplam	1	30	90,24±12,40	3,634	0,16		89,60±9,95	3,153	0,20
	2	12	95,92±10,06				94,42±11,72		
	3	28	95,46±11,83				94,75±12,40		

*(1. Zihinsel yetersizlik; 2. Dil konuşma güçlüğü; 3. Otizm); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.12 incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (KV=6,657 p<0.05) alt boyutundan elde ettikleri puan ortalamaları özel gereksinimli çocuğun tanısına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Dil ve konuşma güçlüğü gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (26,92) boyutundan elde edilen puanın

diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yapılan post-hoc testi sonucunda anne ilgili olma puanı açısından özel gereksinimli çocuğun tanısı zihinsel yetersizlik ve dil konuşma güçlüğü gösterenler ($p<0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlılık belirlenmiştir.

Çizelge 3.13. Özel gereksinimli çocuğun doğum sırasına göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

			Anne			Kardeş		
ÖLÇEK ALT BOY.	Doğ. Sır *	n	Ort.	KV	p	Ort.	KV	p
Nazik Olma	1	13	30,77±5,95	4,030	0,13	32,54±6,81	1,914	0,38
	2	41	34,63±6,29			34,51±5,54		
	3	16	33,27±7,31			32,56±5,98		
İlgili Olma	1	13	23,85±7,32	5,093	0,07	22,69±7,84	3,814	0,14
	2	41	25,63±5,86			25,39±4,82		
	3	16	21,69±4,66			22,19±5,60		
Çekinme	1	13	10,23±3,47	1,879	0,39	10,62±3,57	3,208	0,20
	2	41	10,39±3,83			9,34±3,58		
	3	16	9,69±5,88			8,88±4,03		
Empati	1	13	19,23±4,51	1,496	0,47	18,31±5,31	3,398	0,18
	2	41	20,59±4,10			21,20±3,18		
	3	16	19,63±4,67			19,94±3,87		
Fiziksel Sal.	1	13	5,69±3,15	1,756	0,41	5,77±3,06	1,952	0,37
	2	41	4,56±2,18			4,41±1,88		
	3	16	5,19±2,64			4,94±2,54		
Toplam	1	13	89,77±14,66	3,912	0,14	89,92±17,79	5,044	0,08
	2	41	95,80±11,39			94,85±8,81		
	3	16	89,73±9,63			88,50±10,00		

*(1. Birinci çocuk; 2. İkinci çocuk; 3. Üçüncü çocuk); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.13. incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından hem anne hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin aldıkları puan ortalamalarının özel gereksinimli çocuğun doğum sırasına göre anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.

Çizelge 3.14. Özel gereksinimli çocuğun problem davranış durumuna göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Mann Whitney U Test sonuçları (n=70).

			Anne			Kardeş		
ÖLÇEK ALT BOY.	Dav. Dur. *	n	Ort.	Z	P	Ort.	Z	p
Nazik Olma	1	32	32,44±7,13	-1,187	0,23	33,09±6,83	-0,355	0,72
	2	38	34,62±5,88			34,21±4,98		
İlgili Olma	1	32	23,66±6,48	-1,016	0,31	23,28±6,41	-1,092	0,27
	2	38	25,03±5,68			24,89±5,12		
Çekinme	1	32	11,50±4,81	-2,553	0,01	10,78±4,38	-2,604	0,00
	2	38	9,11±3,45			8,37±2,54		
Empati	1	32	19,38±4,86	-1,072	0,28	19,66±4,47	-1,090	0,27
	2	38	20,74±3,69			20,97±3,31		
Fiziksel Sal.	1	32	5,59±2,82	-2,083	0,03	5,19±2,62	-1,114	0,26
	2	38	4,34±2,04			4,45±2,00		
Toplam	1	32	92,56±12,17	-0,525	0,60	92,00±12,14	-0,360	0,71
	2	38	94,03±11,85			92,89±10,89		

*(1. Var; 2. Yok); Z= Mann Whitney U Test

Çizelge 3.14 incelendiğinde hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne çekinme ($Z=2,553$ $p<0.01$), kardeş çekinme ($Z=-2,604$ $p<0.05$), anne fiziksel saldırganlık ($Z=-2,083$ $p<0.05$) alt boyutundan elde ettikleri puan ortalamalarının özel gereksinimli çocuğun problemli davranış gösterme durumlarına göre anlamlı düzeyde farklı olduğu belirlenmiştir.

Problemli davranışı olan özel gereksinimli çocukların hem annelerin hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne çekinme (11,50) ve kardeş çekinme (10,78), anne fiziksel saldırganlık (5,59) alt boyutlarından elde edilen puanın daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çizelge 3.15. Özel gereksinimli çocuğun anne ile anlaşma durumuna göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

			Anne				Kardeş			
ÖLÇEK ALT BOY.	Anl. Du. *	n	Ort.	KV	p	P-Hoc	Ort.	KV	p	P-Hoc
Nazik Olma	1	19	30,63±5,75	5,267	0,05		32,00±5,44	3,14	0,20	
	2	25	34,58±4,83				33,72±5,56			
	3	26	34,88±7,86				34,92±6,38			
İlgili Olma	1	19	21,42±5,82	6,978	0,03	1-3	20,11±5,56	12,156	0,00	1-2 1-3
	2	25	24,72±4,40				25,16±5,08			
	3	26	26,27±6,90				26,15±5,18			
Çekinme	1	19	10,79±3,22	2,966	0,22		9,95±2,61	4,014	0,13	
	2	25	10,16±3,84				9,84±4,26			
	3	26	9,81±5,31				8,77±3,77			
Empati	1	19	18,26±5,38	5,94	0,05		17,89±5,07	8,624	0,01	1-2 1-3
	2	25	19,92±3,59				20,56±3,11			
	3	26	21,65±3,52				22,00±2,64			
Fiziksel Sal.	1	19	5,26±2,49	1,373	0,50		5,05±2,22	1,17	0,55	
	2	25	4,60±2,33				4,60±2,45			
	3	26	4,96±2,69				4,77±2,32			
Toplam	1	19	86,37±12,72	7,958	0,01	1-2 1-3	85,00±11,34	11,027	0,00	1-2 1-3
	2	25	94,29±8,99				93,88±10,43			
	3	26	97,58±11,83				96,62±9,97			

*(1. Bazen iyi bazen kötü; 2. İyi; 3. Çok iyi); KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.15’da Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (KV=6,978 $p<0.01$) alt boyutundan annelerin, kardeş ilgili olma (KV=12,156 $p<0.05$), kardeş empati (KV=8,624 $p<0.05$) alt boyutlarından tipik gelişim gösteren kardeşlerin elde ettikleri puan ortalamaları özel gereksinimli çocuğun anne ile anlaşma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır. Ayrıca hem anne hemde tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam (KV=7,958 $p<0.01$), kardeş toplam (KV= 11,027 $p<0.01$) puan ortalamaları arasındaki fark özel gereksinimli çocuğun anne ile anlaşma durumuna göre anlamlı düzeyde farklı bulunmuştur.

Özel gereksinimli çocuğun anne ile anlaşma durumu çok iyi olanların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma (26,27), kardeş ilgili olma (26,15), kardeş empati (22,00) boyutundan; Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam (97,58) ve kardeş toplam (96,62) puanının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yapılan post-hoc testi sonucunda hem anne, hemde kardeş toplam puanı, kardeş ilgili olma ve empati puanı açısından özel gereksinimli çocuğun anne ile anlaşma durumu bazen iyi bazen kötü ve iyi ($p<0.01$), bazen iyi bazen kötü ve çok iyi ($p<0.01$) arasında; anne ilgili olma puanı açısından bazen iyi bazen kötü ve çok iyi ($p<0.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

Çizelge 3.16. Özel gereksinimli çocuğun kardeş ile anlaşma durumuna göre annelerin ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarına ait ortalamalar ve Kruskal Wallis Test sonuçları (n=70).

ÖLÇEK ALT BOY.	K. An. Du. *	n	Anne				Kardeş			
			Ort.	KV	p	P- Hoc	Ort.	KV	p	P- Hoc
Nazik Olma	1	34	36,21±6,37	16,799	0,00	1-2 1-3 2-3	35,47±5,91	9,239	0,01	1-2 1-3
	2	31	32,03±5,39				32,48±5,25			
	3	5	25,40±4,56				29,20±6,14			
İlgili Olma	1	34	26,56±5,65	12,970	0,00	1-2 1-3 2-3	26,35±5,18	11,473	0,00	1-2 1-3
	2	31	23,32±5,26				22,55±5,37			
	3	5	16,40±5,68				19,20±6,53			
Çekinme	1	34	9,44±4,60	0,380	0,82		8,97±3,86	4,089	0,12	
	2	31	10,55±3,91				9,81±3,58			
	3	5	13,20±2,77				10,80±3,03			
Empati	1	34	21,82±3,35	12,085	0,00	1-2 1-3	21,85±2,88	9,743	0,00	1-2 1-3
	2	31	18,97±4,27				19,29±4,12			
	3	5	15,60±5,22				17,00±5,10			
Fiziksel Sal.	1	34	4,59±2,62	2,898	0,23		4,47±2,48	3,950	0,13	
	2	31	5,13±2,43				5,10±2,27			
	3	5	5,80±1,92				5,00±1,22			
Toplam	1	34	98,62±9,59	16,097	0,00	1-2 1-3 2-3	97,12±9,43	13,057	0,00	1-2 1-3
	2	31	90,20±10,62				89,23±10,95			
	3	5	76,40±13,15				81,20±13,65			

*(1. Genellikle iyi anlaşılır; 2. Bazen iyi bazen kötü anlaşılır; 3. Hiç anlaşamazlar)
KV= Kruskal Wallis Test

Çizelge 3.16 incelendiğinde Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne nazik olma (KV=16,799 $p<0.05$), anne ilgili olma (KV=12,970 $p<0.01$) anne empati (KV=12,085 $p<0.05$) alt boyutundan annelerin, kardeş nazik olma (KV=9,239 $p<0.05$), kardeş ilgili olma (KV=11,473 $p<0.05$), kardeş empati (KV=9,743 $p<0.05$) alt boyutlarından tipik gelişim gösteren kardeşlerin elde ettikleri puan ortalamaları özel gereksinimli çocuğun kardeşi ile anlaşma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır. Ayrıca hem anne hem de tipik gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam (KV=16,097 $p<0.01$), kardeş toplam (KV=13,057 $p<0.01$) puan ortalamaları arasındaki fark özel gereksinimli çocuğun kardeşi ile anlaşma durumuna göre anlamlı düzeyde farklı bulunmuştur.

Özel gereksinimli çocuğun kardeşi ile anlaşma durumu genellikle iyi olanların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne nazik olma (36,21), kardeş nazik olma (35,47), anne ilgili olma (26,56), kardeş ilgili olma (26,35), anne empati (21,82) kardeş empati (21,85) boyutundan; Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği anne toplam (98,62) ve kardeş toplam (97,12) puanının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yapılan post-hoc testi sonucunda anne nazik olma, anne ilgili olma ile anne toplam puanı açısından özel gereksinimli çocuğun kardeşi ile anlaşma durumu genellikle iyi anlaşılır ve bazen iyi anlaşılır, bazen hiç anlaşamazlar ($p<0.01$), genellikle iyi anlaşılır ve hiç anlaşamazlar ($p<0.01$), bazen iyi anlaşılır, bazen hiç anlaşamazlar ve hiç anlaşamazlar ($p<0.05$) arasında; kardeş nazik olma, kardeş ilgili olma, anne empati, kardeş empati ile toplam puanı açısından genellikle iyi anlaşılır ve bazen iyi anlaşılır, bazen hiç anlaşamazlar ($p<0.05$), genellikle iyi anlaşılır ve hiç anlaşamazlar ($p<0.05$) arasında anlamlılık saptanmıştır.

Annelere ve tipik gelişim gösteren çocuklara uygulanan Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği toplamından ve alt boyutlarından elde edilen ortalamalar arasındaki ilişkiler Çizelge 3.17’de sunulmuştur.

Çizelge 3.17. Anne ve tipik gelişim gösteren çocukların Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği toplamından ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişkiye ait Spearman Korelasyon analizi sonuçları.

KARDEŞ		ANNE					
		Nazik olma	İlgili olma	Çekinme	Empati	Fiz. Sal.	Toplam
Nazik olma	r	,659**	,654**	-,358**	,444**	-,452**	,621**
	p	<0,001	<0,001	0,002	<0,001	<0,001	<0,001
İlgili olma	r	,472**	,670**	-,305*	,580**	-,353**	,619**
	p	<0,001	<0,001	0,010	<0,001	0,003	<0,001
Çekinme	r	-,392**	-,332**	,581**	-,457**	,373**	-,266*
	p	0,001	0,005	<0,001	<0,001	0,001	0,027
Empati	r	,403**	,532**	-,371**	,720**	-,345**	,540**
	p	0,001	<0,001	0,002	<0,001	0,003	<0,001
Fiz. Sal.	r	-,495**	-,372**	,405**	-,259*	,666**	-,260*
	p	<0,001	0,001	0,001	0,031	<0,001	0,031
Toplam	r	,492**	,676**	-0,196	,569**	-,274*	,687**
	p	<0,001	<0,001	0,104	<0,001	0,022	<0,001

* p<0.05, ** p<0.01

Çizelge 3.17 incelendiğinde, Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği nazik olma alt boyutlarından annelerin aldıkları puan ortalamaları ile tipik gelişim gösteren çocukların aldıkları kardeş toplam ($r=0.492$ $p<0.01$), “nazik olma” ($r=0.621$ $p<0.01$), “ilgili olma” ($r=0.619$ $p<0.01$), “empati” ($r=0.540$ $p<0.01$) puan ortalamaları arasında pozitif; “çekinme” ($r=-0.266$ $p<0.05$), “fiziksel saldırganlık” ($r=-0.260$ $p<0.05$) puan ortalamaları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği ilgili olma alt boyutlarından annelerin aldıkları puan ortalamaları ile tipik gelişim gösteren çocukların aldıkları kardeş toplam ($r=0.676$ $p<0.01$), nazik olma ($r=0.654$ $p<0.01$), ilgili olma ($r=0.670$ $p<0.01$), empati ($r=0.532$) puan ortalamaları arasında pozitif; çekinme ($r=-0.332$ $p<0.01$), fiziksel saldırganlık ($r=-0.372$ $p<0.01$) puan ortalamaları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği çekinme alt boyutlarından annelerin aldıkları puan ortalamaları ile tipik gelişim gösteren çocukların kardeş çekinme ($r=0.581$ $p<0.01$), fiziksel saldırganlık ($r=0.405$ $p<0.01$) puan

ortalamları arasında pozitif; nazik olma ($r=-0.358$ $p<0.01$), ilgili olma ($r=-0.305$ $p<0.01$), empati ($r=-0.371$ $p<0.01$) puan ortalamaları arasında negatif anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği empati alt boyutlarından annelerin aldıkları puan ortalamaları ile tipik gelişim gösteren çocukların aldıkları toplam ($r=0.569$ $p<0.01$), nazik olma ($r=0.444$ $p<0.01$), ilgili olma ($r=0.580$ $p<0.01$), empati ($r=0.720$ $p<0.001$) puan ortalamaları arasında pozitif; çekinme ($r=-0.457$ $p<0.01$), fiziksel saldırganlık ($r=-0.259$ $p<0.05$) puan ortalamaları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki saptanmıştır.

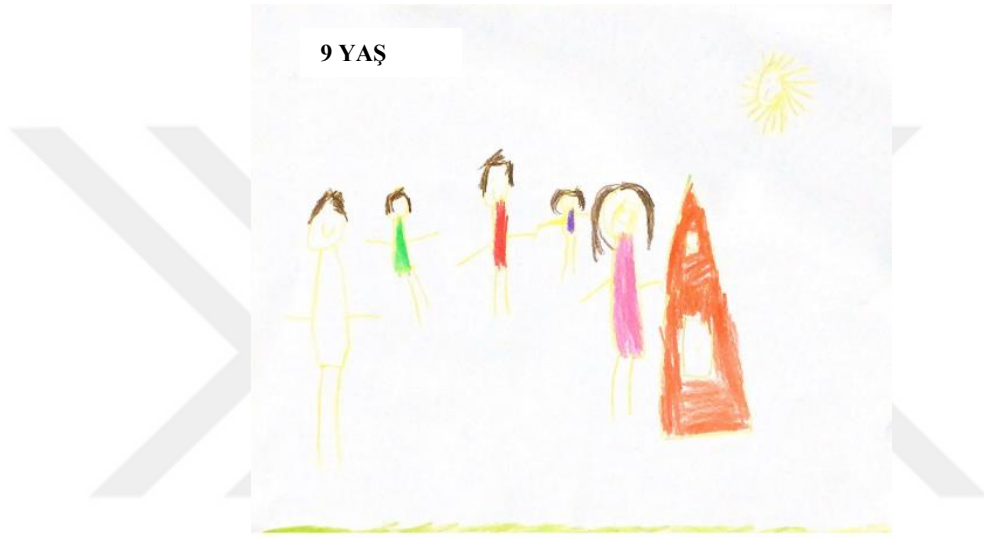
Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği fiziksel saldırganlık alt boyutlarından annelerin aldıkları puan ortalamaları ile tipik gelişim gösteren çocukların aldıkları toplam ($r=-0.274$ $p<0.05$), Çekinme ($r=0.373$ $p<0.01$), Fiziksel Saldırganlık ($r=0.666$ $p<0.01$) puan ortalamaları arasında pozitif; Nazik Olma ($r=-0.452$ $p<0.01$), İlgili Olma ($r=-0.353$ $p<0.01$), Empati ($r=-0.345$ $p<0.01$) puan ortalamaları arasında negatif yönlü anlamlı ilişki belirlenmiştir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği toplamından annelerin aldıkları toplam puan ortalamaları ile tipik gelişim gösteren çocukların aldıkları kardeş toplam ($r=0.687$ $p<0.01$); nazik olma ($r=0.621$ $p<0.01$), ilgili olma ($r=0.619$ $p<0.01$), empati ($r=0.540$ $p<0.01$) puan ortalamaları arasında pozitif yönlü; çekinme ($r=-0.266$ $p<0.05$) ve fiziksel saldırganlık ($r=-0.260$ $p<0.05$) puan ortalamalarında negatif bir ilişki saptanmıştır.

3.2. Nitel Verilere Ait Bulgular

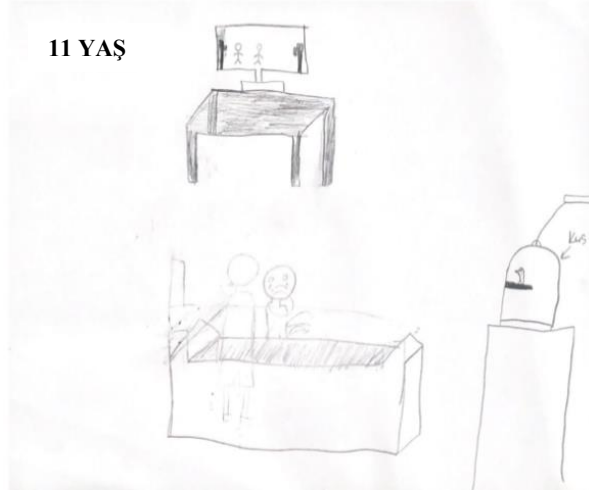
Özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki çocukların kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda tipik gelişim gösteren çocukların çizdikleri resimlerdeki kardeş ilişkilerine yönelik düşünceleri resim bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

Araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren kardeşler “Kardeşinle Bir Günü Çiz” yönergesi doğrultusunda çizdikleri resim “Resim Bilgi Formu” aracılığıyla incelenmiş ve kardeşlere çizdiğin resimde kimler var? sorusu yöneltilmiştir. Kardeşlerin çizdikler resimlerde; genellikle anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerinin (Şekil 3.1), babaanne ve halanın yer aldığı geniş ailenin, sadece anne ve çocukların ya da sadece kardeşinin ve arkadaşının yer aldığını belirtmiştir.



Şekil 3.1. Resimde çizilen çekirdek aile

Resimdekiler neler yapıyor? sorusuna kardeşler; kardeşleri ile oyun oynuyor ya da televizyon seyrediyor, alışverişe gidiyor, yemek yiyorlar, kavga ediyorlar (Şekil 3.2) cevabını vermişlerdir.



Şekil 3.2. Kardeşin aile bireyleri ile yaptıkları

Kardeşlerden K1 (9 yaş) “Nisa benim en yakın arkadaşım. Nisa, ben ve kardeşim birlikte parka gitmiştik. Ben ve Nisa kumla oynarken kardeşim bizimle oynamadı, oturdu bazen de kalktı etrafında döndü.” K5 (12 yaş) “Anne akşam yemeği için sofrayı hazırlıyor, babam henüz eve gelmemiş, kardeşim her zamanki gibi yere yatmış arabalarıyla oynuyor, babaannemde oda da uyuyor. Bende camda babamın eve gelmesini bekliyorum.” K9 (11 yaş) ise “Annem, babam ve kardeşlerimle beraber evde televizyon izliyoruz. Kardeşim telefonla oynamak istiyor babam ona izin vermeyince çığlık atmaya, ağlamaya başlıyor. O böyle yaptığı için kuşumuzda çok korkuyor.” K13 (10 Yaş) “Annem, babam ve ben kardeşimi özel eğitime götürdük, biz onun dersinin bitmesini bekliyoruz, sonrasında beraber alışveriş merkezine gidip oyun alanında vakit geçireceğiz.” cevabını vermişlerdir.

Araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren kardeşlere çizdiği resimde kardeşin kendini nasıl hissediyor? Sen kendini nasıl hissediyorsun? sorusu yöneltilmiştir. Kardeşlerin çoğu çizdikler resimlerde; özel gereksinimli kardeşlerinin kendilerini mutsuz hissettiğini (%53,33), %40’ı da kardeşlerinin kendilerini mutlu hissettiğini belirtirken, kendilerinin duygusunu ise çoğunlukla mutlu (%66,67), %36,67’si ise mutsuz olarak tanımlamıştır.

Kardeşlerden K4 (10 Yaş) *“Kardeşim sanki beni duymuyor gibi. Her zaman sanki mutsuz gibi duruyor.”* K7 (8 Yaş) *“Hep beraber tatilde olduğumuz için çok mutluyuz. Kardeşimde çok mutlu, mutlu olduğu için hiç kekeleyemiyor.”* K8 (9 Yaş). *“Kardeşim kendini çok mutsuz hissediyor, çünkü o duş almayı hiç sevmiyor ama duş alması lazım. O ağladıkça bende annemde çok üzülüyoruz”* şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Kardeşler kendi duygularını ise şu şekilde ifade etmiştir. *“Ben kendimi mutlu hissediyorum, parktayım oyun oynuyorum”* (K1-8 yaş). *“Oyun parkında olduğum ve yeni oyuncaklar aldığımız için ben kendimi çok mutlu ve heyecanlı hissediyorum”* (K2-9 yaş). *“Kardeşim ağlayıp bağırdığı için ben çok korkuyorum, herkes onun yanında ben yalnız kaldım”* (K9-11 yaş).

Araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren kardeşlere çizdiği resimde neleri değiştirmek istersin? Neden? sorusu yöneltilmiştir. Kardeşlerin çoğu çizdikler resimlerde; özel gereksinimli kardeşlerini (%60) engelinden dolayı değiştirmek istediğini, %26,67’si ise ebeveynlerini mutlu olmaları, sorun yaşamamaları için değiştirmek istediklerini, %13,33’ü de çizmiş oldukları resimlerde değiştirmek istediği herhangi bir detayın olmadığını dile getirmiştir.

Kardeşlerden K3 (12 Yaş) *“Burada kardeşimi değiştirmek istiyorum. Yüzü, bedeni hareketleri daha normal bir çocuk olsun, tıpkı diğer arkadaşlarımdan kardeşleri gibi.”* K6 (11 yaş) *“Kendimi değiştirmek istiyorum galiba, resimde benim olmamam lazımdı, bu resimden çıkmak istiyorum. Kardeşimle bir şey yapamıyorum çünkü.”* K14 (8 yaş) *“Aslında ablamla çok mutluyum resimde ama ablamın benimle daha fazla oynamasını daha fazla yanımda olmasını isterdim, ablam olmayınca yalnız kalıyorum.”* şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Kardeşler resimde değiştirmek istediklerinin nedenleri şu şekilde ifade etmişlerdir. *“Kardeşim diğer çocuklar gibi olsaydı annem ağlamazdı...”*(K2-8 yaş). *“Resimde annemi babamı eklemek isterdim ama onlar ya hastanede ya da ablamın okulunda, benim yanımda hep anneannem var”* (K5-9 yaş). *“Kardeşimi*

mutlu olarak değiştirmek isterdim o mutlu olunca hepimiz annem babam mutlu oluyor” (K7-8 yaş). “Annem sürekli hem beni hem de kardeşimi yemek için zorluyor ve bu çok sıkıcı” (K 11-9 Yaş).

Araştırmaya katılan tipik gelişim gösteren kardeşlere çizdiğin resme bir isim vermek istesen, resminin ismi ne olurdu? sorusu yöneltilmiştir. Kardeşlerin çoğu çizdikler resimlere yaptıkları etkinlikle ilgili bir isim (Parkta bir gün, Keyifli alışveriş gibi), bazı kardeşler ise duygulara yönelik isim (mutlu zamanlar, zgn kardeş) vermişlerdir. Resimlerine kardeşlerden K3 (12 yaş) *“Ailemle Bir Gün”*; K4 (10 Yaş) *“Ailem ile Yemek”*; K13 (10 yaş) *“Cumartesi Okulu”*; K14 (12 yaş) *“Ahmet ile Elif’in Mutlu Bir Günü”* isimlerini vermiştir.

4. TARTIŞMA

Toplumun devamlılığını sağlayan sosyal bir yapı olan aile sisteminde çocuk dünyaya gelmektedir. Bu sistem içerisinde çocuk hem kalıtsal hem de çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Çocuğun sağlıklı bir birey olarak yaşamını devam ettirebilmesi için en uygun ortam olan aileye özel gereksinimli bir bireyin katılması ailedeki tüm dengeleri değiştirmektedir. Bu durum aile üyelerinin hayal kırıklığı yaşamasına, kaygı ve endişe duymasına, aile de birçok sorunun yaşanmasına neden olabilmektedir (Aral ve Kadan, 2018).

Özel gereksinimli çocukların bakımının zor ve zaman gerektirmesi, toplumsal olarak birtakım engellerle karşılaşılması aile bireyleri arasında anlaşmazlığa yol açmaktadır. Bu sorunlardan daha çok annenin etkilendiği görülmekte ve anneye daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Anneye daha fazla sorumluluk yüklenmesi aile içindeki ilişkilerde de bozulmalar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumdan aile içinde tüm bireylerle birlikte tipik gelişim gösteren kardeşler de çok fazla etkilenmektedir (Aral ve Gürsoy, 2012). Özel gereksinime sahip bir kardeşin varlığı, tipik gelişim gösteren kardeşte endişeye neden olabilmekte, kardeşler arasındaki ilişkiye de etki edebilmektedir (Lamb ve Tamis-Lemonda, 2016). Çocukların gelişimsel sürecinde kritik bir öneme sahip olan kardeş ilişkileri kardeşlerden birinin özel gereksinimli olduğunda daha da önem kazanmaktadır. Bu düşünceden hareketle özel gereksinime sahip kardeşi olan tipik gelişim gösteren çocuklar ile annelerin kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar ilgili literatürle yorumlanarak aşağıda tartışılmıştır.

Araştırma sonucunda anne ve baba öğrenim durumları ile kardeş davranışları değerlendirme ölçeği arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde; bulguyu destekleyen, kardeşi otizmli olan ve olmayan ergenlerin kardeş ilişkileri ve sosyal kaygılarının incelenmiş olduğu bir çalışmada ise aileye ait sosyodemografik değişkenlerde (gelir düzeyi, öğrenim

durumu vb.) anlamlı bir fark bulunmamıştır (Sınanmış ve Kolburan, 2019). Hem alanyazında var olan çalışmada hem de yapılan araştırmada ebeveynlerin öğrenim durumları çocuklarının kardeş ilişkilerini etkilemediğini ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak asıl odaklanılması gereken kısmın ebeveynlerin öğrenim durumlarından ziyade çocuklarına karşı göstermiş oldukları tutumun önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Araştırma sonucunda 30-34 yaş grubundaki annelerin diğer yaş gruplarına oranla kardeş ilişkilerine daha empatik yaklaştıkları ortaya çıkmıştır. Atmaca ve ark. (2021) tarafından yapılan çalışmada, bu çalışmanın aksine annelerin empati becerilerini ölçen maddelerden aldıkları puanların yaşlarına göre anlamlı olmadığı ve empatinin her yaşta kazanılabileceği ve öğrenme eyleminden ziyade empatik davranışların önemine vurgu yapmışlardır. Alan yazında annelerin yaşlarıyla empati becerileri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu Sayın (2010), çalışmasında ortaya koymuştur. Annelerin yaşlarıyla ve model alma davranışlarıyla empati becerilerinin geliştiğini ifade etmiştir. Çocuğunda özel gereksinim olan annelerin yaşları arttıkça sosyal becerilerinde düşüş olduğu görülmektedir (Ertürk, 2018).

Yapılan istatistiksel analizlerde empati puan ortalamalarının yaş göre anlamlı düzeyde değiştiği belirlenmiştir. Prososyal davranışlardan olan empati davranışı kişiler her yaşta edinebilirken bu becerinin temellerinin yaşamın erken yılında olduğu bilinmektedir. Ölçüt yaş değil de öğrenilen empatik beceri davranışlarıdır. Uçmaz Halıcıoğlu (2004), Özcan (2002) ve Koçer Çiftçi (2000)' de yaptıkları araştırmaların sonunda, annelerin empatik davranışlarıyla yaşları arasında bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Buna rağmen alan yazında anne yaşı ile empati becerileri arasında farklılık oluşturduğunu ortaya çıkaran çalışmalar da bulunmaktadır. Sayın (2010)'da empati ile annenin yaşı arasında anlamlı bir farklılık olduğunu bulmuştur. Anne kaç yaşında olursa olsun çevresindeki kişilerin empati becerileri gelişmişse onları model alıp davranışlarında da bunu gösterebileceği ifade edilmektedir (Atmaca ve ark., 2021).

Araştırmanın sonucunda, baba yaşı 35-39 yaş aralığında olanlarda anne çekinme ve empati; kardeş ilgili olma, empati ve toplam kardeş puanları arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde baba yaşı ile kardeş davranışlarının ele alındığı çalışmalara rastlanmamıştır. Yapılan çalışmaların birçoğunda anne ile kıyaslanması babalarla ilgili veri kaynağının az ya da hiç olmamasına neden olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada ailedeki çocuk sayısının anne ilgili olma, toplam anne puanı, toplam kardeş puanı ve kardeş ilgili olma puanları arasında anlamlı fark bulunduğu belirlenmiştir. Aile sistemi içinde var olan çocuklara özellikle temel bakım veren annelerin günlük hayatta aldıkları sorumlulukların fazla olmasıyla çocuklara olan ilgileri üzerinde etkilidir. Bu nedenle ailedeki çocuk sayısı azaldıkça annelerin ilgili olmalarının artması beklendik bir sonuçtur. Ailedeki çocuk sayısının az olduğu durumlarda annelerin daha ilgili olması anneyi model alan kardeşleri de etkilemektedir. Özel gereksinimli çocuğu ile ilgilenen ve ona zaman ayıran anneleri gözlemleyen tipik gelişim gösteren çocuklarda kardeşlerine daha ilgili davranmayı öğrenmektedir. Bu konuya ilişkin alan yazın çalışmaları incelendiğinde farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Bu farkın oluşmasının nedeninin çalışmanın gerçekleştirildiği ailelerin dinamiği, çalışmanın örneklem sayısı gibi etmenler olabileceği düşünülmektedir.

Uygur ve Eker (2019) çalışmalarında kardeş sayısı ile Schaeffer ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulmamıştır. Alan yazında otizm ve kardeş ilişkilerinin incelenmiş olduğu çalışmada kardeş sayısı ile anlamlı bir fark bulunmamıştır (Ünver ve Çakın Memik, 2019). Annelerin duygusal sosyalleştirme davranışları ile çocukların kardeş davranışlarının incelenmiş olduğu çalışmada kardeş sayılarında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Kishalı ve ark., 2022). Ailede var olan çocuk sayısının artması anne-baba üzerindeki stres durumunun artmasında bu da doğal olarak kardeş ilişkilerini olumsuz etkileyeceği düşünülürken, kendisinden önce doğan otizmlili çocuğa sahip ailelerde bu stres durumunun az olabileceği bunun nedeninde ebeveynler öncesinde var olan kardeş üzerinde bazı becerileri deneyimlemiş ve görmüş olmasının etkili olabileceği saptanmıştır (Rivers ve Stoneman, 2003).

Joy Tsai ve ark. (2018) yaptıkları araştırmada, otizmlı kardeşe sahip olan ve otizmlı kardeşinden büyük olan tipik gelişim gösteren çocuklar kardeşleri için fazla sorumluluk yüklendiği, sosyal etkileşim kurduğu, taklit, oyun, otizmlı kardeşleri be ailesinin zorluklarına karşı baş etme sürecini geliştirdiği be bu sayılan tüm faktörlerin içinde bulundukları toplum ve kültür değerlerinden etkilendiğini bulmuşlardır. Büyük kardeş sayısının fazla olmasıyla grup etkileşiminin sağlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca aile yapısının geniş aile olması anne-baba üzerindeki stresin azalabileceğine ve engeli olan çocuk ve aile üyelerinin ilişkilerinin daha rahat olabileceğini göstermiştir. Ben-Itzhak ve ark. (2019), otizmlı kardeşten önce doğan kardeşlerin çocuğun yalnızca sosyal becerilerine katkı sağladığını, engelin şiddeti arasında anlamlı düzeyde farklılık olmadığını ve anne-baba-çocuklardan oluşan aile sisteminde kardeş sayısı ve doğum sırasının otizmlı çocuğun tekrarlayıcı davranışlarıyla ilişkisini olmadığını ifade edilmiştir (Ünver ve Memik, 2019).

Araştırmada Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne ilgili olma, anne empati ve anne toplam puanları ile kardeş ilgili olma ve kardeş empati puanlarında aile yapısı çekirdek aile olanlarda anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonucu beklendik bir durumu yansıtmaktadır. Araştırmanın nitel bulgularında görüldüğü üzere çocuklar çizimlerinde çoğunlukla çekirdek ailelerine yer verirken geniş aile üyelerine yer verenlerin sayıca az olduğu belirlenmiştir. Türkiye'deki aile yapısının genellikle çekirdek aile olması bu bulguyu destekler niteliktedir. Çekirde ailelerde kişi sayısının az olması anne babaların çocuklarıyla olan iletişimlerinin daha sık olması, daha fazla zaman ayırabiliyor olması gibi etmenler desteklemektedir (Aslantürk ve ark, 2020).

Araştırma sonunda, toplam kardeş ilişkileri anne puanının tipik gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti erkek olanlarda kızlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Tipik gelişim gösteren erkek kardeşlerde anne ilgili olma, anne empati, kardeş nazik olma, kardeş ilgili olma puanı ve toplam kardeş puanı yüksek olarak bulunmuştur. Davidov ve Grusec (2006), annelerin erkek çocukların olumsuz duygularına yönelik verdikleri tepkilerin çocukların empati becerilerinin

ve olumlu sosyal davranışlarının yordayıcısı olduğunu saptamışlardır. Erginoğlu'nun (2015) yaptığı araştırmanın sonucunda, ebeveynlerin çocuklarına karşı sergilemiş oldukları olumsuz tutumların çocukların uyum-davranış sorunları yaşamalarına ve kardeş ilişkilerinin negatif yönde etkilenmesine neden olduğu ortaya çıkmıştır. Pak (2020), araştırmasında kardeş özellikle kız çocuk olduğunda, engelli kardeşinden büyük olduğunda anne ile çocuk arasındaki ilişkisinin bundan olumsuz şekilde etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Seltzer ve ark. (1997) ve Orsmond ve Seltzer (2000) yapılan çalışmalarda özel gereksinimi olan çocuğa sahip ailelerde engelli olmayan büyük kız kardeşlerin anneler gibi bakım sorumluluğunun olduğu ve aile içinde bu kız kardeşin geri planda kaldığı ve bu durumda özellikle anne ile büyük kız kardeşin ilişkisi sekteye uğratmaktadır.

Araştırma sonucunda, tipik gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarıyla kardeş ilişkileri değerlendirme ölçeği ve alt boyutlarıyla arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Alan yazındaki bir çalışma incelendiğinde, otizmlili kardeşi olan ergenlerin ve gelişimi normal olan kardeşe sahip ergenlerin, yaşlarıyla, kardeş sayılarının kardeş ilişkileri ile anlamlı bir fark bulunmamıştır (Uygur ve Eker, 2019). Fakat bu yönde bir alan yazın çalışması Bulut ve Karaman (2018) tarafından aktarılmış olup, yaşları birbirine yakın olan ilişkilerde sorunların sayıca fazla olduğu buna rağmen de çalışmada anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur.

Araştırma sonunda, tipik gelişim gösteren kardeşlerin birinci doğan çocukların toplam anne puanı, anne ilgili olma puanı, toplam kardeş puanı, kardeş nazik olma puanı, kardeş ilgili olma puanı, kardeş empati puanlarında diğerlerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Doğum sırasının kardeşler arasında var olan ilişkiyi etkileme durumunun saptanmak istendiği çalışmanın sonunda; aile sisteminde ilk çocuk olanların ikincilere göre kardeş ilişkilerinde çatışma, kıskançlık yaşadıklarını ve anne-baba tarafından farklı davranışa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Aile içinde ikinci çocuk olanların oluşturduğu grupta ise, birincilere göre kardeşler arasındaki ilişkinin daha olumlu olduğu ve kardeş kabulünün fazla olduğu saptanmıştır (Rodop, 2015). Bunlara istinaden, Stewart ve ark. (1998), doğum sırası önce olan kardeşlerin daha olumsuz ve yakınlık

içermeyen kardeş ilişkileri olduğunu belirlemiştir. Aksi yönde ise, Minnett ve ark. (1983) çalışmalarında, doğumu ilk olanların kardeş ilişkilerinde daha olumlu olduğunu bulmuştur (Buhrmester ve Furman 1990). Alandaki bulguların farklılık gösteriyor olması, konuya dair daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu araştırmacılara göstermektedir. Alan yazında otizmin şiddeti, kardeş sayı ve sırasına yönelik yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar bulunmuştur. Matthews ve ark. (2013) çalışmalarında aile içerisinde otizmlili olan çocuktan yaşça büyük birden fazla tipik gelişim gösteren kardeş bulunması, otizmlili çocukların sosyal iletişim becerilerinin, zihin kuramı test sonuçlarının; otizm tanılı olup yaşça kendinden büyük tipik gelişim gösteren kardeşi olmayanlara göre daha iyi olduğunu belirlemişlerdir. O'Brien ve ark. (2011) yılında yapmış oldukları çalışmada otizmlili olup kendisinden yaşça büyük kardeşin var olması otizmlili çocuğun sosyal becerilerini olumsuz etkilediği bulunmuştur. Alan yazındaki bu farklılık engel grubunun ve onların kardeşlerinin kişisel özelliklerine ve aradaki ilişkinin niteliğiyle açıklanmıştır.

Çalışmada anne çekinme puanının 7-11 yaş grubunda özel gereksinimli çocuğu olan annelerde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Erken çocukluk dönemine kıyasla bu dönemdeki çocuklarda engel grupları göz önüne alındığında problem davranış durumları, akademik kaygılar, fiziksel büyümenin olması gibi etmenler annelerin davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Özellikle çocukla beraber bulunulan sosyal ortamlarda anneler özel gereksinimli çocuklarının durumlarından çekinmektedir. Literatürle paralellik gösteren durum, özel ihtiyacı olan çocuğa sahip anneler, olmayanlara göre sosyal beceri yönünden düşük düzeydedir (Ertürk, 2018). Yıldırım ve Akçamete (2014) çalışmalarında, özel gereksinimi olan çocuğa sahip annelerin çocuklarının durumlarını öğrendikten sonra şok, inkar, diğer insanlardan uzak durma, sosyal hayata katılmada isteksizlik, diğer kişiler tarafından küçük görülme, çok fazla soru ve soruna maruz kalma gibi sayısız durum yaşadıklarını dile getirmişler; bu durumda araştırmamızda anne çekinme puanının yüksek çıkmasıyla benzerdir. Annenin stres durumunun artmasına, özel gereksinimi olan çocuğun tanısı ve tanısının getirmiş olduğu iletişim zayıflığı, öğrenmede güçlük gibi özelliklerle beraber tüm

sorumluluğun annede olması ve annenin bu sorumluluklarla baş etmesi gibi etmenler neden olmaktadır (Sivrikaya ve Tekinarslan, 2013).

Çalışmada kardeş empati puanının 1-3 yaş arasında özel gereksinimi olan kardeşe sahip tipik gelişim gösteren kardeşlerde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumun 1-3 yaş arasında özel gereksinime sahip kardeşlerin yaşının küçük olması, engel durumlarının diğer yaş gruplarına oranla daha hafif olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Okul öncesi dönemde çocukların empati ve iletişim becerileri gelişmekte, küçük kardeşler, kardeş ilişkilerinde giderek daha aktif rol almaya başlamaktadır. Oyun kurmak ve başlatmak ve iş birliği becerilerini ortaya çıkarmak da çok şey kazandırmaktadır. Kardeşler, büyük kardeşler için vazgeçilmez arkadaş görevi üstlenmektedir (Dunn,1996).

Araştırma sonunda, özel gereksinimli kardeşlerin cinsiyetleriyle kardeş davranışı değerlendirme ölçeği ve alt boyutlarıyla arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Blackwill (2013) yaptığı çalışmada, cinsiyet değişkeni açısından kardeş ilişkileri ile ilgili üm alt boyutlarda anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymuştur. Ancak alan yazında farklı sonuçlara da rastlanmaktadır. Ertürk (2009), çalışmasında özel gereksinimli kardeşlerin cinsiyetlerine göre kardeş ilişkilerinin farklılaştığını, bilişsel yetersizliği olan erkek kardeşlerin kızlara göre puanlarının yüksek oldukları ve daha az yaşadıkları belirlenmiştir. Bayhan ve Yükselen (2001), çalışmlarında da tipik gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyeti kız olduğu durumlarda kardeşlerinin gelecek yaşantılarına dair fazla endişe duyduklarını ve özel gereksinimi olan kız kardşelerini daha fazla korunduğunu belirtmişlerdir. Armahan (2022), çalışmasında otizmli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların cinsiyetlerine mutluluk ve üzüme gibi duygu durumlarında değişikliğin olmadığını ifade etmiştir. Bu durumda sebebinin ailenin tutum ve davranışlarından kaynaklandığını ve evdeki kardeşlere eşit sorumluluk vermesiyle açıklanabileceğini aktarmıştır. Bu görüşten farklı olarak Ahmetoğlu (2004) yaptığı kardeş algıları değerlendirme çalışmada, hem erkek hem de kız kardeşlerin birliktelik-İlgili olma puan ortalamalarının diğer boyutlara göre

yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmalar arasındaki farklılıklar çalışma grubuna dahil edilen çocukların tanıların farklı olması ve her tanının kendine özgü özelliklerinin cinsiyet faktörünü etkileyebilir olması, ailelerin kız ya da erkek çocuklarına karşı göstermiş oldukları farklı tutumları şeklinde açıklanabilir

Çalışmada anne ilgi olma alt boyutuyla özel gereksinimli çocuğun tanısı arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Dil konuşma güçlüğü olan çocuğa sahip annelerin ilgili olma puanlarının yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, dil konuşma güçlüğü tanısı olan çocukların genellikle davranış problemine sahip olmamaları ve diğer tanı gruplarına kıyasla eğitim süreçlerinin hızlı olması gibi nedenler annelerin ilgili olma düzeylerini etkilediği düşünülmektedir. Kardeşlerin çizmiş oldukları resimlerde ailesini mutlu olarak tanımlayan çocukların özel gereksinimli kardeşlerinin tanısının dil konuşma güçlü olduğu bulunmuştur. Dil ve konuşma güçlüğü gösteren bir çocuğun ailede olması hem annenin hem de kardeşin daha ilgili olmasına neden olabilmektedir. Kardeşlerden K5 “kardeşim mutlu olduğunda hiç kekelemiyor bu yüzden hepimiz mutluyuz” K12 “Kardeşim diğer çocukların kardeşi gibi görünmesini değiştirmek isterdim” şeklinde ifadeler kullanarak kardeşlerinin tanılarını somutlaştırarak resimlerine yansıttıkları görülmektedir. Sani Bozkurt ve Elumar (2021)’de yaptıkları çalışmada, tipik gelişim gösteren çocukların kardeşlerin engellerinde somut belirtiler olmadığında otizm, zihinsel yetersizlik gibi onları anlamakta güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Kardeşlerinde somut belirti olan işitme yetersizliği, görme yetersizliği, konuşma problemi gibi nedenleri daha kolaylıkla anlayıp resimlerine yansıttıklarını bulmuşlardır. Örneğin, dil konuşma problemi olan kardeşi olan çocuklar çizimlerinde kardeşlerine ağız çizmedikleri, fiziksel engeli olan kardeşe sahip olanlar özel gereksinimli kardeşlerini yatakta çizdikleri görülmüştür. Bu bulgular bizim çalışmamızın bulgusu ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada Schaeffer Kardeş davranışı değerlendirme ölçeği alt boyutlarında özel gereksinimli çocuğun doğum sırasına göre anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Doğum sırasının kişilerin üzerindeki psikolojik etkisine dayanan birçok çalışma mevcuttur. Adler (1927)’e göre doğum sırası iki şekilde ele

alınabilir. İlki kişilerin dünyaya geliş sırası olarak nitelendirilen gerçek doğum sıra, diğeri ise kişinin içine doğduğu ailenin psikososyal imkanları, tutum ve sorumlulukları içeren psikolojik doğum sırasıdır. Araştırma sonunda, özel gereksinimli kardeşin doğum sırasıyla kardeş davranışları değerlendirme ölçeği arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Çalışmalar, kardeşlerin doğum sırasının özelliklerini psikolojik doğum sırasının etkisi ile her zaman taşıyamayacağını göstermektedir. Literatürde doğum sırasına ilişkin çalışmalara bakıldığında farklılıklar görülmektedir. Adler, doğum sırasının kardeş ilişkilerinde özellikle de ilk çocuk olmanın etkisinin öneminden bahsetmektedir (Ergin ve ark., 2022). Farklı bir çalışmada ise Boccio ve Beaver (2019), ise çalışmalarında doğum sıranın kişilik değişkenleri ve kardeşlerle olan ilişkilerde etkisini bulamamıştır. Weng ve ark. (2019) tarafından yapılan çalışmada ilk doğan olmanın olumlu etkisini ve doğum sırasının kardeşler arasındaki ilişkinin üzerindeki etkisini maddi imkanların kısıtlı ailelerde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Nielsen ve ark. (2012) otizm, zihinsel engel, fiziksel engel ve diyabet hastası olan çocuklarda kardeş ilişkilerini inceledikleri çalışmalarında büyük kardeşlerin küçük kardeşlerden daha çekingen olduğunu bulmuşlardır. Zihinsel engele sahip çocuklarda kardeş ilişkilerinin incelendiği çalışmada kardeşlerin cinsiyet farkı, kardeşlerin doğum sırası ve kardeşler arası yaş farkı kardeş ilişkilerini az oranda etkilediği belirlenmiştir (Floyd ve ark., 2016). Eğer okul öncesi dönemde olan tipik gelişim gösteren çocuğun, özel gereksinimli kardeşinden daha büyük olması, yoğun ebeveyn baskısı ve kardeş kıskançlığına neden olabilmekte, özel gereksinimli çocuk daha küçükse, ebeveynlerinin ilgisini çekmek için kardeş bakımında ebeveynlerle yarışabilmekte ve uygun olmayan davranışları taklit edebilmektedir (Bayhan ve Yükselen 2001). Alanyazındaki çalışmalarda bulgumuzu destekleyen çalışmalar mevcut olmakla birlikte aksi görüş bildiren çalışmalarda bulunmaktadır. Bu bulgu araştırmaya katılan ailerin tutumlarıyla doğrudan ilişkilili olduğunu düşündürmektedir. Eğer aileler çocuklarına karşı eşit tutum sergiler ise doğum sırası kardeş ilişkilerini etkilemez fakar tam tersi durum söz konusu olduğunda kardeş ilişkilerinin doğrudan etkileneceğini akla getirmektedir.

Kardeşin engel durumu, ihtiyaçlarının yoğun olması aileye olan bağlılığı arttırmakta, dolayısıyla aile içi ilişkilerde ve rollerde değişikliğe neden olmaktadır. Aile, özel gereksinimi olan çocukla ilgilenirken diğer tipik gelişim gösteren kardeşi ihmal edebilmekte ve bu durumda ihmal edilen kardeşte hem anne babaya hem de engelli kardeşe yönelik saldırgan davranışları ortaya çıkarabilmektedir (Gürsoy ve Sezer, 2020). Çalışmada 12-18 yaş arasında özel gereksinime sahip kardeşi olan tipik gelişim gösteren kardeşlerin fiziksel saldırganlık puanının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte çizilen resimlerde de tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimi olan kardeşlerinin problem davranışlarını resimlerine yansıttıkları görülmüştür. bu durumu yansıtan çocukların kardeşlerinin otizm olduğu ve yaşça büyük olduğu görülmüştür. Erden ve Akçakın (2001), çalışmalarında davranış problemi olan otizmlı çocukların kardeş ilişki örüntülerine baktıklarında otizmlı çocuklar, gelişimi seyrinde olan çocuklara göre daha fazla sorun gösterdiğini bulmuşlardır. Walton ve Ingersoll (2015), çocuklardan birinin otizm diğerinin ise tipik geliştiği çalışmasında, kardeş ilişkileri her ikisinin de birlikte olduğu ilişkilerden daha fazla kaçınma içerdiğini bulmuştur. Otizmlı kardeşin engel durumu ağırlaştıkça kardeşlerin uyum düzeylerinin azaldığı Smith ve ark. (2015) tarafından alan yazına yansımıştır. Sınanmış ve Kolburan (2019) otistik kardeşi olan ve olmayan tipik gelişim gösteren kardeşlerle yapmış oldukları çalışmada, otistik kardeşi olanların sosyal kaygı düzeyleri anlamlı olarak daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Bu çalışmalarda da görüldüğü gibi engelli kardeşin yaşıyla, engel durumuyla tipik gelişim gösteren kardeşlerin davranışlarının etkilendiği ortaya çıkmıştır. Annelerin destek olmayan tutumları karşısında çocukların kardeşlerine yönelik uzak durma-çekinme ve fiziksel saldırganlık davranışları artmakta, annelerrin destekleyici olmayan davranış örüntüleri azaldıkça çocukların kardeşlerine gösterdikleri uzak durma-çekinme ve fiziksel saldırganlık davranışları azalmaktadır (Kishalı ve ark., 2022).

Annelerin fiziksel saldırganlık puanının ve anne çekinme puanının özel gereksinimli çocuğunda davranış problemi olan annelerde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmada kardeşlerden K9 “Kardeşim çok bağıyor etrafına bize zarar veriyor ve bu beni korkutuyor” şeklinde özel gereksinimli kardeşinin

problem davranışını resmine yansıttığı ve bunu dile getirdiği saptanmıştır. Sani Bozkurt ve Elumar (2021) yaptıkları çalışmalarında tipik gelişim gösteren kardeş şiddeti yaşadığını bulmuşlardır. Anne babaların tipik gelişim gösteren çocuklarının özel gereksinimli kardeşlerine yönelik şiddet eğilimleriyle ilgili bilgi aktarmazken, çalışmalarına katılan yedi ebeveyn özel gereksinimli çocuklarının tipik gelişim gösteren kardeşlerine şiddet gösterdiğini dile getirmişlerdir. Yine bu çalışmada tipik gelişim gösteren kardeşlerden dördü çizdikleri mutsuz aile resimlerinde ya sadece özel gereksinimli kardeşlerini çizmiş ya da kardeşlerinden şiddet gördükten sonraki ruh hallerini yansıtan şekilde çizimler yapmışlardır. Kardeşlerin birbirine karşı gösterdikleri şiddet ve zorbalığın çok yaygın olduğu bilinirken, kardeşlerin birbirlerine karşı bu davranışlarda bulunmasında en önemli faktörün ebeveyn tutumlarının olduğu görülmektedir. Çalışmada altı özel gereksinimli kardeşin şiddet göstermesinin temelinde davranış problemlerinin yattığı belirlenmiştir (Plamondan ve ark., 2021). Petalas ve ark., (2011)' de yaptıkları çalışmalarında otizm tanılı kardeşi olan 5-17 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren kardeşlerin kardeşleriyle olan ilişkilerinde otizmli kardeşlerin problem davranışlarının aralarındaki kardeş ilişkilerini doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir. Son yıllarda Travers ve ark. (2020) tarafından yapılan çalışmalarında tipik gelişim gösteren çocuklar otizm tanılı kardeşlerine karşı olumlu tutumlar sergiledikleri ancak otizm tanılı kardeşlerin problem davranışı sergilemeleri aralarındaki, ilişkiyi bozan en önemli unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgular ışığında çalışmanın hem nicel hem de nitel bulguları kardeşlerin problem davranışlarının kardeş ilişkilerini etkilediği görüşü ile paralellik göstermektedir. Alan yazında Eliçin ve Diken (2011) tarafından yapılan çalışmada fiziksel saldırganlık üzerinde ailenin gelir durumu ve bilgi düzeylerinin etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca fiziksel olarak saldırganlık ve uzak durma maddelerinin puanlarının yüksek çıkması alan yazınla paralel olmasına rağmen özel gereksinimi olan çocuğun tanısı otizm olan kardeş ilişkilerinde saldırganlık etkisinin göz önüne bulundurulması gerekmektedir.

Araştırma sonunda, toplam anne puanı, anne ilgili olma puanı, anne empati puanı, toplam kardeş puanı, kardeş ilgili olma puanı, kardeş empati puanları

özel gereksinimli çocuk ile annenin anlaşma durumları arasında çok iyi anlaşanlardayüksek olarak saptanmıştır. Literatür incelendiğinde, Feinberg ve ark. (2012), çalışmalarında engeli olan çocuklar, tipik gelişim gösteren ve sağlıklı olan ergenler ve ailelerinin aile sistemleri ve kardeşlerin birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamışlardır. Çalışmalarının sonucunda aile içinde kurulan ilişkilerin kardeşleri hem olumlu hem de olumsuz etkilediği, gelişim dönemleri farklı olan kardeşlerdeki farkların kurulan ilişkiyi olumsuz etkilediği görülmüştür. Shivers ve ark. (2013) özel çocuğa sahip annelerle yaptıkları çalışmalarında annenin anksiyete durumlarının ve problemlere olan yaklaşımının, kardeşler arasındaki çatışmaları etkilediğini görmüşlerdir. Petalas ve ark. (2012), çalışmalarında kardeşler arasındaki ilişki ile aile içinde duygusal destekle ilişkili olduğunu ve kardeşler ilişkilerinin orta ergenlikte arttığını bulmuşlardır. McHale ve ark. (1989), çalışmalarında aile ilişkileri, aile yapı ve dinamiklerinin özel gereksinimi olan çocuklar ve ergenlik döneminde olan kardeş ilişkileri en çok etkileyici faktörler olarak bulmuşlardır. Seltzer ve ark. (1997) otizm olan çocukların ergen kardeşleriyle yaptıkları çalışmada, kardeşler arasındaki problemlerin; aile yapısının sağlıklı olmaması ve aile problemlerinden kaynaklandığını bulmuşlardır. Alan yazındaki birbirinden farklı çalışmaların bulguları araştırmanın sonucunu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Araştırma sonunda, toplam anne puanı ile tipik gelişim gösteren çocuk ile özel gereksinimli kardeşin anlaşma durumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. “Kardeşinle bir gününü çiz” yönergesinin verildiği ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin hepsinin çizimlerinde özel gereksinimli kardeşlerine yer verdiklerini, çizimde bazılarında anne-babaların, bazılarında babaanne-dedelerin bazılarında da arkadaşların özel gereksinimli kardeşle beraber çizildiği bulunmuştur. Bu durum tipik gelişim gösteren çocukların özel gereksinimli kardeşlerini kabul edip benimsediklerini yansıtmaktadır. Sani Bozkurt ve Elumar (2021)’de yaptıkları araştırmalarına katılan tipik gelişim gösteren kardeşler aile temalı resimlerinde tüm aile bireylerine yer vermişler ve kişi figürlerini kendilerine göre önem sırasına göre çizmişlerdir. Bu bulgu da tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimli kardeşlerini aile sistemi içinde kabul ettiği

görüŖüyle uyuŖmaktadır. Aksoy ve Berçin-Yıldırım (2008)'in araŖtırmasında da, tipik gelişim gösteren kardeşler, özel gereksinimli kardeşlerinin tanıları birbirleriyle olan ilişkilerinde önemliyken, kardeşlerini kabul etme durumlarında özel gereksinimli kardeşin tanıli olması kabul durumlarında bir değişikliğe neden olamamakta olduğuna yer vermiştir. Alan yazındaki çalışmalar tipik gelişim gösteren kardeşlerin sıcak ve güvenli bir aile içinde kardeşlerinin engellerini fark etmediklerini bulmuştur. Mevcut çalışma dahil olmak üzere alan yazındaki çalışmaların bulguları, tipik gelişim gösteren kardeşlern özel gereksinimli kardeşlerini bir bütün olarak kabul etmektedir.

Tipik gelişim gösteren kardeş ile özel gereksinimli kardeşin genellikle iyi anlaşması ve kabul etmesi durumunda; toplam anne puanının, anne nazik olma puanının, anne ilgili olma puanının, anne empati puanının, toplam kardeş puanının, kardeş nazik olma puanının, kardeş ilgili olma puanının ve kardeş empati puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde bu bulguyu destekleyici çalışmaların olduğu görüşmüştür. Floyd ve ark. (2016), zihinsel engelli çocuklarda kardeş ilişkilerine yönelik yapmış oldukları çalışmalarında, tipik gelişim gösteren ve zihinsel engelli olan kardeşler beraber vakit geçirdiklerinde kardeş ilişkilerinde yakınlığın arttığı çatışmanın azaldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Altuğ Özsoy ve ark. (2006) ve Ünal ve Baran (2012) gibi alan yazında çalışmalara bakıldığında; kardeş ilişkilerinde iki kardeşin birbirine karşı çekimser durmalarında en büyük rolün aile ilişkilerinde sorun olan yapılarda olduğu belirlenmiş. Üstündağ ve Bumin (2014), tipik gelişim gösteren kardeşin, engeli bulunan çocuğa yönelik tepki ve hislerini her zaman belli etmediği bunu ondan uzak durarak onu yok sayarak yaptığı bulunmuştur. Kao ve ark. (2012), engeli bulunan kardeşte fiziksel olarak saldırgan davranışların var olması tipik gelişim gösteren kardeş ile olan ilişkilerini derinden etkilediği bulunmuştur.

Tipik gelişim gösteren ergenin günlük yaşamında engelli olan kardeşiyle sosyal, uyum vb. gibi alanlarda sorunlara neden olduğu görülmüştür. Alan yazında aile işlevlerinin kardeş ilişkilerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu, bu durum

tipik gelişim gösteren çocuğun engeli bulunan kardeşinden uzak durduğu bilgisine erişilebilir. Bu çalışmaların ise olumsuz durumlar karşısında kardeş ilişkilerinin etkilendiği ile açıklanabilir. Kardeşler aileye yeni bir birey katıldığında onun mutluluğu yaşamakta, fakat katılan yeni birey özel gereksinimli olduğunda ailede üzüntü başta olmak üzere birden çok olumlu ve olumsuz duygular yaşanmakta ve bunlar kardeşe yansıtılmaktadır (Akök,2003). Çocuk çizimlerine dair yapılan araştırmalarda çocukların hayatları, aileleri, ruhsal durumları, okul ve çevre ilişkilerine dair bilgiler sunduğu bilinmektedir. Çocuklar, genellikle düşündüklerine en yakın olanları resimlerine yansıtmaktadır (Çelik,2018). Alanyazında da Sayıl (2004)'ın yaptığı araştırmada çocukların kendi duygularını ifade ederken çizimin etkin şekilde kullanılabileceğini vurgulamıştır. Araştırmanın nitel boyutunda çocukların çizmiş oldukları resimlerde çocukların büyük kısmının kendilerini mutlu, özel gereksinimli kardeşlerini ise üzgün çizdikleri bulunmuştur. Bu bulgular ışığında çizilen resimlerde çocukların kardeşleri somut şekilde mutsuz şekilde gördüklerini ifade ederken, oyun oynarken, etkinlik yaparken, alışveriş gibi aileyle beraber paylaşımlarda tipik gelişim gösteren çocuklar kendilerini iyi hissettiklerini yansıtmaktadırlar. Özel gereksinimli kardeşlerini mutsuz olarak çizilmesinde kıskançlık gibi olumsuz duygularında payı olabilir. Alan yazındaki bilgiler ve bulgular kardeş kıskançlığında kardeşlerin özel gereksinimi olan kardeşlerini “unuttukları”, yamuk, güzel olmayan ve aile üyelerinden farklı şekillerde çizdikleri belirlenmiştir. Resimlerde kardeşleri kabul etmeme, kardeş kıskançlığının bir yansımasıdır (Çankırılı, 2015; Davido, 2017; Yavuzer, 2019).Bu bulguya dayanarak tipik gelişim gösteren çocukların kendilerini çocuğunlukla mutlu çizerken kardeşlerini mutsuz çizmesiyle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Özel gereksinim ihtiyacı olan bir kardeşin var olması, tipik gelişim gösteren çocukların üzerinde olumlu ve olumsuz duygusal ve davranışsal ifadelere neden olmaktadır. Bu bilgi ışığında engeli olan kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların olumlu davranışları; hoşgörü, empati kurma, sorumluluk, yardımseverlik, sabırlılık iş birliği gibi istenik davranılarken; engeli olan kardeşi yük görme, kırgınlık, utanma, ilgi ihtiyacı, suçluluk hissetme gibi olumsuzluk

içeren davranışlar sergiledikleri de bildirilmiştir. Literatürde özel gereksinimi olan kardeşe sahip gelişimi tipik seyreden çocukların ebeveynlerince az ilgi duyulduğu ve ihmal edildikleri hissini sıklıkla yaşadıkları bilinmektedir (Fazlıoğlu ve ark., 2016). Araştırmada çizilen resimlerde değiştirmek istenen detaylarda ebeveynlerin tutum ve davranışlarının değiştirilmek istendiği ifade edilmiştir. Bu durum Wolf ve ark. (1998); Petalas ve ark. (2009) yaptıkları çalışmada özel gereksinimi olan kardeşlerin ebeveynlerince ayrıcalık gördüklerini belirtmelerinin, kardeş kıskançlığını etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bu kıskançlık durumundan rahatsız olan çocukların çizimlerinde anne babalarını değiştirmek istediklerini düşünebileceklerini akla getirmiştir. K10 “Annemin sürekli kardeşimle olmasını değiştirmek isterdim” demesiyle ifade edilebilir.

Bengisu ve Akkaynak (2021), araştırmalarının sonucunda, dört buçuk altı yaş aralığındaki çocuklarının ‘kardeş’ ile ilgili resimlerinde daha fazla duyguya yer verdikleri gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında çizilen resimlerde ve ardından yanıtlanan resim bilgi formunda çocukların neredeyse tamamına yakınının gerek kendisinin gerek özel gereksinimli kardeşinin gerekse de anne babasının yaşadığı duyguyu yansıttıkları görülmüştür.

Çalışma kapsamında çocukların çizmiş olduğu toplam 15 resimde de kişilerin ve eylemlerin olduğu görülmektedir. Çizilen resimlerde var olan kişilerin bir duyguyu ifade ettikleri, var olan bir durumu ortaya koymaya yönelik çizimlerin olduğu görülmektedir. Resimleri; abartılı çizgiler, eksik bırakılma, büyüklük gibi faktörler açısından çocuk çizimlerinin verilmek istenenleri anlama konusunda büyük bir destek sağlamaktadır (Marvin Klepsch ve Laura Logie,1982). Örneğin çocukların resimlerinde en fazla hangi figüre yer verdikleri, en çok hangi davranış kalıplarını çizdiklerini, en çok hangi türden duyguları hissettiklerini resimler yoluyla ortaya çıkarmıştır. Çocukların kardeş resminin çiziminde kullandıkları figürlere bakıldığında en çok yer verdiklerini figürün ‘insan’ olduğu saptanmıştır. Bu figürlerin anne, baba ve bebek olduğu belirlenmiştir (Bengisu ve Akkaynak, 2021).

Alanyazında kardeş ilişkilerine yönelik resim kullanılarak yapılan çalışmalardan biri olan Metin ve Üstün (2013)'de altı yaşında olan 51 çocuğun çizmiş oldukları aile resimlerini incelemiş ve sonunda, kardeşlerin yaş farkının fazla olmasının, birden fazla kardeşin olması, üvey kardeşin olması gibi durumların dezavantaj yarattığını saptamıştır. Kardeşlerin resimde çizilmemesi, yeni doğan kardeşin en son ve en küçük çizilmesi veya anne babadan uzak çizilmesi gibi durumlarla karşılaşmıştır. İşte bu durumlar çocukların kendi hayalinde olan ailenin yansıması olduğu düşünülebilir. Mevcut çalışmada da kardeşlerden birinin özel gereksinimli olması da bir dezavantajdır. Bu yüzden tipik gelişim gösteren çocuğun kardeşini mutsuz çizerken kendini mutlu çizmesi ve resimde kardeşlerine ilişkin detayları değiştirmek istemesi bu bulguyla paralellik göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren çocuklar ve annelerin özel gereksinimli çocukla ilişkilerinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmanın sonucunda; yapısı, annenin yaşı, babanın yaşı, aile ailedeki çocuk sayısına göre Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından alınan puanlarda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bununla birlikte tipik gelişim gösteren çocuğun cinsiyeti, yaşı ve doğum sırasına göre Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından elde edilen puan ortalamalarında anlamlılık olduğu saptanmıştır. Ayrıca özel gereksinimli çocuğun yaşı, tanısı ve problem davranış durumu göre Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarından elde edilen puan ortalamaları arasında da anlamlılık belirlenmiştir. Özel gereksinimli çocuk ile hem tipik gelişim gösteren çocuğun hem de annenin anlaşma durumları arasında da anlamlı fark olduğu araştırmanın sonunda ortaya konmuştur. Çalışmada anne öğrenim durumu, baba öğrenim durumu; özel gereksinimli çocuğun cinsiyet ve doğum sırasına göre Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği alt boyutlarında anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tipik gelişim gösteren çocuk ile özel gereksinimli çocuğun anlaşma durumları; özel gereksinimli çocuk ile annenin anlaşma durumlarında Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden alınan alt puanlarda anlamlılık görülmüştür.

Tipik gelişim gösteren kardeşlerin özel gereksinimi olan kardeşlerini tüm resimlerde çizdikleri ve çocuğunlukla çekirdek ailelerini çizdikleri, tipik gelişim gösteren çocukların genellikle çizdikleri resimde kardeşleri ve anne babaları ile oyun oynadıklarını, televizyon seyrettikleri, yemek yediklerini ifade ettikleri, özel gereksinimli kardeşlerini resimlerinde mutsuz çizerken, kendilerini mutlu resmettikleri, resme yönelik değiştirmek istedikleri sorulduğunda kardeşinin özel gereksiniminden kaynaklı durumları ve anne babanın tutum ve davranışlarını

değiştirmek istedikleri ve çizdikleri resimlere duygu ve faaliyet odaklı isimler verdikleri görölmüştür.

Yapılan bu çalışmanın sonucuna istinaden, elde edilen bulgular dahilinde diğeri araştırmacılar ve özel gereksinime sahip çocuklu aileler için şu önerilerde bulunulabilir.

Ebeveyn ve tipik gelişim gösteren kardeşlerin, özel gereksinimli çocuk ile yaşamaları muhtemel problemlerin önüne geçmek için tanı sonrası detaylı aile bilgilendirilmelerinin yapılması için aile eğitimleri düzenlenebilir.

Ailelere, devlet ve kamu kuruluşları aracılığı ile yaşanabilecek zorlukları en aza indirmek için hem danışmanlık hem de psikoterapi sürecinin sağlanması, ailelerin birlikte vakit geçirmelerine olanak tanıyan etkinlikler düzenlenmesi önerilebilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip aile bireylerinin beraber olduğu odak grup çalışmaları veya çevrimiçi eğitimler düzenlenebilir.

Özel gereksinimli çocukların eğitimi için gittiği kurumlarda kardeşleri ile birlikte zaman geçirmesi ve kardeşler arası uyumun artırılması için uygun ortamların sağlanması için kurumların desteklenmesi önerilebilir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocuklara yaşadıkları sorunlara ilişkin müdahale programları veya koçluk programları oluşturulabilir.

Özel gereksinimli kardeşe sahip olan tipik gelişim gösteren çocuklarla görüşme teknikleri aracılığıyla daha detaylı bilgi edinilen nitel çalışmalar yapılabilir. Kardeş ilişkilerinin çok yönlü değerlendirilmesine yönelik boyamsal ve karma desen araştırmalar da gerçekleştirilebilir.

Çalışmada tipik gelişim gösteren kardeşler özel gereksinimli kardeşinde fiziksel belirtileri daha iyi anlayıp resmettiği görülürken, fiziksel belirtinin az ya da hiç olmadığı otizm, zihin engeli gibi tanılarda kardeşleri anlamakta ve o kardeşlerin duygularına davranışlarına yönelik çizimleri aktarmakta güçlük yaşadıkları görülmüştür. Bu nedenden dolayı özel gereksinimli kardeşin engeli hakkında tipik gelişim gösteren çocuklar daha iyi bilgilendirilmeli ve özel gereksinimli kardeşlerin eğitim sürecine dahil edilebilir.

Kardeş ilişkilerinde yaşanan çatışma ve kardeş şiddetinde ailenin çok önemli bir rol oynadığı alanyazında ortaya konmuştur. Bu yüzden anne babalar özel gereksinimli çocuklarının problem davranışlarıyla baş edebilmek için davranış değiştirme ve baş etme teknikleri açısından bilgilendirmelerine yönelik danışmanlık hizmetleri sunulabilir.

ÖZET

Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi

Özel gereksinimli olan bireyin bağımsız yaşam sürmesi için anne ve tipik gelişim gösteren kardeşin desteği kaçınılmazdır. Bu nedenle özel gereksinimli çocukla kurulan iletişimin ve etkileşimin önemi oldukça büyüktür. Bu araştırmada özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların ve annelerin özel gereksinimli çocukla ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma karma araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın nicel çalışma grubunu, Çanakkale ve İzmir ilinde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden 70 özel gereksinimli çocuğun 8-12 yaş arası tipik gelişim gösteren kardeşi ve annesi oluştururken; nitel çalışma grubunu da araştırmaya katılmayı ve resim çizmeyi kabul eden 15 tipik gelişim gösteren kardeş oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, çocuk ve aileleri ile ilgili bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, anne ve tipik gelişim gösteren kardeşlere yönelik Schaeffer-Edgerton (1979) ve Mc Hale ve ark. (1986) tarafından geliştirilen, Ahmetoğlu ve Aral tarafından (2008) Türkçeye uyarlanan ve geçerlik-güvenirliliği yapılmış olan “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” ve araştırmacı tarafından oluşturulan ve kapsam geçerliği yapılan “Resim Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırmada nicel verilerin analizinde SPSS paket programı, nitel verilerin analizinde de içerik analizi kullanılmıştır. Annelerin ve 8-12 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren çocukların özel gereksinimli çocukla arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan araştırma sonucunda; annenin yaşı, babanın yaşı, aile yapısı, ailedeki çocuk sayısı, özel gereksinimli çocuğun tanısı, yaşı ve problem davranış durumu, tipik gelişim gösteren çocuğun cinsiyeti ve yaşı, tipik gelişim gösteren çocuk ile özel gereksinimli çocuğun anlaşma, özel gereksinimli çocuk ile annenin anlaşma durumlarıyla kardeş davranışı değerlendirme ölçeği arasında anlamlı bir farklılık bulunurken, çizilen resimlerden elde edilen bulgulara da tipik gelişim gösteren kardeşler resimlerinde çekirdek ailelerini çizdikleri ve resimde özel gereksinimli kardeşlerini mutsuz olarak çizerken kendilerini mutlu şekilde çizdikleri bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak ailedeki tüm bireylerin özel gereksinimli çocuk ile kaliteli zaman geçirmesi ve özel gereksinimli çocukların bilgi ve ihtiyaçlarına yönelik tipik gelişim gösteren kardeşlerin bilgilendirmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kardeş İlişkileri, Özel Gereksinimli Çocuk, Anne-Çocuk İlişkisi

SUMMARY

An Investigation of the Relationships of 8-12 Years Old Typically Developing Children with Special Needs Siblings and their Mothers with the Special Needs Child

The support of the mother and the sibling with typical development is inevitable for the individual with special needs to lead an independent life. For this reason, the importance of communication and interaction with the child with special needs is very important. In this direction, it is aimed to examine the relationships of children with special needs and typically developing children and mothers with special needs children. This study was carried out using mixed research method. The quantitative study group of the research consisted of 70 special-purpose children who continue to special education and old age in Çanakkale and İzmir, and their siblings and mothers who show adult development between the ages of 8-12; 15 studies that also agree to maintain the skill set and to draw from the typical developmental chest fraternity. As a data collection tool in the study, the leaked "General Information Form" by the researcher in order to obtain information about children and their families, and Schaeffer-Edgerton (1979) and Mc Hale et al. (1986), adapted into Turkish by Ahmetoğlu and Aral (2008) and validated and validated, the "Schaeffer Sibling Behavior Scale" and the "Picture Information Form" targeted by the researcher and whose scope was validated were used. In the research, SPSS package program was used in quantitative data analysis and content analysis was used in qualitative data analysis. As a result of the research conducted between mothers and individuals with general development between the ages of 8-12 with special-purpose children; mother's age, father's age, family structure, number of children in the family, characteristics of children with special characteristics, children and problem behavior status, gender and age of the child with general development, agreement between child with typical development and child with special wishes, agreement between child with special wishes and mother with siblings While they found an impression between the behavioral evaluation periods, the siblings who showed permanent improvement in the drawings obtained from the drawings drew their nuclear families in their pictures, and in particular, they drew themselves happily when drawing their siblings as unhappy. According to the result obtained from the research, it was revealed that all members of the family spend quality time with the child with special purposes, and children with general development for information and purposes for children with special consumers are informed.

Keywords: Sibling Relations, Special Needs Child, Mother-Child Relationship.

KAYNAKLAR

- ADLER A (2003). Yaşama sanatı (Çev.K. Şipal). Say Yayınları. İstanbul
- AHMETOĞLU E (2004). Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- AHMETOĞLU E, ARAL N (2008). Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. Kastamonu Eğitim Dergisi, **16**(2):379-388.
- AKKÖK . (2003). Farklı özelliğe sahip olan çocuk aileleri ve ailelerle yapılan çalışmalar. A. Ataman (Ed.) Özel Eğitime Giriş. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- AKSOY A, YILDIRIM BERÇİN G (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, **8**(3): 751-779.
- ALTUĞ ÖZSOY S, ÖZKAHRAMAN Ş, ÇALLI F (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum*. **3**(9): 69-77.
- ANGIN E, ERDEN G(2015). Otizm ve özgül öğrenme güçlüğü tanısı almış çocukların sağlıklı kardeşlerin psikolojik uyumu, kardeş ilişkileri ve algıladıkları anne kabul-reddi. *Klinik Psikoloji Dergisi*, **6**(1): 123-141.
- AR Ö, ŞEN M, MELEKOĞLU M(2022). Erken çocuklukta özel eğitimde ailenin rolü. *Trakya Eğitim Dergisi*, 637-646.
- ARAL N, GÜRSOY F (2012). Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş. MorpaYayıncılık, İstanbul.
- ARAL N, KADAN G (2018). Çocuk Yetiştirme Tutumları. K. Tepeli ve E. Durualp içinde, *Aile Yaşam Döngüsü*. Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- ARIKAN ÇOLAK D (2019). Özel gereksinimli ve sağlıklı kardeşe sahip bireylerde ebeveynleşme olgusu ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- ARMAHAN S (2022). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların kardeş ilişkilerinin incelenmesi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Engelli Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi. Edirne.
- ASLANTÜRK H, KESEN N F ve DAŞBAŞ S (2020). Üniversite öğrencilerinin aile aidiyetinin aileye ilişkin değişkenler açısından incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **31**(4):1579-1598.
- ATASOY S (2002). Engelli (Otistik) kardeşe sahip olan bireylerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- ATMACA R, GÜLTEKİN AKDUMAN G, ŞEPİTÇİ SARIBAŞ M (2021). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal beceri düzeylerinin annelerin empati becerileri ile ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, **20**(77): 134-151.
- AVİELİ H, BAND-WINTERSTEİN T, ARATEN BERGMAN T (2019). Sibling relationships over the life course: Growing up with a disability. *Qualitative health research*, **29**(12): 1739-1750.
- AYSAN F ve ÖZBEN Ş (2007). Engelli çocuğu olan anne babaların yaşam kalitelerine ilişkin değişkenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22).
- BÅGENHOLM A ve GİLLBERG C (1991). Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population- based study. *Journal of intellectual disability research*, **35**(4): 291-307.
- BALTAŞ Z (2007). Sağlık Psikolojisi. Halk Sağlığında Davranış Bilimleri. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BANK S, KAHN D (1982). The Sibling Bond. Basic Book, 12-18.
- BARR J, MCLEOD S ve DANİEL G (2008). Siblings of children with speech impairments: Cavalry on the hill. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, **39**, 21-32.
- BAUMRİND, D. (1980). New directions in socialization research. *American psychologist*, **35**(7): 639.
- BAYER A (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, **4**(8): 101-129.
- BAYHAN P ve YÜKSELEN A (2001). Engelli kardeşleri olan çocukların kardeş ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **11**, 190-205.
- BEKAR R, UZUNER Y ve ÇOLAKLIOĞLU O (2021). İşitme kayıplı çocuğu olan annelerin çocuklarına ilişkin gereksinimler ve destekler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, **22** (1): 31-59.
- BENDERİX Y ve SİVBERG B (2007). Siblings' experiences of having a brother or sister with autism and mental retardation: A case study of 14 siblings from five families. *Journal of Pediatric Nursing*, **22**(5): 410-418.
- BENGİSU F ve AKKAYNAK M (2021). Bir okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların kardeş çizimlerinin incelenmesi. *International Primary Education Research Journal*, **5**(1): 29-45.
- BEN-ITZCHAK E, NACHSHON N, ZACHOR D A (2019). Having siblings is associated with better social functioning in autism spectrum disorder. *J Abnorm Child Psychol*. **47**:921-31.
- BLACKWILL T (2013). Factors affecting daily stress in siblings of children with special needs. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, fort Hays State University.

- BOCCIO C M ve BEAVER K M (2019). Further examining the potential association between birth order the personality: Null results from a national sample of American siblings. *Personality and Individual Differences*. 139,125-131.
- BOSSARD J, BOLL E (1956). Adjustment of siblings in large families. *American Journal of Psychiatry*,112(11): 889-892.
- BOUCHARD D ve TETRAULT S (2000). The motor development of sighted children and children and moderate low vision aged 8-13. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, **94**: 564-574.
- BOZBEY AKALIN A (2005). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların abla ve ağabeylerinin sosyal beceri düzeyi ve kardeş ilişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- BUHRMESTER D, FURMAN W (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child development*, **61**(5): 1387-1398.
- BULUT S ve KARAMAN H B (2018). Engelli bireylerin cinsel, fiziksel ve duygusal istismarı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, **19**(2): 277-301.
- BÜYÜKÖZTÜRK Ş,KILIÇ-ÇAKMAK E, AKGÜN Ö E, KARADENİZ Ş ve DEMİREL F (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi
- CANATAN K, YILDIRIM E (2011). *Aile sosyolojisi*. İstanbul : Açılım.
- CRESWELL J W, TASHAKKORIA (2007). Developing publishable mixed methods manuscripts.Journal of Mixed Methods Research, **1**: 107-111.
- CRESWELL JW (2013). Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. Çeviri Editörü:Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir. Siyasal Yayıncılık, Ankara.
- CICIRELLI V (1991). Sibling relationships in adulthood. *Marriage&Family Review*, **16**(3-4): 291-310.
- ÇAĞDAŞ A (2012). *Anne-Baba-Çocuk İletişimi*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- ÇANKIRILI A (2015). Çocuk resimlerinin dili. (6. baskı). İstanbul: Zafer Yayınları.
- ÇELİK F Y (2018). 9-12 yaş grubu çocukların çizdikleri resimlerle depresyon, kaygı ve özsaygı değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DANIŞ A (2006). Davranış bilimlerinde ekolojik sistem yaklaşımı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, **9**(9): 45-54.
- DARLİNG N, STEİNERBERG L (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological bulletin*, 487.
- DAVİDO R (2017). Çocuğunuzu resimlerinden keşfedin. (Çev: E. Çakmak). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

- DAVIDOV M ve GRUSEC J E (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, **77**(1): 44-58.
- DAVIS K (2010). The psychological adjustment of siblings of children with disabilities. *The Role Of The Family And Wider Social Community*. Melbourne: RMIT University.
- DEMİR G, ÖZCAN A, KIZILIRMAK A (2012). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Depresyon Düzeylerinin Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, **13**(4).
- DEW A, BALANDİN S ve LLEWELLYN G(2008). The psychosocial impact on siblings of people with lifelong physical disability: A review of the literature. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, **20**: 485–507.
- DEW A, LLEWELLYN G ve BALANDİN S (2014). Exploring the later life relationship between adults with cerebral palsy and their nondisabled siblings. *Disability and Rehabilitation*, **36**: 756–764.
- DIENER M L, ANDERSON L, WRIGHT, C. A., & DUNN, M. L. (2015). Sibling relationships of children with autism spectrum disorder in the context of everyday life and a strength-based program. *Journal of Child and Family Studies*, **24**: 1060-1072.
- DOĞAN A (2010). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde akran zorbalığının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, **17**(3): 149-162.
- DUNN J ve KEDRICK C (1982). Siblings and their mothers: Developing relationships within the family. *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan*, 39-60.
- DUNN J (1983). Sibling relationships in early childhood. *Child Development*, 787-811.
- DUNN J (1996). Brothers and sisters in middle childhood and adolescence: Continuity and change in individual differences. In G. Brody (Ed.), *Sibling relationships: Their causes and consequences* (pp. 31–46). Norwood, NJ: Ablex.
- DUNN M, BURBİNE T, BOWERS C (2001). Moderators of stress in parents of children with autism. *Community mental health journal*, **37**(1): 39-52.
- DUYGUN T, SEZGİN N (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*.
- DYSON L L (1997). Fathers and mothers of school-age children with develop mental disabilities: parental stress, family functioning, and social support. *Am J Ment Retard*. **102**(3): 267-79.
- EAST P (2009). Adolescents' relationships with siblings.
- EGAN J, WALSH P (2001). Sources of stress among adult siblings of Irish people and with intellectual disability.

- EKŞİ H, YÜKSEL M, OTRAR M (2021). Özel Kardeşimle Yaşamak. Nobel Yayıncılık. Ankara.
- ELDER G (1996). Human lives in changing societies: Life course and developmental (R. B. Cairns, Dü.) *Cambridge studies in social and emotional development*.31-62.
- ELİÇİN Ö , DİKEN İ H (2011). Türkiye’de yaygın gelişimsel bozukluklar alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının gözden geçirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 12(2): 17-44.
- EPİK M, ÇİÇEK Ö, ALTAY S (2017). Bir sosyal politika aracı olarak tarihsel süreçte ailenin değişen/değişmeyen rolleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 35-58.
- ERDEN G ve AKÇAKIN M (2001). Otizmi olan çocuklar ve kardeşlerinin davranış sorunları ve kişilik özellikleri örüntüleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8 (3): 145-155.
- ERGİN E, ERGİN B ve ARSLAN KILIÇOĞŞU E (2022). Adler'in perspektifinden "Kardeş Metaforu". *Eğitim Bilimleri Alanında Uluslararası Araştırmalar XI*, 80-59.
- ERGİNOĞLU E S (2015). Kardeş ilişkileri, anne-baba tutumu, davranış ve uyum problemlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- ERİPEK S (1993). Zihinsel Engelli Çocuklar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ERİPEK S (1996). *Zihinsel Engelli Çocuklar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ERKAL M (2006). Sosyoloji. *Der Yayınları*.
- ERSTAD O (2019). The Routledge handbook of digital literacies in early childhood. Routledge.
- ERTÜRK B (2009). Entegre eğitimine katılan ve katılmayan engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- ERTÜRK Y (2018). Özel gereksinimli çocuğa sahip olan ve olmayan annelerin ilgili değişkenler açısından sosyal beceri düzeylerinin karşılaştırılması. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Programı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- EVCİMEN E (1996). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin (anne ve babaların) gereksinimlerinin belirlenmesi, Master'sthesis, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- FAZLIOĞLU Y, TEZEL D ve CANARSLAN H (2016). Engelli çocuğu olan aileleri anlamak. B. Gülen (Ed.) Aile yaşam dinamiği içinde (s. 215-235). Pelikan Yayıncılık, Ankara.
- FEINBERG MARK E, ANNA R. SOLMEYER, SUSAN M. MCHALE (2012). The third rail of family systems: Sibling relationships, mental and behavioral health, and preventive intervention in childhood and adolescence. *Clin Child Fam Psychol Rev*. 15(1): 43-57.

- FİSMAN S, WOLF L, ELLİSON D ve FREEMAN T (2000). A Longitudinal Study of Siblings of Children With Chronic Disabilities. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 369-375.
- FLOYD F J, COSTİGAN C L, RİCHARDSON S S (2016). Sibling relationships in adolescence and early adulthood with people who have intellectual disability. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 121(5):383-397.
- FRANC N, MAURY M, PURPER-OUAKİL D (2009). ADHD and attachment processes: are they related? *Encephale*, 35(3): 256-261.
- FURMAN W, BUHRMESTER D (1985). Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child development*, 448-461.
- GEÇTAN E (2008). *Psikoanaliz ve sonrası*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- GİRLİ A (1995). Normal zekalı kardeşlerin zihinsel engelli kardeşe yönelik kabul düzeylerinin belirlenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- GİTTİNS D (2011). Aile sorgulanıyor. İstanbul: Pencere.
- GOETTİNG A (1986). The developmental tasks of siblingship over the life cycle. *Journal of Marriage and the Family*, 703-714.
- GÜLTEKİN T, SEZER S (2017). Engelli ailelerinin yaşadıkları sosyal ve ekonomik sorunlar. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2): 81-100.
- GÜRSOY F, SEZER F (2020). Children with autism and sibling relationships. *Advances in Health Sciences Research*, 319-334.
- GÜVENÇ S (2016). Engelli kardeşe sahip çocuk ve ergenlerin kardeşlerine yönelik tutumları ile ebeveynlerinden algıladıkları kabul-red arasındaki ilişkinin incelenmesi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- HAJİZADA B (2022). Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerinin yaşam boyu öğrenme gereksinimleri. Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- HAMES A (2005). How younger siblings of children with learning disabilities understand the cognitive and social implications of learning disabilities. *European journal of special needs education*, 20(1): 3-19.
- HANVEY I, MALOVİC A, NTONTİS E (2022). Glass children: The lived experiences of siblings of people with a disability or chronic illness. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 32(5): 936-948.
- HALTMATOV S (2016). Çocuk Resimleri Analizi ve Psikolojik Resim Testleri. Pegem Akademi, Ankara.
- HARRİS S, GLASBERG B (2003). Siblings of children with autism: A guide for families. Bethesda.

- HASTINGS R P (2003). Brief report: Behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Autism and developmental Disorders*, **33**(1): 99-104.
- HELLER T, HSIEH K, ROWITZ L (1997). Maternal and paternal caregiving of persons with mental retardation across the lifespan. (46): 407-15.
- İŞİLOĞLU, B. (2006). Anksiyete ve depresyon tanısı ile izlenen evli kadınlarda aile içi şiddetin sosyodemografik faktörler, çift uyumu ve hastalıkla ilişkisi (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). İstanbul: T.C. Sağlık Bakanlığı Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi.
- JOY TSAI HW, CEBULA K, LIANG SH, FLETCHER-WATSON S (2018). Siblings' experiences of growing up with children with autism in Taiwan and the United Kingdom. *Res Dev Disabil*, **83**: 206-16.
- KAHRAMAN Ö ve KARADAYI N (2015). Engelli kardeşe sahip olan çocukların engelli kardeşleriyle deneyimlerine ilişkin görüşleri. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, **1**(2): 390-408
- KALECİK P (2013). Otizmli çocukların normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaşadıkları sorunlar. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Anabilim Dalı Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- KAMINSKY L ve DEWEY D (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, **31**(4): 399-410.
- KANDEL I, MERRICK J (2007). The child with a disability: parental acceptance, management and coping. *The Scientific World Journal*, 1799-1809.
- KANDİYOTİ D (1984). Türkiye'de ailenin değişimi: Toplum bilimsel incelemeler içinde. N. Eder içinde, *Aile yapısında değişme ve süreklilik: Karşılaştırmalı bir yaklaşım* (s. 15-34). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği .
- KAO B, ROMERO- BOSCH L, PLANTE W, LOBATO D (2012). The experiences of Latino siblings of children with developmental disabilities. *Child Care Health Dev*. **38**(4): 545-52.
- KARACA G S, BARLAS Ü, NEVİN ONAN N, ÖZ Y C (2013). 16-20 Yaş Grubu Ergenlerde Aile İşlevleri ve Kişilerarası İlişki Tarzının İncelenmesi: Bir Üniversite Örnekleme. *Balıkesir Health Sciences Journal*, **2**(3): 139-45.
- KARASAR N (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Nobel Yayıncılık. Ankara.
- KAVİ C (2021). Sinematerapinin 3.sınıf öğrencilerinin kardeş ilişkileri. Bahçeşehir üniversitesi, İstanbul.
- KAYILI G (2018). Aile ve Çocuk. K. Tepeli ve E. Durualp içinde, *Aile Yaşam Döngüsü*. Ankara: Hedef CS Basın Yayın.
- KILINÇ E (2018). Aile Yaşam Döngüsü. K. Tepeli ve E. Durualp içinde, *Aile Yaşam Eğitimi*. Ankara: Hedef CS Basın Yayın.

- KİSHALI Z, GÜLTEKİN AKDUMAN G ve ŞEPİTÇİ SARIBAŞ M (2022). Annelerin duygu sosyalleştirme davranışları ile okul öncesi dönem çocuklarının kardeş davranışları arasındaki ilişki. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **11**(31): 120-147.
- KNOFF H M (1986). The assesment of child and adolescent personality. [Erişim Adresi: http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=DxLjCB5FIVoC&oi=fnd&pg=PR5&dq=The+Assessment+of+Child+and+Adolescent+Personality&ots=s1OG_4_NIW&sig=eJYnrFnJjK8O9mamVV6ohiefGqg&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Assessment%20of%20Child%20and%20Adolescent%20Personality&f=false], [Erişim Tarihi: 27.03.2023].
- KOÇER ÇİFTÇİBAŞI H ve TEMEL F (2000). Suçlu ergenlerin empatik beceri düzeylerinin suçsuz ergenler ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, **1**(2): 37-46.
- KOPARAN Ş (2003). Özel ihtiyaçları olan çocuklarda spor. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, **17**(1): 153-160.
- KORKMAZLAR Ü (1992). 6-11 yaş ilkököl çocuklarında özel öğrenme bozukluğu ve tanı yöntemleri. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- KUO YC ve GERACİ LM (2012). Sister's caregiving experience to a sibling with cerebral palsy-The impact to daughter-mother relationships. *Sex Roles*, **66**: 544-557.
- KUZUCU Y (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi [The changing role of fathers and its impact on child development]. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, **4**(35): 79-89.
- KÜRTÜNCÜ M, ARSLAN N (2019). Sağlıklı ergen ve engelli kardeşler arasındaki ilişkinin aile işlevlerinden etkilenme durumunun incelenmesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslek Dergisi*, 366-379.
- LAKSHMI H V, GEETHA C V ve MURTHY K N (2009). Parental perspective towards the education of visually impaired children. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal*, **20**(2): 84-91.
- LAMB M R, TAMİS-LEMONDA C S (2016). The role of the father in child development. New York.
- LAMB M, SUTTON-SMİTH B (2014). Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan. New York: Psychology Press.
- LARDİERİ L A, BLACHER J ve SWANSON H L (2000). Sibling relationships and parent stress in families of children with and without learning disabilities. *Learning Disability Quarterly*, **23**(2): 105-116.
- LİMA-RODRÍGUEZ J S, BAENA-ARÍZA M T, DOMÍNGUEZ-SÁNCHEZ I ve LİMA-SERRANO M (2018). Intellectual disability in children and teenagers: Influence on family and family health. Systematic review. *Enfermería Clínica (English Edition)*, **28**(2): 89-102.

- LONGMUIR P E ve BAR-OR O (2000). Factors influencing the physical activity levels of youths with physical and sensory disabilities. *Adapted Physical Activity Quarterly*, **17**(1): 40-53.
- LUSTING D C, AKEY T (1999). Adaptation in families with adult children with mental retardation: impact of family strengths an appraisal. education and training in mental retardation and developmental. **34**(3): 260-270.
- MACKS R J ve REEVE R E (2007). The Adjustment of Non- Disabled Siblings of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1060-1067.
- MALGAZ GÜÇLÜ D (2018). *Engelli kardeşe sahip bireylerin kardeş tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.Gaziantep
- MARCENKO M O, MEYERS J C (1991). Mothers of children with developmental disabilities: Who shares the burden?. *Family Relations*, 186-190.
- MATTHEWS NL, GOLDBERG WA, LUKOWSKI AF (2013). Theory of mind in children with autism spectrum disorder: do siblings matter? *Autism Res*, **6**: 443–53.
- MC HALE S M, SLOAN J, SIMEONSSON R J (1986). Sibling relationships of children with autistic, mentally retarded and nonhandicapped brothers and sisters. *Journal of Autism and Developmental Disorder*, **16**(4): 399-413.
- MC HALE SM, GAMBLE WC (1989). Sibling relationships of children with disabled and nondisabled brothers and sisters. *Dev Psychol*, **25**(3): 421-9.
- MCHALE S, PAWLETKO T (1992). Differential treatment of siblings in two family contexts. *Child development*, **63**(1): 68-81.
- METİN Ö (2009). Ankara’da yaşayan altı yaşındaki yabancı uyruklu çocuklarla türk çocuklarının aile resimlerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- METİN ASLAN Ö ve ÜSTÜN E (2013). Kinetik aile çizim testinin stil ve hareket boyutları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, **6**(4):599-614.
- MEYER D, VADASAY P (2014). Living with a Brother or Sister with Special Needs: A book for sibs. University of Washington Press.
- MEYER KATHERINE A, BROOKE INGERSOLL ve DAVID Z HAMBRICK (2011). "Factors influencing adjustment in siblings of children with autism spectrum disorders." *Research in Autism Spectrum Disorders*,1413-1420.
- MİNNETT A M, VANDELL D L, SANTROCK J W (1983). The effects of sibling status on sibling interaction: Influence of birth order, age spacing, sex of child, and sex of sibling. *Child Development*, 1064-1072.
- MİNUCHİN S (1974). The use of structural family therapy in the treatment of intractable asthma. *American Journal of Psychiatry*, **131**(5): 535-540.

- MİTCHELL R E ve KARCHMER M A (2004). Chasing the mythical ten percent: parental hearing status of deaf and hard of hearing students in the united states. *Sign Language Studies*, **4**(2): 38-163.
- NAYLOR A, PRESCOTT P (2004). Invisible children? The need for support groups for siblings of disabled children. *British Journal of Special Education*, **31**(4): 199-206.
- NAZLI S (2021). *Aile Danışmanlığı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- NIELSEN K M, MANDLECO B, ROPER S O, COX A, DYCHES T, MARSHALL E S (2012). Parental perceptions of sibling relationships in families rearing a child with a chronic condition. *Journal of pediatric nursing*, **27**(1): 34-43.
- NOLEN-HOEKSEMA S, FREDRICKSON B, WAGENAAR W, LOFTUS G (2009). Atkinson & Hilgard's introduction to psychology. United Kingdom: Engage Learning.
- O'BRIEN K, SLAUGHTER V, PETERSON CC (2011). Sibling influences on theory of mind development for children with ASD. *J Child Psychol Psychiatry*, **52**: 713-19.
- ORSMOND GI, SELTZER MM (2000). Brothers and sisters of adults with mental retardation: gendered nature of the sibling relationship. *Am J Ment Retard*, **105**: 486-508.
- ÖZCAN C T (2002). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anne-babalarının empati düzeyi ve aile işlevlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ÖZEKEŞ M, GİRLİ A, YURDAKUL A, ARISOY M. (1998). Evlilik ilişkisinde engelli, çocuğa sahip olmanın rolü. *10. Ulusal Psikoloji Kongresi*.
- ÖZEN ÇINAR İ, KARTAL A, KORKMAZ ASLAN G (2017). Zihinsel engelli kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri. *Kesit Akademi Dergisi*, **3**(11): 230-244.
- ÖZENER K (2016). Otizmlı ve zihinsel engelli çocukların annelerinin otistik belirtiler gösterme eğilimleri. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, İstanbul.
- ÖZKAN Y, KILIÇ E (2013). Ailenin psiko-sosyal destek ihtiyacını karşılamada yeni bir model önerisi: Aile sağlığı merkezlerinde aile psiko-sosyal destek birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 25-44.
- ÖZKARAR F (2007). Nöropsikanaliz: Zihin ve beden ikilemine bir barış çağrısı. *Türk Psikoloji Bülteni*, **13**(40): 56-66.
- ÖZMEN D, ÇETİNKAYA A (2012). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadığı sorunlar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 35-49.
- PAK M (2020). Engelli kardeşi olan çocukların anneleri ile ilişkileri üzerine bir alan çalışması. *Turk Child Adolesc Ment Health*, **27**(1):33-9.

- PASLI F (2017). Cinsel istismara uğrayan çocukların ekolojik sistem yaklaşımı açısından incelenmesi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2): 39-53.
- PATTON MQ (2014). Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri. Çeviri Editörü: Mesüt Bütün, Selçuk Beşir Demir. Pegem Yayıncılık, Ankara.
- PETALAS M A, HASTINGS R P, NASH S, DOWEY A ve REILLY D (2009). "I like that he always shows who he is": The perceptions experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder, *International Journal of Disability Development Education*, 56(4): 381-399.
- PETALAS MA, HASTINGS RP, NASH S, HALL LM, JOANNIDI H, DOWEY A (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with Autism Spectrum Disorders: Environmental stressors and the Broad Autism Phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 6: 546-55.
- PLAMONDON A, BOUCHARD G ve LACHANCE-GRZELA M (2021). Family dynamics and young adults' well-being: The mediating role of sibling bullying. *Journal of interpersonal violence*, 36(9-10).
- POWELL T, OGLE P (1985). Brothers and sisters: A special part of exceptional families. Baltimore: Paul H. Brooks Publishing.
- RIVERS JW, STONEMAN Z (2003). Sibling Relationships when a child has autism: marital stress and support coping. *J Autism Dev Disord*, 33:383-394.
- ROBINSON N M, LANZI R G, WEINBERG R A, RAMEY S L, RAMEY C T (2002). Family factors associated with high academic competence in former head start children at third grade. *Gifted Child Quarterly*, 46(4): 278-290.
- RODOP Ş (2015). Çocuklarda kardeş ilişkileri kalitesi, uyum problemi, çatışma algısı ve ebeveyn kabul reddi arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. İstanbul.
- RODRIGUE J R, MORGAN S B ve GEFFKEN G R (1992). Psychosocial Adaptation of fathers of children with autism, down syndrome and normal development. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 249-264.
- ROPER S O, ALLRED D W, MANDLECO B, FREEBORN D, DYCHES T (2014). Caregiver burden and sibling relationships in families raising children with disabilities and typically developing children. *Families, Systems, & Health*, 32(2): 241-246.
- ROSS P ve CUSKELLY M (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31(2): 7-86.
- SANI BOZKURT S ve ELUMAR E (2021). Özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların aile temalı resimlerinde kardeşlik olgusuna ilişkin yansımaları. Master's thesis, Anadolu Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- SANTROCK J (2011). Yaşam boyu gelişim psikolojisi. İstanbul: Nobel Akademik.

- SAYIL M (2004). Çocuk çizimlerinin klinik amaçlı kullanımı üzerine. *Türk Psikoloji Yazıları*, 1-3.
- SAYIN K (2010). İlköğretim birinci kademe öğrencilerinin empati becerileri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SCHAEFFER E (1979). *Social and Personality Development* Brooks/Cole Publishing Company, 3. rd edition. USA.
- SELTZER MM, GREENBERG JS, KRAUSS MW, GORDON R, JUDGE K (1997). Siblings of adults with mental retardation or mental illness: Effects on Lifestyle and Psychological Well-being. *Family Relations*, **46**: 395-405
- SENEMOĞLU N (2007). Gelişim, öğrenme ve öğretim, kuramdan uygulamaya. Gönül Yayınları. Ankara.
- SEZER ABACI İ (2019). Ergenlerin öznel iyi oluşlarının aile ve kardeş ilişkileri açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SHIVERS CM, DEISENROTH LK, TAYLOR JL (2013). Patterns and predictors of anxiety among siblings of children with autism spectrum disorders. *J Autism Dev Disord.* **43**(6):1336-46.
- SINANMIŞ N, KOLBURAN Ş (2019). Kardeşi otizimli olan ve olmayan ergenlerin kardeş ilişkileri ve sosyal kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Aydın Sağlık Dergisi*, **5**(1): 13-50.
- SİLVER L B, (1993). Introduction and overview to the clinical concepts of learning disabilities. *Child Adolescents Psychiatric Clinics*, **2**: 181–192.
- SİVRİKAYA T ve TEKİNARSLAN İ Ç (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, **14**(02): 17-31.
- SLOMKOWSKI C, RENDE R CONGER K, SIMONS R, CONGER R (2001). Sisters, brothers, and delinquency: Evaluating social influence during early and middle adolescence. *Child development*, **72**(1): 271-283.
- SMİTH A L, ROMSKİ M, SEVCİK R A (2013). Examining the role of communication on sibling relationship quality and interaction for sibling pairs with and without a developmental disability. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, **118**(5): 394-409.
- SMİTH L O, ELDER J H, STORCH E A ve ROWE M A (2015). Predictors of sense of coherence in typically developing adolescent siblings of individuals with autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual Disability Research*, **59**(1): 26-38.
- STEWART R B, VERBRUGGE K M ve BEİLFUSS M C (1998). Sibling relationships in early adulthood: A typology. *Personal Relationships*, **5**(1): 59-74.
- STONEMAN Z (2001). Supporting positive sibling relationships during childhood. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, **7**(2):134-142.

- SUMBAS E (2020). Ergenlerin, genç yetişkinlerin ve orta yetişkinlerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Tezi. Malatya.
- ŞAHİN S, MAĞDEN D (2004). Annelerin engelli çocuklarına karşı tutumlarının, çocuklarının, yeterlik alanları ve sorun davranışları üzerine etkisinin incelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 43-63.
- TANYAŞ B (2014). Nitel Araştırma Yöntemine Giriş: Genel İlkeler ve Psikolojideki Uygulamaları.Eleştirel Psikoloji Bülteni (Psikolojide Araştırma ve Yöntem Tartışmaları Özel Sayısı, 5: 25-38.
- TAŞÇI KARALI N (2017). Özel gereksinimli bir birey olan ailelerdeki ebeveynlerin ve kardeşlerin duygu ve düşünceleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TOMENY T S, ELLİS B M, RANKİN J A, BARRY T D (2017). Sibling relationship quality and psychosocial outcomes among adult siblings of individuals with autism spectrum disorder and individuals with intellectual disability without autism. *Research in developmental disabilities*, 62: 104-114.
- TOPALOĞLU G (2012). Otizmli çocukların kardeş ilişkisinde annenin rolü. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Ana Bilim Dalı Zihinsel Engelliler Öğretmenliği Bilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi.
- TRAVERS H E, CARLTON M E ve CARTER E W (2020). Social connections among siblings with without intellectual disability or autism. *Intellectual Developmental Disabilities*, 58(1): 19-33.
- TÜRKDOĞAN D, AYDINOĞLU F ve DARYAL D (1998). A study on the Turkish mother's perception of a child with Down syndrome and her social adjustment. *Marmara Medical Journal*. 11: 156-160.
- TÜRKİYE OTİZM ERKEN TANI VE EĞİTİM VAKFI (2010). Otizm Spektrum Bozuklukları Raporu. İstanbul: TOHUM.
- UÇMAZ HALICIOĞLU İ (2004). Annelerin empati beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.
- UYGUR D ve EKER E (2019). Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kardeşe sahip ergenlerin ve normal kardeşe sahip ergenlerin kardeş ilişkilerinin demografik özelliklere göre karşılaştırılması. *International Journal of Social, Humanities and administrative Sciences*, 5(21): 1229-1239.
- ÜNAL N, BARAN G (2012). Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*. 20(3): 783-92.
- ÜNVER H ve ÇAKIN MEMİK N (2019). Otizmli hastaların kardeşlerinin değerlendirilmesi ve kardeş sayısı/sırasının hastalık şiddetine etkisi. *Cukurova Medical Journal*, 44(4): 1339-1346.

- ÜSTÜNDAĞ E L, BUMİN G (2014). Engelli çocuklar ve kardeşleri için uygulanan grup aktivitelerinin toplumsal katılım ve kardeş ilişkileri üzerine etkisinin incelenmesi: pilot çalışma. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 2(3):141-147.
- VAKFI D E (2010). Engelsiz Şehir Raporu Bilgilendirme Formu.
- VERTÉ S, ROEYERS H ve BUYASSE A (2003). Behavioural problems, social competence and self- concept in siblings of children with autism. *Child: Care, Health and Development*, 29(3):193-205.
- VOLLİNG B (2003). Sibling relationships. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- VOLLİNG B, BLANDON A (2003). Positive indicators of sibling relationship quality: psychometric analyses of the sibling inventory of behavior. *Child Trend's Positive Outcomes Conference*.
- WALTON K M ve INGERSOLL B R (2015). Psychosocial Adjustment and Sibling Relationships in Siblings of Children with Autism Spectrum Disorder: Risk and Protective Factors. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45: 2764-2778.
- WATSON L, HANNA P, JONES C J (2021). A systematic review of the experience of being a sibling of a child with an autism spectrum disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 26(3): 734-749.
- WEBERJ L, STONEMAN Z (1986). Parental nonparticipation in program planning for mentally retarded children an empirical investigation. *Applied Research in Mental Retardation*, 7(3): 359-369.
- WENG Q, GAO X, HE H ve Lİ S (2019). Family size birth order and educational attainment: Evidence from China. *China Economic Review*. 57: 101-346.
- WHITEMAN S, MCHALE S, SOLİ A (2011). Theoretical perspectives on sibling relationships. *Journal of Family Theory & Review*, 3(2): 124-139.
- WOLF L, FİSMAN S, ELLİSON D ve FREEMAN M D (1998). Effect of sibling perception of differential parental treatment in sibling dyads with one disabled child. *Journal of American, Academic Child and Adolescent Psychiatry*, 37(12): 1317-1325.
- YAVUZER H (1996). Çocuk ve Suç. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- YAVUZER H (2007). Resimleriyle Çocuk, Resimleriyle Çocuğu Tanıma. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- YAVUZER H (2012). Ana Baba Okulu. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YAVUZER H (2019). Resimleriyle çocuk: Resimleriyle çocuğu tanıma. (24. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YILDIRIM E S ve AKÇAMETE G (2014). Çoklu yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin erken çocukluk özel eğitimi hizmetleri sürecinde karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 3(1): 74-89.

- YILDIRIM G (2005). Farklı Engel Grubundan Kardeşe Sahip Çocukların Kardeş İlişkileri ile Kardeşlerini Kabullenmeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 751-779.
- YILDIRIM A, ŞİMŞEK H (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- YILMAZ E Y, ÇAKIR S G (2021). Otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları ile kardeşlerine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Humanistic Perspective*, 3(2): 477-495.
- YİLDİZ I (2020). Kur'ân'da kardeş şiddeti: hâbil-kâbil ve hz. yûsuf kıssalarına psikolojik bir bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 73-95.
- YÖRÜKOĞLU A (1982). Çocuk Ruh Sağlığı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YÖRÜKOĞLU A (1998). Çocuk ruh sağlığı. Özgür Yayınları Dağıtım Ltd. Şti., 23. Basım, İstanbul.
- ZAİDMAN-ZAİT A, YECHEZKİELY M, REGEV D (2020). The quality of the relationship between typically developing children and their siblings with and without intellectual disability: Insights from children's drawings. *Research in Developmental Disabilities*, 96: 103-537.
- ZOYLAN E (2005). Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

EKLER

Ek-1. Etik Kurul İzni

 T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı : 56786525-050.04.04 / 61253
Konu : Etik Kurul Kararı Hakkında

23.02.2021

Sayın Hülya SALIK
Sağlık Bilimleri Enstitüsü

İlgi: 20/11/2020 tarihli başvurunuz.

"Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar ile Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi" başlıklı tezi ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi Etik Kurulunun 23/02/2021 tarihli toplantısında alınan 04/42 sayılı kararın bir örneği ilişikte gönderilmektedir.

Bilgilerinizi saygılarımla rica ederim.

Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

EKLER:
Karar Örneği (1 sayfa)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi :23/02/2021
Toplantı Sayısı :04
Karar Sayısı :42

42-Üniversitemiz Sağlık Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi **Hülya Salık**'ın "Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar ile Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi" başlıklı tezi ile ilgili 20/11/2020 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelenmiştir

Yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda, **Hülya Salık**'ın "Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar ile Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi" başlıklı tezi ile ilgili, COVID-19 salgını nedeniyle; çalışma takviminiz de dahil araştırmanızda oluşabilecek tüm değişikliklerin Etik Kurulumuza yazılı olarak bildirilmesi, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

ASLININ AYNIDIR
23/02/2021

Prof.Dr.Muharrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

Ek-2. Kurum İzin Yazısı

Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Müdürlüğüne,

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsüne Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı yüksek lisans programı öğrencisiyim. Prof. Dr. Neriman Aral danışmanlığında "Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar ile Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezini yürütmekteyim. Söz konusu araştırmada kullanılacak formlar ekte sunulmuştur.

Araştırmayı yapmak için gerekli izin alınabilmesi hususunda bilginizi ve gereğini saygılarımla arz ederim.

EK1:Genel Bilgi Formu
EK2: Schaeffer Kardeş Davranış Değerlendirme Ölçeği
EK3: Resim Bilgi Formu

Tarih
24.03.2024

Hülya Salık
Yüksek lisans öğrencisi
Tel:
E-mail:

Ekte sunulan formlar incelenmiş olup, araştırma yapmak için gerekli izin verilmiştir.

Uygundur.
Kurucu Müdür



Ek-3. Aydınlatılmış Onam Formu

Sayın gönüllü,

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı yüksek lisans tez çalışması kapsamında planlanmış olan “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi” başlıklı araştırmaya katılmak üzere davet edilmiş bulunuyorsunuz. Aşağıdaki bilgileri lütfen dikkatlice okuyunuz, sorularınız olursa sorunuz ve açık yanıtlar isteyiniz.

Bu araştırmada özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren çocuklar ve annelerin özel gereksinimli çocukla ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Özel gereksinimli olan bireyin bağımsız yaşam sürmesi ve gelişiminin desteklenmesi için anne ve tipik gelişim gösteren kardeşin desteği kaçınılmazdır. Bu nedenle özel gereksinimli çocukla kurulan iletişimin ve etkileşimin önemi oldukça büyüktür. Bu doğrultuda özel gereksinimli kardeşe sahip tipik gelişim gösteren çocukların ve annelerin özel gereksinimli çocukla ilişkilerinin önemine kez daha vurgu yapacaktır. Araştırma, Çanakkale ilinde bulunan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden özel gereksinimli kardeşe sahip 8-12 yaş arasındaki tipik gelişim gösteren çocuklar ve anneler ile gerçekleştirilecektir. Araştırmaya katılmayı kabul ettiğinizde, sizden yaklaşık 15-20 dakika sürecek olan araştırmacı tarafından geliştirilecek olan ve annelere yönelik “Genel Bilgi Formu”, anne ve tipik gelişim gösteren kardeşlere yönelik Schaeffer-Edgerton (1979) ve Mc Hale ve ark. (1986) tarafından geliştirilen, Ahmetoğlu ve Aral tarafından (2008) Türkçeye uyarlanan ve geçerlik-güvenirliliği 8-18 yaş için yapılmış olan “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” ve tipik gelişim gösteren kardeşlere yönelik “Resim Bilgi Formu” araştırmacı tarafından uygulanacaktır. “Genel Bilgi Formu”, “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” ve “Resim Bilgi Formu” nda bulunan sorulara içtenlikle yanıt vermeniz beklenmektedir. Araştırma sürecinde katılımcılardan herhangi bir ücret alınmayacak ve katılımcılara ücret ödenmeyecektir.

Elde edilen bilgiler ve uygulama sonuçları sadece araştırma kapsamında kullanılacak, size ait bilgiler gizli tutulacaktır. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için sizin çalışmaya gönüllü katılımınız esas alınmıştır. Araştırma ile ilgili bir sorunuz olduğunda araştırmacı tarafından cevaplanacaktır. Dilerseniz istediğiniz zaman çalışmadan çekilebilme hakkına sahipsiniz.

Çalışmaya sağlayacağınız katkı çok önemli olup, bu katkı hem sizlere hem de diğer çocuklara ve annelere destek olacaktır. Katkınızdan dolayı çok teşekkür ederiz.

İmza:

Tarih:

Çocuğun Adı Soyadı:

Yasal Velinin Adı Soyadı:

İmza:

Tarih:

Sorumlu Araştırmacı: Hülya

SALIKTelNo:

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Neriman

ARAL

Ek-4 Genel Bilgi Formu

Genel Bilgi Formu

Genel Bilgi Formu

Değerli anneler, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi” üzerine araştırma yapmaktayım. Bu form bilimsel bir araştırmaya yardımcı olmanız amacıyla hazırlanmıştır. Paylaşılacak olan bilgiler gizli tutulacak ve bu araştırma dışında hiçbir yerde kullanılmayacaktır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esastır. Bu soruları içtenlikle cevaplamanız araştırma açısından oldukça önemlidir. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

1. Annenin Öğrenim Durumu:

☐ Okuryazar değil ☐ Okuryazar ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Önlisans
☐ Lisans ☐ Yüksek Lisans

2. Annenin Yaşı:

☐ 20-24 Yaş ☐ 25-29 Yaş ☐ 30-34 Yaş ☐ 35-39 Yaş ☐ 40-44 Yaş
☐ 45 Yaş ve üzeri

3. Eşinizin Öğrenim Durumu:

☐ Okuryazar değil ☐ Okuryazar ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Önlisans
☐ Lisans ☐ Yüksek Lisans

4. Eşinizin Yaşı:

☐ 20-24 Yaş ☐ 25-29 Yaş ☐ 30-34 Yaş ☐ 35-39 Yaş ☐ 40-44 Yaş
☐ 45 Yaş ve üzeri

5. Aile yapınız:

☐ Çekirdek Aile ☐ Geniş Aile ☐ Parçalanmış Aile

6. Ailedeki Çocuk Sayısı:

☐ 2 Çocuk ☐ 3 Çocuk ☐ 4 Çocuk ☐ 5 ve üzeri Çocuk

7. Özel Gereksinimli Çocuğunuzun Tanısı (*Birden fazla işaretleyebilirsiniz)

☐ Zihinsel Yetersizlik ☐ Bedensel Yetersizlik ☐ Görme Yetersizliği
☐ İşitme Yetersizliği ☐ Dil-Konuşma Güçlüğü ☐ Otizm Spektrum Bozukluğu
☐ Diğer.....

8. Özel Gereksinimli Çocuğunuzun Yaşı:

☐ 1-3 Yaş ☐ 4-6 Yaş ☐ 7-11 Yaş ☐ 12-18 Yaş ☐ 19 + Yaş

9. Özel Gereksinimli Çocuğunuzun Cinsiyeti:

☐ Kız ☐ Erkek

10. Özel Gereksinimli Çocuğunuzun Doğum sırası:

☐ 1. Doğum ☐ 2. Doğum ☐ 3. Doğum ☐ 4. Doğum ☐ 5. Doğum

11. Özel Gereksinimli Çocuğunuzun Problem Davranış Durumu Var Mıdır?

☐ Var* ☐ Yok * Var ise belirtiniz:.....

12. Araştırmaya Katılan Tipik Gelişim Gösteren Çocuğunuzun;

Cinsiyeti:

☐ Kız ☐ Erkek

Yaşı:

☐ 8 ☐ 9 ☐ 10 ☐ 11 ☐ 12

Doğum sırası:

☐ 1. Doğum ☐ 2. Doğum ☐ 3. Doğum ☐ 4. Doğum ☐ 5. Doğum

13. Tipik gelişim gösteren çocuğunuz ile özel gereksinimli olan çocuğunuzun ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz?

☐ Genellikle iyi anlaşırlar.

☐ Bazen iyi anlaşırlar, bazen hiç anlaşılamazlar.

☐ Hiç anlaşılamazlar.

14. Özel gelişim gösteren çocuğunuz ile olan ilişkinizi nasıl tanımlarsınız/değerlendirirsiniz?

☐ Çok İyi ☐ İyi ☐ Bazen İyi Bazen Kötü ☐ Kötü ☐ Çok Kötü

Ek-5. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği Anne Formu

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (Anne Formu)

Değerli katılımcılar, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi” üzerine bir araştırma yapmaktayım. Bu ölçek tipik gelişim gösteren çocuğunuzun özel gereksinimli kardeşine karşı davranışlarını nasıl algıladığınızı değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Cümlelerde “O” diye sözü edilen kişinin özel gereksinimli çocuğunuz olduğunu düşünün ve tipik gelişim gösteren çocuğunuzun ona karşı davranışlarını değerlendirin. Lütfen gerçek duygu ve düşüncelerinizi içtenlikle ifade etmeye çalışınız. Her cümlenin karşısında “Hiçbir zaman”, “Nadiren”, “Bazen”, “Sık sık”, “Her zaman” seçenekleri yer almaktadır. Bu ifadelerin anlamları;

Hiçbir zaman: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza hiç uymadığını,

Nadiren: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza çok seyrek olarak uyduğunu,

Bazen: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza ara sıra uyduğunu,

Sık sık: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza çoğu zaman uyduğunu,

Her zaman: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza her zaman uyduğunu ifade etmektedir.

Formda yer alan cümleleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlenin karşısında yer alan beş boşluktan sizin durumunuza en uygun olana (X) işareti koyunuz. Her cümle tamamen sizin durumunuza uygun olmayabilir. Yine de her cümleyi işaretlemeniz gerekmektedir. Yardımlarınız için teşekkür ederim.

Ek-5a. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği Kardeş Formu

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (Kardeş Formu)

Değerli katılımcılar, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi” üzerine bir araştırma yapmaktayım. Bu anket formu sizin özel gereksinimli kardeşinize karşı hissettiğiniz duygu ve düşüncelerinizle ilgilidir. Cümlelerde “O” diye sözü edilen kişinin özel gereksinimli kardeşiniz olduğunu düşünün ve lütfen içten ve gerçek duygularınızı, düşüncelerinizi ifade etmeye çalışınız. Her cümlenin karşısında “Hiçbir zaman”, “Nadiren”, “Bazen”, “Sık sık”, “Her zaman” seçenekleri yer almaktadır. Bu ifadelerin anlamları;

Hiçbir zaman: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza hiç uymadığını,

Nadiren: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza çok seyrek olarak uyduğunu,

Bazen: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza ara sıra uyduğunu,

Sık sık: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza çoğu zaman uyduğunu,

Her zaman: Belirtilen duygu, düşünce veya davranışın sizin durumunuza her zaman uyduğunu ifade etmektedir.

Formda yer alan cümleleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlenin karşısında yer alan beş boşluktan sizin durumunuza en uygun olana (X) işareti koyunuz. Her cümle tamamen sizin durumunuza uygun olmayabilir. Yine de her cümleyi işaretlemeniz gerekmektedir. Destekleriniz için teşekkür ederim.

Ek-6 Resim Bilgi Formu

Resim Bilgi Formu

Değerli katılımcılar, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. “Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip 8-12 Yaş Arası Tipik Gelişim Gösteren Çocuklar İle Annelerin Özel Gereksinimli Çocukla İlişkilerinin İncelenmesi” üzerine bir araştırma yapmaktayım. Bu form “Kardeşinle Bir Gününü Çiz” yönergesi doğrultusunda çizilen resimden derinlemesine bilgi elde etmek amacıyla hazırlanmıştır. Paylaşılacak olan bilgiler gizli tutulacak ve bu araştırma dışında hiçbir yerde kullanılmayacaktır. Araştırmaya katılımı gönüllülük esastır. Bu soruları içtenlikle cevaplamanız araştırma açısından oldukça önemlidir. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

- 1) Çizdiğin resimde kimler var? Resimdekiler neler yapıyor?
- 2) Bu resimde kardeşin kendini nasıl hissediyor?
- 3) Sen kendini nasıl hissediyorsun?
- 4) Resimde neleri değiştirmek istersin? Neden?
- 5) Bu resme bir isim vermek istesen, resminin ismi ne olurdu?

Ek-7 Ölçek Kullanım İzni



emine ahmetoğlu

Alıcı: ben ▼

17 Eki 2020 Cmt 13:23



Merhaba,

Çalışmanızda "Schaeffer Kardeş Davranış Değerlendirme Ölçeği"ni kullanmanızdan memnuniyet duyarız.

kolaylıklar dilerim...

Prof.Dr. Emine AHMETOĞLU

Trakya Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı

M. A. Ersoy Eğitim Binası

Kosova Yerleşkesi

Aysekadin-EDİRNE

OFİS:0-284-212 08 08 (1212)

BELGEGECER:0-284-214 62 79